

BOŞ SAFYA

BOŞ SAFYA

İÇİNDEKİLER

Bu Sayıda	III
“Müslüman Kalvinizmi” Dedikleri...	1
Doğan ERGUN	
Sağlıkta Sosyalleştirmenin Öyküsü	7
Gazanfer AKSAKOĞLU	
Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi:	
Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı	63
Mehmet Gürsan ŞENALP ve Örsan ŞENALP	
Tasfiye Edilen Devletçilik ve Örgütlenme:	
Piyasacı Devletçilikten Piyasaya	100
Aslı YILMAZ	
Küreselleşme ve Ulus Devletin Geleceği	127
Ergül ACAR	
Güncel Fransız Yönetim Yazını	149
Can Umut ÇİNER	
Özgeçmişler	166
Abstracts	168

Memleket SiyasetYönetim Dergisi, elinizdeki sayıyla, 2006 yılı Mayıs ayında başladığı yayın yaşamında üçüncü yılını dolduruyor. Dört ayda bir çıkarılan dergi, 2009 yılında “Seçim”, “Su”, “Bölgesellik” ana konulu sayılarıyla sürecek. Seçim sayısının yöneticiliğini Doç. Dr. Örsan Akbulut, Su sayısının yöneticiliğini Doç. Dr. Tayfun Çınar, Bölgesellik sayısının yöneticiliğini ise Dr. Cenk Aygül-Dr. Sonay Bayramoğlu üstlenmiş bulunuyorlar.

Elinizdeki MSY 8. sayısına ilk katkı **Prof. Dr. Doğan Ergun**’un “Kalvinist Müslüman Dedikleri” adlı makalesi. Çalışma, din, ekonomi ve siyaset arasındaki etkileşime dair tartışmaları Weber’den alıp günümüze kadar getiriyor. Ergun, kapitalizm ve toplumsal bir kurum olan din arasındaki ilişkiyi Türkiye’de İslam üzerinden tartışmaya açıyor. Kapitalizmin sürekliliği ve geliştirilmesi için din duygusunun kullanılması yönteminin son dönemde Türkiye’de İslami değerler üzerinden canlandırıldığına değinen Ergun, düşünsel olarak kendini Weber’e yaslayan Türk burjuvazisinin içerisine düştüğü ikileme değinerek İslam ve kapitalizm ilişkisini sorguluyor.

Prof. Dr. Gazanfer Aksakoğlu’nun “Sağlıkta Sosyalleştirmenin Öyküsü” adlı çalışması ise sınıfsal mücadele ve örgütlenmeyi sağlık alanından inceliyor. Sağlık hizmetinin Cumhuriyet dönemiyle kuruluşundan günümüze kadar öyküsünü anlatan çalışmada politika ve örgütlenme birlikte ele alınıyor. Öykünün uzun bir tarihsel süreci yetkinlikle ele alması ve bu tarihsel sürecin uğraklarında derin analizler yaparak ilerlemesi ile sağlık alanının dönüşümüne dair bir başvuru metni ortaya çıkıyor.

Mehmet Gürsan Şenalp ve **Örsan Şenalp**’in ortak çalışması “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi” başlıklı makale, burjuvazi ve örgütlenmesi tartışmasını ulus-üstü alana taşıyor. Burjuvazinin çeşitli bölüntülerinin ulus-ötesi mücadelesine odaklanan çalışma, bu mücadelenin özelliklerini ortaya koymayı amaçlıyor. Bu çabada Van Der Pijl’den ödünç alınan Locke’cu merkez devlet ile Hobbes’çu hasım devlet kavramları kullanılıyor ve Türkiye’deki sınıf bölüntüleri ve sınıflar arası mücadeleler bu kavramsal araçlar ile açıklanmaya çalışılıyor.

Dördüncü çalışma olarak yer verilen **Ashı Yılmaz**’ın “Tasfiye Edilen Devletçilik ve Örgütlenme” başlıklı çalışması ise tasfiye edilene ışık tutmayı amaçlıyor. Bu bağlamda, sınıf bölüntüleri arasındaki çatışmanın belirlediği devletçilik politikasındaki kırılmalar ortaya çıkarılıyor ve politikanın üzerinde yükseldiği örgütsel yapılar incelemeye tabi tutuluyor.

Ergül Acar’ın “Küreselleşme ve Ulus Devletin Geleceği” başlıklı çalışması ise küreselleşme ile ulus devlet üzerinde ortaya çıkan baskıya odaklanmaktadır. Küreselleşme ile ulus devletin yetkileri ulus-üstü karar mekanizmalarına devredilmekte, halen devlette kalan son yetkiler ise yerel

ve bölgesel iktidarlara bırakılmaktadır. Acar'a göre, bu baskılar ulus devlet örgütlenmesini zayıflatmakta fakat burjuvazinin ulus devlete olan gereksinimi tamamen ortadan kalkmadığı için varlığını sonlandırmamaktadır.

Bu sayıya son katkı ise "Güncel Fransız Yönetim Yazını" başlıklı yazısı ile **Can Umut Çiner**'den geliyor. Çiner, yazısında Türkiye'nin örgütlenmesinde model ülke olarak alınan fakat son yıllarda etkisi kaybolan Fransa'nın yönetim yazınındaki "düşüş"e odaklanarak bu düşüşün nedenlerini ortaya koymayı amaçlıyor. Bu doğrultuda, Amerikan yönetim yazını karşısında etkisini yitiren Fransız yönetim yazınının güncel durumu analiz ediliyor ve Fransız yönetim yazınındaki yeni akımlar ele alınıyor.

Memleket SiyasetYönetim, başından bu yana yerleşik süreli yayın ilkelere uygun bir biçimde çıkarılıyor. 2009 yılında ulusal tarama sistemine dahil olacak, bu aşamadan sonra İngilizce sosyal bilim yayınları tarama sistemlerinde yerini alması için çalışmalarımız sürecektir. Şimdiye kadar çıkan sekiz sayıda elli civarında farklı yazarca kaleme alınmış altmış civarında bilimsel makale okuyucuya ulaştı. Önümüzdeki yıllarda MSY'nin yazardan okuyucuya bilgi ve düşünce taşıma işlevine, dergideki yazıları değerlendirip eleştirme amaçlı yazılarla tartışma işlevini eklemeyi tasarlıyoruz.

2009 yılının sayılarıyla yeniden görüşmek dileklerimizle.

MSY Yayın Kurulu

“MÜSLÜMAN KALVİNİZMİ” DEDİKLERİ...

Doğan ERGUN

Türkiye’de, son günlerde “Müslüman Kalvinizmi”, “Kalvinist Müslümanlık” ve “İslami Ekonomi” gibi kavramlar sıkça yazılmaya ve duyulmaya başlandı. Elbette bu kavramlar bir kavram fantezisi yapılınsı diye oluşturulmuyor. Bu kavramlar, Türkiye’nin yeni bir anlayışla yönetilmesi için yeni dayanaklar olarak sunuluyor.

Yukarıda söylediklerimiz üç kelimeyle özetlenebilir: Din, ekonomi ve siyaset kelimeleriyle... Fakat, bu üç kelimenin gösterdiği din, ekonomi ve siyaset kavramları aynı mahiyette/aynı nitelikte kavramlar değildir. Kısaca bilindiği gibi din, bir inançtır; ekonomi, maddi olanakların değerlendirilmesidir; siyaset, yönetim sanatıdır. Elmalarla armutların birlikte toplanmadıkları gibi; din, ekonomi ve siyaset birlikte/bir arada toplanamazlar; birbirleriyle karıştırılamazlar. Karıştırılamazlar, çünkü bu üç olgunun işlevleri birbirlerine benzemezler; bu işlevler hukukta da farklı işlevler olarak algılanırlar. Başka bir deyişle, bu işlevler birbirlerine indirgenemezler. Din, ekonomi ve siyaset olarak bu kavramları birbirleriyle karıştırmak, bir kısım sosyoloğun ve benim de düşündüğümüz gibi; ilkel bir karışıklık yaratmak anlamına gelir.

Din, ekonomi ve siyaset birbiriyle karıştırılamazlar; yani birbirleri içinde eritilemezler; fakat birbirlerini etkilerler. Birbiri içinde eritilmek başka şeydir; birbirini etkilemek daha başka bir şeydir. Birbiri içinde eritilmek demek; örneğin, dinin emir ve yasaklarının, ekonominin kurallarının ve siyasetin ilkelerinin bir kapta eritilmesi demektir. Oysa etkilemek, bir şeyin, bir kimsenin başka bir şey, başka bir kimse üzerinde söyle ya da böyle bir değişiklik yapması demektir. Yani bir biçimden başka bir biçime, bir durumdan başka bir duruma uğranmak demektir; bir özellik kazanmak demektir.

Din, ekonomi ve siyaset olarak bu üçünden hangisinin ya da hangilerinin daha ağır basarak/daha ağırlıklı olarak eritmeler oluşturması, toplumsal yapı tipolojisi biçiminde bir sınıflamayla kendini gösterir. Fakat unutmamalıdır ki, bilim ve toplumsal evrim; din, ekonomi ve siyaseti birbirlerinden ayırt etmekle, aralarındaki farkı göstermekle ve de her birinin hangi ayrı ihtiyaçları karşıladığını açıklamakla yükümlüdür.

Peki, Şu Kalvinizm nedir ve neden bugünlerde Türkiye’de dile getirilmektedir? nce Martin Luther’le ilgili çok kısaca Şunları söylemek gerekir: Bir din reformcusu olarak Luther, on altıncı yüzyılın ilk yarısında, çok tutucu ve çok güçlü Katolik kilisesinin gereksizliğini savundu ve bu kilisenin bazı tavır ve yaptırımlarına karşı ıktı; İncil’i kendi ulusal dili olan Almanca’ya çevirdi. Kendisi Lutherci kiliseler kurdu; yani Luther yine din içinde kaldı ve ona bağlı kalan cemaat/topluluk Protestan olarak adlandırılmaya başladı. Gelelim Şu Kalvinizme ve kurucusu Jean Calvin’e: Calvin, yine on altıncı yüzyılın ilk yarısında, önce dinde reform propagandacısı olarak göründü; fakat Luther’in düşünce ve girişimlerini de aşan değişiklikler isteğiyle Cenevre’de bir Protestan cumhuriyet kurdu. Bu cumhuriyet, çilecilik ve tüccarlık cumhuriyeti idi. Yeni bir din ve yeni bir ahlak gibi ne sürülen bu Protestanlık, aslında, gelişmeye başlamış olan kapitalizm tarafından isteniyordu. Bu Protestanlık, nceleri Marx ve Engels’in gösterdikleri gibi ve sonraları Lefebvre’in belirttiği gibi karmaşık bir olaydı. Çünkü, bu Protestanlık, bir yandan müminlerde bir yalnızlık duygusu ve dünyanın zevklerinden vazgeçme süreci anlamında bir ileciliğe tekabül ediyor; öbür yandan da bireyciliğin doğması/oluşması anlamına geliyordu. Kalvinizme göre dünya Allah’ın zaferi sayesinde yaratılmıŐtı. Allah’ın zaferini artırmak için müminler çok çalışmalı; kârlar, zenginlikler birikmeliydi; fakat krlardan, zenginliklerden zevk için yararlanmamak gerekiyordu. Kapitalizmin gelişmeye başladığı dönemde, temel bir ekonomi ve ahlak sorunu olarak faiz sorunu da Kalvinistler tarafından bir çözüme kavuŐturulmuŐtu. Krlar, kazançlar harcanmayacak; bankalara yatırılacak, bankalar da bu paraları yeni yatırımlara ynlendirecekti.

On altıncı yüz yılın ilk yılları Avrupa için refah ve kalkınma yılları idi; Amerika’dan altın, doğu Avrupa’dan madenler geliyordu. Bu mutluluk uzun sürmedi. Fiyatlar çok artıyor; işçi ücretleri çok az ve çok yavaş artıyordu. Yeni meslekler oluyor, eski meslekler yok oluyordu. Yani Avrupa’da bunalım/buhran yaŐanıyordu. Zararı en çok işçiler ve orta sınıflar çekiyordu. Fakat, aslında bu Reform döneminin başarısı, zarar gören bu sınıflardan kaynaklanıyordu. Zarar gören yığınlar ve sınıflar... İŞte bu sonuç, Kalvinist Protestanlık ahlakının uygulandığı on altıncı yüzyılın Avrupa’sında kendini gösterdi. Biraz önce belirttiğimiz gibi işte bu Protestanlık ahlakı, gelişmeye başlamış olan kapitalizm tarafından isteniyordu. Böyle bir durumda, Batı’da, Kalvinizmin doğu-

şunda en büyük/temel rolün gelişen kapitalizm tarafından oynandığını diyalektik yöntem zaten açıklamaktadır.

Peki, ne oluyor da bu son yıllarda, Türkiye’de ve özellikle İslamcı çevrelerde, “Müslüman Kalvinizmi” kavramı ve Max Weber adı hem de çok yinelenerek söylenip duruyor. “Müslüman Kalvinizmi” ya da “Kalvinist Müslümanlık” hakkında, biraz önce, özetin özeti gibi olmak üzere bazı bilgilerimizi ve düşüncelerimizi söylemeye çalıştık. Max Weber’e gelince... 1864-1920 yılları arasında yaşayan bu Alman düşünürü, uzun yıllar bir yere konamadı; yani yeri sınıflanamadı; kendisi için tarihçi ya da hukukçu ya da sosyolog ya da ekonomist denmekte zorlanıldı. Çünkü, Max Weber bu bilimlerin hepsine el atmıştı; ama hiçbirinde de tam bir başarı sağlayamadı. Fakat kendisi çok tanındı. En tanınmış kitaplarından biri olan Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Düşüncesi adlı kitabında sergilediği düşünce şudur: Protestanlık, modern kapitalizmin başlıca nedenlerinden biridir. Yada Kalvinist inançlar kapitalin birikimi gibi, girişim düşüncesi gibi, yatırım gibi kapitalist davranışları açıklar. Ya da Protestanlık kapitalist toplumsal düzenlemeyi sağlamıştır.

Oysa, 1925 yılından başlayarak R. H. Tawney ve A. Fanfani gibi bilim adamları, Max Weber’in modern ya da yüksek kapitalizmi Protestanlıkla açıklayan düşüncesini çürütmüşlerdir. Yukarıda adları yazılı her iki bilim adamı, Katolik ülkelerde de kapitalizmin geliştiğini örneklerle göstermişlerdir. Bu örnekler, zaten şimdi de görülen gerçeklerdir. Bunlara bir bambaşka örnek daha ekleyebiliriz: Hiç Protestan olmadığı gibi, Konfiçyüsçü ve Budist dinin egemen olduğu Japonya’da kapitalizm, süper kapitalizm denecek kadar gelişmiştir.

Max Weber’in neden böylesi büyük yanlışlar yaptığına yöntembilim açısından açıklamalar yapmak gerektiğinde, şu kısa bilgilerle burada yetinmek uygun olacaktır. Çünkü, uzun açıklamalarımızı başka kitaplarımızda sergilemiştik.

Max Weber, ideal tip kavramının bulucusu ve kurucusudur; ideal tipler gerçek değildir; bu ideal tiplerin gerçekle ilişkileri vardır; fakat bu ilişkiler gerçeğin ancak bir görünümünü belirtirler. Bu görünümler, gerçeğin ancak şu ya da bu özellikleri ya da ayırt edici nitelikleri olabilir. Max Weber, ideal tipler olarak toplumsal ilişkiler tipleri, tüm toplum tipleri, iktidar tipleri, din tipleri önermiştir; kendisi, bu tiplerin hazırlanışında nesnel hiçbir ölçüt vermez, göstermez. Kendisininin

yaklaşımı yanlış ya da çok eksiktir; fakat, yaptıklarıyla ilgili itirafı dürüstçedir; çünkü kendisi, yaklaşımının psikolojik bir yorum, bireysel bir tutum olduğunu ileri sürmüştür. Max Weber, kolay ve basit bir yaklaşım seçmiştir; ve bile bile seçmiştir; çünkü ona göre, şu ya da bu özellik yeterli gelmelidir; şu ya da bu görünüm yeterli gelmelidir. Çünkü, Max Weber'e göre, araştırma yapacak olan bilim adamı, sonsuz ya da sonsuz denecek kadar tarihsel bilgi bolluğu önündedir; sonsuz denecek kadar çok olguyla karşı karşıyadır; bu karşılaşmalar içinden çıkılmaz bir durum yaratır; bu yüzden gerçeklerin özünü araştırmak yerine ideal tip gibi kavramlar kurarak bilimsel çalışmayı kolaylaştırmak, basitleştirmek gerekir. Oysa Max Weber'in ideal tipi bir model bile değildir; çünkü ideal tip bir varsayım değildir. Kanımızca model de bilimsel yöntem değeri taşımaz; fakat hiç olmazsa bir varsayımdır; yani model hiç olmazsa bazı verilere/bilgilere dayandırılır. Protestanlık içindeki akımlardan en çok ve özellikle Kalvinist akıma bağlı kalan Max Weber'e göre kapitalizmin doğuşunun ve gelişmesinin en başlıca koşullarından biri en yüksek derecede kâr etmektir. Kalvinist Protestanlık ve Max Weber'le ilgili bu kısacık bilgilerle yetinerek Türkiye'mizdeki şu "Müslüman Kalvinizmi" ile ilgili birkaç söz daha söylemek gerekir. Ama yine de Max Weber'in Protestan olduğunu ve Almanya'da liberal partiye üye olduğunu unutmamak gerekir herhalde...

İşte bu Kalvinist protestan Max Weber'in İslam'la ilgili bir düşüncesini Türkiye'deki Kalvinist Müslümanlara duyurmanın sırası ve zamanı gelmiştir sanıyoruz: Özet olarak İslam'ın bir uyum, alışkanlık dini olduğunu ve İslam'ın bir anlama ve akıl dini olmadığını söyleyen Max Weber'in ta kendisidir. Yani yine kendisi, İslam'ın kapitalizmin doğuşunu hazırlayacak, gelişmesini sağlayacak bir anlama gücüne ve akıla sahip olmadığını söylemek istiyor. Peki, bu düşünceleri duyan ya da okuyan bizim Kalvinist Müslümanlarımız rencide olmuyorlar mı, olmayacaklar mı?.. Müslümanlar, İslam'ı akıl dini olarak bilirler; Max Weber'e göre anlama dini olmadığına gelince; Max Weber'in kafası çok karışık; çünkü kendisinin oluşturmak istediği anlama sosyolojisini Protestanlıkta görüyor, görmek istiyor. Çünkü kendisine göre anlama sosyolojisi, "her bireyin kendi davranışına verdiği anlamı" anlamaya çalışır; ya da "bireylerce öznel olarak düşünülmüş anlamı" ortaya koyar; ya da bireylerin davranışlarının öznel anlamlarından toplumsal hayatın temelini bulmaya çalışır. Görülüyor ki, Max Weber oluşturmaya ça-

lıştığı sosyolojiyi Protestanlıktan itibaren kaynaklandırmak istiyordu; çünkü Protestanlık aynı zamanda bireyciliğin doğması demektir. Max Weber, hem Protestanlığa sosyolojik bir kılıf geçiriyor ve hem de yanlış bir sosyoloji kuruyordu; çünkü kendisi, yapay olarak, kültürel değerleri toplumsal yapıdan ya da toplumsal bütünlükten ayırarak oluyordu.

Kültürel değerleri toplumsal yapıdan ya da ekonomik koşullardan ayırarak, bu kültürel değerlerle kapitalizmin doğuşunu ve gelişmesini açıklamak isteyenler, aslında, teknik ve ekonomik koşulları göz ardı ederek ahlaki ve psikolojik öğelere öncelik vermek isteyenlerdir. Örneğin, onlara göre kapitalizm Protestanlığın bir sonucudur. Oysa nesnel tarih bilimi, Protestanlığın varlığını/var oluşunu burjuva sınıfının doğuşu ve yükselişiyle açıklamaktadır.

Gelelim bizim Kalvinist Müslümanlara! Ne yapmak istiyorlar? Aslında, Türkiye'nin son zamanlardaki toplumsal ve ekonomik yapısından yararlanarak doğuşuna ve gelişmesine katkıda buldukları "Türkiye Kapitalizmi"ni İslam'a göre yeniden düzenlemek mi istiyorlar? Yoksa Kalvinizmi İslam'a katmak mı istiyorlar? Bir insan iki dinli olur muydu?!

Bilinmez ya da bilinmek istenmez ki, yıkılmakta olan ve yıkılan bir Alman İmparatorluğunu ihya etmek/yeniden diriltmek için Max Weber, bildiğinin sosyolojisini oluşturdu. Bizim Kalvinist Müslümanlar neyi yeniden diriltmek istiyorlar?!

Max Weber, kapitalizm protestan ahlakının sonucudur demişti. Şimdi de kapitalizmi kuran Yahudiliktir diyen batılı düşünürler var... Seçeneklerin çoğaldığını bizim Kalvinist Müslümanlar biliyorlar mı acaba?!..

Sermaye birikiminin sağlanması ve kapitalizmin gelişmesi için Kalvinistler tarafından ele alınan faiz sorunu beklendiği gibi çözüm getirmezse, başka yollara başvurulmuyor mu? Şu haber, 2006 yılında Türkiye'de yayınlanan bir gazeteden alıntılanmıştır: "Türkiye'de Kim Ne Kadar Vergi Ödüyor?" araştırması, devletin vergi yükünü her geçen gün biraz daha artırarak yoksulların sırtına yıkıldığını gösteriyor. En yoksul gelir grubu, en zengin gruptan, yüzde 16.5 daha fazla vergi ödüyor. Harcanan her 100 YTL'nin 24.3'ü vergi olarak devletin kasasına giriyor." Hep bunların sabit sermaye yatırımlarını arttırmak amacıyla yapıldığı bilinmesine biliniyor da, "Müslüman Kalvinizmi" neyin nesi diye sorulduğunda, bizim Kalvinist Müslümanların niyeti, bu durumu

daha sürekli ve daha güvenceli bir süreç olarak yaşatmak için yeni bir kutsallık yaratıp bu kutsallığa itaatı sağlamak olmasın!..

Biraz önce kapitalizmi kuran Yahudiliktir diyenler olduğunu da söylemiştik. Türkiye’de yıllardan beri çoğu ilahiyatçılarımız tarafından “kapitalizm İslam’a uygun değildir ya da kapitalizm İslam’a aykırıdır” sözlerini hep yineleyip dururken, Müslüman Kalvinist olmak isteyen birileri ve onların paralı sözcüleri, “İslam dininin kapitalizme Hıristiyanlık’tan daha bile açık olduğunu savunmak mümkün” gibi önermeler savurmaya başladılar.

Türkiye’de dinin bir toplumsal kurum olarak incelenmesi/irdelenmesi gerektiğini vurgulayan sosyal bilimcilere, daha önceden bilmeleri gereken çok önemli yöntembilimsel bilgiler olduğunu hatırlatmak gerekir. Şöyle ki, önce:

- 1- Dinlerin doğuşunu ve evrimini
- 2- Dinsel hayatın coğrafya koşullarını
- 3- Dinsel hayatın toplumsal koşullarını incelemeye/irdelemeye koyulmak gerekir.

Sıraladığımız bu üç evre ile elbette dinsel olguların bazı belirleyicilere bağlı olarak (bağlattırılarak) incelenmesi gerektiğini hatırlatmak istiyoruz. Zaten bir sosyoloji dalı olan din sosyolojisi bu belirleyicileri bulmak ve açıklamakla yükümlüdür. Örneğin, kârı, mümkün olduğu kadar kârı, en fazla/en büyük kârı meşrulaştırmak isteyen kapitalizmin, kutsallığı kendi çıkarı için kullandığını ve biçimlendirdiğini (nesnel) din sosyolojisi ortaya koymuştur, koymaktadır. Kapitalizm, toplumsal bir kurum olan dini, bireyi yücelterek ya da bireyci güdüye öncelik vererek kullanmak istemiştir, istemektedir; içine düştüğü çelişkiyi hiç düşünmeden!..

SAĞLIKTA SOSYALLEŞTİRMENİN ÖYKÜSÜ

Gazanfer AKSAKOĞLU*

Osmanlı'nın son döneminde ekonomi dışı bağımlı kılınır, sağlık hizmeti ise yok gibidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet eliyle örgütlenen başarılı sağlık yapılanması, Demokrat Parti hükümetlerince duraksatılır. 27 Mayıs 1960 darbesi -diğer tüm ilerici atılımları gibi- sağlık konusunda da 'Sosyalleştirme' ile devrim niteliğinde kazanımlar sağlar. 1980'lerde dışı bağımlı kılınmaya başlanan ekonomik yapılanmayla sağlık da özelleştirilecek ve küreselleştirilerek dışı bağlan-tılı konuma getirilecektir.

Anahtar sözcükler: Sosyalleştirme, sağlık örgütlenmesi, sağlık politikaları.

Yazının amacı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi yasası ve uygulamasının kısa bir tarihçesini geleceğe sunmaktır. Böyle bir yazıyı yazacak kişinin tartışmasız Doğan Benli olması gerekirken son yıllarını sessiz geçirmesi nedeniyle ve gerçeklerin tümüyle unutulmaması için yazarca üstlenilmiştir. Temel bilgi kaynakları olarak yazarın 1972'den bu yana alan deneyimi, başka ülkelerdeki tanıklıkları, en çok da modelin yaratıcısı Nusret Fişek'le geçirdiği yıllarda birinci ağızdan dinledikleri ve tartıştıkları alınmıştır. Ayrı kaynaklarda Fişek tarafından bile farklı sunulabilen bilgiler kendi ağızından duyulduğu biçimi doğru sayılarak yazılmıştır. Sosyalleştirmenin önem ve gerekçesini açıklayabilmek için ülkenin son 125 yıllık geçmişine ve yazarın 1950 ve 60'lı yıllardaki gözlemlerine de gönderme yapılmıştır. Doğal olarak yazının tabanında Türkiye'nin yakın tarihine ilişkin binlerce kitap, yazı ve belge yatmaktadır. Temel Kaynakça'da bunların çok temel olanlarına yer verilebilmiştir. Okuyucunun ilgisi üzerine istenen diğer kaynaklar sunulabilir.

DERS ALINMAYAN

Osmanlı'nın yüzyıllarca süren çöküşüne noktayı koyan ve özgürlük ve bağımsızlığı getiren Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu ile somutlaşan Ulusal Kurtuluş Hareketi ise; kırılmayı hazırlayan noktali virgül de ekonomik bağımsızlığa son veren Baltalimanı Antlaşması'dır. 1838 yılında Büyük Britanya İmparatorluğu ile imzalanan ve izleyen yıllarda başka Avrupa ülkelerine de sömürme olanağı sağlayan bu

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, gazanfer.aksakoglu@deu.edu.tr

antlaşma ülkenin ekonomo-politik olarak çöküşünü içeriden ve dışarıdan planlı olarak uygulamaya koyan bir kilometre taşıdır.

Onaltıncı yüzyıldan başlayarak inişe geçen Osmanlı İmparatorluğu onsekizinci yüzyılda hala yerkürenin en büyük ve güçlü devletlerinden, belki de ikincisi konumundadır. Kraliçe Viktorya'nın kendi İmparatorluğunun çıkarlarını inanılmaz ölçüde akılcı ve sağlam olarak yürüttüğü iç ve dış politikası ve ekonomik yaptırımları sonucu *Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk* tüm yerkürede tartışmasız bir egemenliğe sahiptir. Ada'da sanayileşme hiçbir ülke ya da devletle kıyaslanamaz ölçüde geliştirilmiş, asker ve sivil donanma aracılığıyla ve -kökeni ve dili Cermen olan- İngiliz'in oyunları ile Kuzey Amerika'dan Çin'e dek neredeyse tüm yerküre ekonomik egemenlik altına alınmıştır. Kuzey ve güney yarıkürede Osmanlı dışında sömürülme-yen ya da en azından etki altına alınmayan ülke ve devlet yok gibidir.

Baticılığı ile tanınan Mahmud II'nin saltanatında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın başkaldırısı ve oğlu İbrahim Paşa'nın ordusuyla Kütahya'ya dek ilerlemesi döneminde Mustafa Reşid Bey katiplik görevini yürütmektedir. Dışişlerinde görevler almış, Kahire'de görüşmeler yapmış, Sultan'ın isteği dışında Mehmed Ali ve İbrahim Paşa'lara Girit'ten Adana'ya dek çok geniş topraklar vermiştir. Mustafa Reşid Paris'e ortaelçi olarak gönderilmesiyle Fransızca öğrenmeye ve Fransızlarla yakınlaşmaya başlar. Türk oldukları anlaşıldığında yüzleri kızarak yanındakilerle birlikte buldukları ortamı terk ettikleri söylenir. Paris'e ikinci kez büyükelçi, sonra Londra'ya büyükelçi olarak atanır. Londra'da İngiliz devlet adamlarıyla yakın ilişkileri dikkat çekici bulunur; bu dönemde *İskoç Mason Locası*'nın önde gelen üyelerinden olur. 1837'de Britanya'nın İstanbul Büyükelçisinin ısrarı ile Dışişleri Bakanı olarak atanır; sömürge İrlanda'da incelemeler yapar. Baltalimanı'ndaki köşkününde birkaç gün süren özel ve kişisel görüşmeleri sonucu 16 Ağustos 1838'de Britanya ile imzaladığı ticaret antlaşması Britanyalı tüccarlara yerli üretici ve tüccarlara oranla çok büyük ayrıcalıklar sağlar, Türkiye'yi Britanya'nın açık pazarı durumuna getirir. Devletin liman egemenliği kaldırılır, Britanya ürünleri ülkeye neredeyse vergisiz girer, üstelik malın iç pazara taşınması ve satılması da vergisiz olarak Britanyalı tüccarlarca yapılabilir. Ertesi yıl başta Fransa ve İskandinavya olmak üzere çok sayıda ülkeye de benzer ayrıcalıklar tanınacak, ilk kapitülasyonlarla Türkiye ekonomik anlamda sömürge konumuna

getirilecek, yaklaşık otuz yıl sonra Britanya Parlamentosu'nda söz alan bir bakan 'başta dokumacılık olmak üzere Türkiye'de sanayiin tümüyle çökertildiğini bildirmekle gurur duyuyorum' diyecektir.

İstanbul'a dönüşünde Paşa unvanını da alan Mustafa Reşid, yenilikçilik adı altında, II. Mahmud'u yetkilerinden vazgeçirmeye çalışınca yeniden Londra elçiliğine gönderilir. II. Mahmud'un 1839'da ölümüyle tahta geçen genç Abdülmecid'i çağdaşlaşma, Avrupalılaşma ve Mısır sorununda Avrupa'nın desteğini alma söylemleriyle inandırarak Tanzimat Fermanı'nı imzalatır ve Gülhane'de halka okur. Dinleyicileri arasında dostu Britanya Tahtı Veliiaht Prensi de vardır. Bugün bir Anayasa niteliğinde görülen ferman ile getirilen temel yenilik Sultan'ın yetkilerinin kısılması ve Hıristiyan azınlığa toplumsal ve ekonomik ayrıcalıklar tanınmasıdır. Alandan dağılan halk algısını 'bundan böyle gavura gavur denmeyecek' olarak gösterir. Ardından demiryolu ve liman gibi işletmelerin oluşturulabilmesi için yabancılara toprak satın alma hakkı verilecektir. Onyıllar geçtikçe tüm üretim araçları gibi toprak da tümüyle Osmanlı ve Avrupalı Hıristiyanların eline geçecek, eskiden sahibi oldukları tarlalarda Türkler boğaz tokluğuna çalıştırılacak, Kuvayı Milliye hareketine geçtiği dönemde emeklerinin karşılığını istemeye başladıklarında Rumlar tarafından 'Kemal, Türkleri şımarttı; toprakta çalışmaya karşılık ücret ister oldular' tepkisiyle karşılanacaklardır.

Osmanlı'nın sonraki yılları dış borçlarla ve bunların ödenememesiyle geçer. 1881'den başlayarak ekonomisi ve borçları İstanbul'daki yabancı temsilciler ve Düyunu Umumiye tarafından denetlenir. 1884'ten sonra da tahıl, tuz gibi ürünler üreticisinden satın alınmak yerine Reji Yönetimi tarafından neredeyse el konulur.

EKONOMİK ÇÖKÜŞ VE BAĞIMLILIK

Türkiye, özellikle Anadolu toprağı son derece verimli ve doyurucudur. Tahılın bilinçli üretildiğı, ekmek türleri ve ilk biranın yapıldığı; üzümün anayurt olarak yetiştirildiğı ve ilk şarabın tadıldığı; dışarıdan getirilen başta zeytin, pamuk ve turunçgil olmak üzere birçok ürünün olağanüstü verimle yetiştirildiğı topraklardır. Herodotos'a göre Ege *Maindros*'larının suladığı alanlar bereket yüklüdür, çünkü iklimi yeryüzünün her yerinden güzeldir; Halikarnassos'tan kuzeye Smyrna'ya çıkarsanız hava soğur, güneye Likya'ya inerseniz çok sıcak olur. Evliya Çelebi denize parmaklar gibi uzanan dağlarla, aralarındaki sulak ovaları

tanımlarken zeytin ve inciri ‘dağlarından yağ, ovalarından bal akar’ diye tanımlar. Saray yüzyıllarca Orta Anadolu tahılı, Balkan et ve süt ürünleri, Ege meyve ve sebzeleriyle ve Safranbolu emekçisiyle beslenmiş; günde altmış bin kişiyi doyurmayı becermiştir.

Saray sınıf yapısı gereği bencil ve buyurgandır, Ege’ye üretim kotası koyar. Sarayın gereksindiği ölçüden fazlası üretilmeyecektir. Ancak doğurgan topraktan ürün fişkırmaktadır, Avrupalı da bunun farkındadır. İngiliz, Fransız ve İtalyan işadamları boş durmaz, başta İzmir olmak üzere bölgeye yerleşir ve yerel Hıristiyanlar aracılığıyla ürünü Batı’ya satmaya başlarlar. Bornova ve Buca köyleriyle Punta (Alsancak) semtinde köşkler yapar, Kordon’daki ticarethane, otel ve eğlence yerleriyle *Gavur İzmir*’i oluştururlar. Taşıma için Arap ülkelerinden develeriyle taşıyıcılar gelir. 1860’larda Punta’da garlı, hastaneli, kiliseli İngiliz semti oluşturulacak, Aydın’a ilk demiryolu yapımına başlanacaktır. Arkeolog JT Wood bu trenle yola çıkıp Efes antik kentini bulur ve Artemis tapınağını British Museum’a taşır. Ülkenin ilk örgütlü işçi grevi bu hatta çalışan yerli işçilerce örgütlenecek, aynı işçiler bugün de tüm görkemleriyle demiryolu kenarlarını güzelleştiren karaçamları dikecekler ve yanı başında yolda kestikleri kuzuların et parçacıklarını kargı çubuklarına geçirip yörenin ilk ‘çöp şiş’lerini pişireceklerdir.

Aynı yıllarda Anadolu’da toplanan vergi daha sonra Marx’ın *Asya Tipi Üretim Tarzı* olarak açıklayacağı uygulama gereği yarı yerel yetkililerde birikmekte, yarı saraya ulaşmakta, üretim araçlarının gelişimine ve artı değere katkıda bulunmamaktadır. Batı ve özellikle de Rusya ile savaşlar yeni teknoloji ile üretilen silah ve aracın satın alınmasını gerektirmektedir. Batı bankalarından alınan yüklü borçlar, bunların geri ödenmesinde aracılık eden Galata sermayesini ve yeni borçlar sarmalını ortaya çıkarır.

Biriken ekonomik sorunlar küçük ülke ve ulusların özellikle Britanya ve Fransa tarafından kışkırtılmasını ve silahlandırılmasını hızlandırır, çok yönlü savaşları kaçınılmaz kılar; savaşların sonucu başta insan kıyımı olmak üzere ülke varlığının enkaz yığına dönüşmesidir. Birkaç yılda Osmanlı’nın yalnız adı kalmış, koskoca İmparatorluk’tan geriye bir tek Anadolu toprağı kalmıştır.

SAĞLIKLI BAŞLANGIÇ

On yılı aşkın süren savaşlar toplumun sağlık sorunlarının ileri derecede bozulmasına neden olmuş, bunlara içe göçler ve Yunanistan ile

nüfus değişimi eklenince çözülmesi karmaşık bir tablo ortaya çıkmıştır. TBMM'nin kuruluşunun ertesini gününü Sıhhat ve İçtimai Muvenet Vekaleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı [SSYB]) kurulur. Hacıbayram'da iki katlı bir bina kiralanır, bakan Dr. Adnan (Adıvar) ve bir sağlık memurundan oluşan iki kişilik kadroyla işe başlanır. Hükümetin temel yaklaşımı devrimci ve toplum yönelimlidir; Bakanlığın ana görevleri savaş sağlık hizmetleri, bulaşıcı hastalık savaşımı, göçler ve nüfus yerleşimidir. Dışarıdan gelen nüfusun deneyim ve becerilerine göre önceden nereye yerleştirileceklerine karar verilir, gelenler en yakında kurulan merkezlerde iki hafta karantinaya alınır, bedenleri ve nesnelere dezenfekte edilir, aşılanır, sonra yerleşim yerlerine gönderilirler.

Genç Cumhuriyet'in SSYB'ye verdiği önem büyüktür. Kurulmaya başlanan başkentin Yenişehir'inde, kentin omuriliğini oluşturacak Gazi Caddesi'nin ortasında, o günler için anıtsal sayılacak bir binayı savaşın en güç günlerinde, Büyük Taarruz öncesinde tamamlamayı başarır. Koruyucu sağlık hizmeti modelini temeli oluşturur, göçmenlerin sağlıklı yerleştirilmeleri ve hastalık bulaşını önleme savaş ve izleyen yılların en önemli sağlık hizmeti uğraşdır. Hükümet ve SSYB koruyucu sağlık önlemlerini her şeyin önünde tutmakta kararlıdır. Buna en iyi örnek Hükümetin çok değerli bir üyesinin başından geçen acı olayda somutlaşır.

Dinsel eğitimi engelleyebilecek ve laik eğitimi ülke çapında ve kesin olarak yerleştirecek Eğitim Birliği Yasası üzerinde yoğun olarak çalışılmaktadır; bu görev İstiklal Mahkemesi başkanlığından çeşitli Bakanlık görevlerine dek önemli başarılar göstermiş olan genç devrimci Mustafa Necati'ye verilmiştir. Mustafa Necati hem yasa hem harf devrimi üzerine yoğun olarak çalışırken akut apandisit bulguları ortaya çıkar. Ankara'daki hekimler ivedi ameliyat edilmesi gerektiğini açıklar. Genç Bakan güvensizlik gösterir; gecikmenin neden olabileceği sonuçları anlamamıştır, ya da durumun önemi kendisine yeterince açıklanamamıştır. İstanbul'dan hekim çağırılmasını ister, oysa yalnız tren yolculuğu 18 saat sürecek, yaşama olanağı kalmayacaktır. İsteği üzerine İstanbul'dan ünlü hekimler çağırılır. Yasanın TBMM'de görüşülerek kabul edildiği 1 Ocak 1930'da Mustafa Necati ardında Kurtuluş'un tamamlanmış çok önemli görevleri, 35 yaşında yaşama gözlerini yumar. Başta Mustafa Kemal olmak üzere tüm silah arkadaşları kendisine çok derin sevgi ve saygı duymaktadır. Milletvekilleri Sağlık Bakanı Refik (Saydam) Bey'e

‘değerli bir bakanımızı kurtaracak hekimlerimizi başkentte yetiştiremiyor ya da bulunduramıyor muyuz’ siteminde bulunurlar. Gerçek durum ileri sürülenler yönünde olmamasına karşın Refik Bey -ancak- iki hafta sonra TBMM’de bir açıklama yapar; ülkede yeterli hekim eğitimi yapıldığını, sağaltım hizmetlerinin sunulduğunu, ancak “devletin görevleri anlamında sağlık işleri deme(nin) yurttaşları hasta etmemek, ...hastaların zararlarından sağlamları korumak, hasta olmamaları için çalışmak, ...toplum sağlığının korunması kurallarına göre... önlemleri almak...” olduğunu açıklar (Kars, 2003). Sağlık Bakanı dayanılmaz bir acıyı ve katlanılması güç bir sorumluluğu, sağlık hizmetinde temel doğruyu oluşturan düzenin kurulması ve korunması adına omuzlarına üstlenerek gündeme taşımaktadır.

PLANLI KURULUŞ

Kurtuluş’tan sonra 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde ülkede yerli sanayinin oluşturulması, karma ekonomik modelin uygulanması ve işçi haklarının güvenceye alınması kararlaştırılır. Ancak kapitülasyonların kaldırılması ve ülkenin ekonomik bağımsızlığına kavuşturulması aylar sonra, Lozan Antlaşması sonucu gerçekleştirilebilecek, Cumhuriyet’in kurulması bile özlenen bağımsızlığı ve gelişimi yeterince sağlayamayacaktır. Ne kamu ne de özel sektör kalkınmayı tetikleyecek başarıyı gösterebilecek, Cumhuriyet’in ilk yılları bağımsızlığı süsleyen üst yapı değişimleri olan laiklik, giyim, yazı ve harf devrimi gibi üst yapı niteliğinde ışıltılı kazanımlarla geliştirilecektir.

Kapitalizmin ‘sermayenin işçi ücretlerini kısarık elde ettiği aşırı karı, alım gücü yok olan işçiye mal satamaması’ olarak özetlenebilecek kaçınılmaz ekonomik bunalımının tarihteki en büyük örneğinin 1929’da patlaması, Türkiye’nin geleceğini olumlu yöne çevirir. Mustafa Kemal 1923 ekonomik kararlarının özel sektöre yönelik bölümlerini geçici olarak bir yana iterek devletin öncülüğünün ivedilikle öne çıkarılmasını sağlar. Planlı ve çok amaçlı kamu ekonomik kuruluşları hızla ve inanılmayacak denli akılcı modellerle devreye sokulur. Şekerbank desteğiyle şeker fabrikaları kurulur, köylüye pancar ekmesi için kredi verilir, üretici pancarı fabrikaya getirince hem ücretini hem değerli bir sığır yemi olan küspesini alır, üretilen şeker döşenen demiryollarıyla ve araçlarla tüketiciye sunulur. Divriği’deki nitelikli demir ve Zonguldak’taki verimli kömür orta noktada, bu amaçla yeni kurulan bir kent olan Karabük’te

işlenerek nitelikli tren rayı ve benzeri ürünler elde edilir. Etibank desteğiyle madencilik, Sümerbank desteğiyle dokumacılık, Demirbank ve Denizbank desteğiyle demiryolu ve denizyolu taşımacılıkları kurulur. Cumhuriyet ekonomik olarak bağımsız, Osmanlı'nın kapitülasyon borçlarını ödemiş, döviz kuru güvenli (1 ABD doları ~ 1 TL), sağlıklı ve planlı kalkınmaya yönelmiş konumdadır.

SAĞLIKTA KURULUŞ

Günün Türkiye'sinde bulaşıcı hastalıklar başka hiçbir sorunla karşılaştırılamayacak denli önemlidir. Verem zaten çağın hastalığıdır ve çok yaygındır. Sıtmal olmayan kişi yok gibidir, sıtma nedeniyle tarladan ekinin toplanamadığı dönemler görülmektedir. Asker arasında tifo, tifus, dizanteri ve kolera çatışmalardan fazla ölüme yol açmıştır, dört yüz bin askerin bu dört hastalıktan öldüğü hesaplanmaktadır. Frengi, cüzzam ve trahom diğer yaygın bulaşıcı hastalıklardandır ve toplumu kırıp geçirmektedir. Sayılan hastalıkları ivedilikle ortadan kaldırmanın tek yolu her biri için özel, dikey birer örgütlenme yöntemi oluşturmak ve ülkeyi taramaya girişmektir. Böyle de yapılır, -bazıları günümüzün çağdaş örgütlenme yapılanmasına ters düşse de- bugün bile yararlı olabilen, nitelikli dikey örgütler kurulur. Hekim sayısı yalnızca birkaç yüzdür. Hemşire adı verilen görevliler varsa da, uygun çağdaş eğitimi almadıklarından hemşire niteliği taşıdıklarını söylemek olanaksızdır. Bu sağlık görevlilerinin eğitim ve denetiminde yetenekli gençler yetiştirilir ve işleyişe katılır, sağlık hizmeti sunmaları sağlanmaya başlanır. Kırsal alan için yerleşik köy ebeleri ve gezici sağlık memurları yetiştirilir. Kuruluş'tan otuz yıl sonra bulaşıcı hastalıklar önceliği yitirmeye başlamış, diğer sağlık sorunlarıyla birlikte ve bütünsel olarak üstlenilebilecek denli kontrol altına alınmış durumdadır.

Koruyucu hizmete verilen önem Umumi Hıfzısıhha (Sağlığı Koruma Genel) Yasası ile doruğa ulaşır. Refik Saydam Enstitüsü öncülüğünde yeniden güç kazanan aşı ve serum ulusal üretimi parlak günlere ulaşılmasını sağlar. Yaygınlaşmasalar ve çok başarılı olmasalar da kırsal alanda yataklı Sağlık Merkezleri ve köy ebelikleri oluşturulmaya çalışılır. O günlere değin göz ardı edilen ve piyasa hekimliğinin acımasızlığına bırakılan sağaltım hizmetinde de öncü girişimlerde bulunulur; belediyelere hastaneler kurma ve işletme görevi verilir, örnek olmaları amacıyla büyük ve yöresel önemi olan kentlerin merkezlerinde SSBY'ce

donanımlı ve etkin ‘Nümune’ hastaneleri kurulur. İzleyen yıllarda belediyeler gösteriş ve oy amaçlı birkaç girişim dışında kendilerine verilen sağaltım görevini yerine getirmekten özenle kaçınacaklardır. Kırsal alanda ise hekime ve sağlık çalışanına ulaşmak olanaksızdır.

Sıra önemi o günlere değin bulaşıcı hastalıkların gerisinde kalmış, ancak özellikle nüfusun yüzde seksenini barındıran kırsal alanda korkunç boyutta kıyıma yol açan anne ve çocuk sağlığı sorunlarına yönelmeye gelmiştir. 1950’li yılların başında hızla Ana-Çocuk Sağlığı Merkezleri oluşturulur, Kadın-Doğum uzmanları, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları uzmanları ve yetişmiş hemşireler ile donatılarak hizmete sokulur. Bu konuda yanlış adım atılır; hem büyük kentlerde hem çok az sayıda merkez kurularak asıl ulaşılması gereken geniş ve erişilmesi güç toplum kesimlerine ulaşamaz, hem uzmanların yer aldığı bu birimlerde salt sağlam kişi bakısı üstlenilerek hastalar sağaltım amacıyla yine kalabalık ve erişilmesi güç az sayıdaki hastaneye ya da piyasa hekimlerine yönlendirilir. Hiçbir zaman toplumun gereksinmelerini kavrayamayan ve çözüm üretmeyen bu kısır kuruluşlar izleyen yıllarda sosyalleştirme örgütlenmesi ve işleyişine engeller çıkaracak, gereksiz dahası zararlı varlığını günümüze dek sürdürecektir.

1940’lar aşılır ve 1950’lere yönelinirken Türkiye’nin sağlık politikası giderek aşınmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni demokrasiye geçiş çabalarıyla, halka hizmet sunma yerine şirin görünerek oy toplama sürecine girilmesidir. Büyüklüğü ne olursa olsun ‘her ilçeye bir Hükümet Tabibi’ temelinde örgütlenen ve resmi belge damgalamaktan öte işi olduğu söylenemeyen bir kamusal yapılanma, ondan bağımsız çalışan çok az sayıdaki devlet hastaneleri ve bunların üzerinden beslenen piyasa hekimleri, sözde sağlık örgütlenmesi modelinin temelini oluşturmaktadır.

KARŞI DEVRİM

Ülkede burjuva demokrasininin yapılanmasının ilk adımlarını atmak için çaba gösteren, siyasal partiler kurduran ve gerici gelişmeler nedeniyle kapattırmak zorunda kalan Mustafa Kemal’in isteği İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşir. İkinci Paylaşım Savaşı sonrası yerkürede çoğulcu demokrasi temel model olarak sunulmaktadır. Savaş ülkeyi de enikonu yormuş, aç ve yoksul bırakmış, yönetime karşı huzursuz kılmıştır. Tek parti olan Cumhuriyet Halk

Partisi hükümeti topraksız köylünün yararına bir toprak yasası çıkarma çabasındadır. Buna tepki gösteren ve başta Adnan Menderes, Emin Sazak, Celal Bayar gibi çoğu büyük toprak sahibi ailelerden gelen bazı milletvekilleri CHP'den ayrılarak Demokrat Parti'yi kurar, girdikleri 1946 seçimindeki başarısızlıktan sonra 14 Mayıs 1950 seçimini kazanarak iktidar olurlar. Bu tarihsel gün Türkiye'de toplumsal kazanımların ve aydınlanma ışığının yıkılmaya başladığı dönüm noktası olacak, Osmanlı'nın Tanzimat'la başlayan çöküşü bu kez Cumhuriyet'in önüne düşüş süreci olarak çıkacaktır.

Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilir, tepesinde kocaman DP harfleri olan bir asa ile göreve başlar. Menderes hükümeti kurar. Topluma yönelik bir simge olarak Türkçe ezan yeniden Arapça'ya döndürülür. Ekonomik olarak ilk kayda değer uygulama İstanbul ile İzmit arasındaki çağdaş asfalt yolun yapımıdır. Yol Ford Vakfı'nın isteği üzerine ve ücret karşılığı olmaksızın, 'armağan' olarak yapılmıştır. Ülkenin demiryolu politikasından vazgeçeceği ve dışa bağımlı ekonomiye yöneleceği belli olmuştur. Tarım burjuvazisinin oluşturulması amacıyla birkaç yılda on binlerce traktör alınır, işsiz kalan tarım işçileri başta İstanbul ve Adana olmak üzere büyük kentlere akın ederler. Önceleri ailelerinden ayrı yaşayan bu yeni sanayi işçileri hükümetin göz yumduğu gecekondulaşma ile birlikte ailelerini de yanlarına alarak hızla gelişen bir plansız kentleşmeye yol açarlar. Derme çatma, iş güvencesiz, sendikasız, yoksul ve en önemlisi sağlıksız bir yaşam kentlerde de hızla yaygınlaşır.

Kamusal uygulama olarak koruyucu sağlık hizmetinin adı hiç geçmediği gibi -uygulaması çok daha kolay olan- sağaltıma yönelik bir girişim bile gözlenmemektedir. Kırsal kesimde hastası olan ve gücü yetenler bir yorgana sardıkları hastalarını inanılmayacak denli bozuk ulaşım olanaklarıyla saatler, bazen günlerce süren yorucu yolculuklarla büyük kentlere taşımakta, piyasa hekimlerinin yoğunlaştığı sokakların başını tutan komisyoncularca önce hekimlere, oradan yetersiz kamu hastanelerine sürüklenmektedir. Piyasa hekimi-yetersiz devlet hastanesi ikilisi, sağlık politikası koyucuların, toplumun sağlığını korumayı amaçlamadığı gibi, hastalananı da sömürülmeye yönlendirdiği bir yapılanmanın somut örneğidir. Demokrat Parti'nin on yıllık yönetiminde sağlık alanında atılmış tek bir adımdan söz etme olanağı yoktur. Toplum yararına tek uygulama bir devlet kuruluşu olmayan gönüllü Verem Savaş Derneği'nin gezici ekiplerle yürüttüğü mikrofilm ve

aşılama sonucu veremi kontrol altına almasıdır. Sağlık hizmeti gereksinmesi duyan işçiler SSK aracılığıyla -benzeri gelişmiş toplumlarda görülmeyen biçimde- kendi sağaltım hizmetleri olan dev hastaneleri kurarlar. DP yönetimi sağlık hizmeti planlaması ve sunumu açısından Cumhuriyet tarihinde çekilmiş bir dış gibi karanlık bir boşluk olarak sırtacaktır.

Aynı yıllarda TBMM'den onay alınmadan Kore savaşına asker gönderilmiş, buna karşı çıkan barış yanlısı öğretim üyeleri üniversiteden atılmış, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile içeriği bilinmeyen ikili anlaşmalar imzalanmış ve askeri üsler verilmiştir. Sanayileşme adına dış borçlanmalar giderek artmaktadır ve artık 1 ABD dolarının karşılığı yaklaşık 2.50 TL'dir. İzleyen yıllarda Köy Enstitüleri ve Halk Evleri'nin kapısına kilit vurulacaktır. 1954 seçimlerinde oy oranını daha da artıran Demokratlar,¹ kendilerini ülkenin karşı konulmaz efendisi saymaya başlamıştır. İktidarın 'küçük Amerika olma' ve 'her mahallede bir milyoner yetiştirme' düş ve savları muhalefeti de sertleştirir. Gerici dinsel akımlara ödünler veren ve sırtını Said-i Nursi (Kürdi)'ye yaslayan Menderes işi TBMM'de 'siz isterseniz Hilafeti bile getirebilirsiniz' söylemine dek vardırır. Giderek bozulan ekonomi ve toplumsal yapıda derinleşen eşitsizlikler hoşnutsuzlukları artırmaktadır. Halkın desteğini yitirmeye başladığını algılayan Hükümet erken seçime gitme kararı alır; 1957'de yapılan seçimde başarı sağlansa da oy oranı düşer. Menderes 'odunu aday gösterse milletvekili seçtirebileceğini' savlamaktadır. 1957'de doların değerinin bir gecede 9.15 TL'ye yükseltilmesi dışalım-lara darbe vurur; yokluklar, pahalılık ve işsizlik halkın yaşam çabasını ileri derecede güçleştirir. ABD başta olmak üzere dış borçlanmalara yeniden başlanır.

Siyasal iktidar yönetim erkini yitirmemek amacıyla olağandışı uygulamalara yönelir. TBMM'de oluşturulan 'Tahkikat Komisyonu' yargı yetkisini üstlenerek istediğini tutuklama ve gazeteleri kapatma yetkisi kazanırken, CHP'nin mal varlığına çoktan el konmuş, sıra partiyi kapatmaya gelmiştir. İnönü tepkisini 'bundan sonra sizi ben bile kurtaramam' biçiminde gösterecektir. İnönü'nün halktan almaya başladığı yoğun ilgi saldırılarla engellenmeye çalışılır, yıllar önce Trikopolis'in kılıcını teslim almış olduğu Uşak'ta başına atılan taşla yaralanmasına

¹ DP oyların %53'ünü milletvekillerinin %95'ini, CHP oyların %40'ını milletvekillerinin %5'ini almıştır.

dek uzanır. Aynı gün Demokrat İzmir gazetesi kimliği bilinmeyen(!) kişilerce basılır ve baskı makineleri parçalanır. ‘Vatan Cephesi’ adı ile kurulan oluşuma her gün on binlerce katılım olduğu ileri sürülmekte, muhtarlıklardan alınan listeler çoluk-çocuk DP’nin tekelindeki radyolarda ‘yeni katılanlar’ olarak okunmaktadır. Muhalefete baskılar yoğunlaşır, karşıtlar ve gazeteciler tutuklanmaya başlanır. Sokakta üç kişiden fazlasının bir arada olması ve hava karardıktan sonra dışarı çıkılması yasaklanır. ‘Toplantı ve gösteri yürüyüşü’ yasasına aykırılık nedeniyle 23 Nisan 1960 Çocuk Bayramı aynı gün kaldırılır, statlarda toplanan minik öğrenciler evlerine gönderilir; bunu 19 Mayıs kutlamalarının kaldırılması izler.

DİRENİŞ

İktidar dışalımıyla gelen gazete kağıdını gazete sahiplerine iktidara verdikleri destek oranında dağıtmakta, bazı gazeteler ya hiç ya da çok az basılabilmektedir. Gazeteciler uzun süredir iktidar karşıtlığını sürdürmekte, artık ‘Ankara Hilton’ olarak anılmaya başlanan Ulucanlar cezaevinde sıklıkla ağırlandırılmaktadır. Kurşun harflerin dizildiği kalıplarla basılan gazeteler gece yarısı basılmakta, hükümet karşıtı bulunan yazı ve karikatürler kalıp olarak sökülüp alınmakta, gazeteler beyaz boşluklarla okuyucuya sunulmaktadır.

Başta aydınlar olmak üzere hoşnutsuzluk ve karşıtlık tablosu hızla yaygınlaşmaktadır. İlk örgütlü kalkışma öğrencilerden gelir; örgütlü olarak 28 Nisan sabahı İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplanır, özgürlük isteminde bulunurlar. ‘Menderes’in polisi’ olarak bilinen ve yetkisiz bir polis memuru olan Bumin Yamanoğlu ile yanına kattığı şef Zeki Şahin² polisi öğrenci üzerine sürer. Rektör Anayasa Hukuku Ordinaryüs Profesörü Sıddık Sami Onar hızla olay yerine gelir, özerk üniversiteye ancak kendi çağrısı üzerine polis girebileceğini anımsatarak polisi dışarı çıkarmaya çalışır. Başına yediği bir cop darbesi ile yere düşen Rektör, yakasından Yamanoğlu tarafından tutularak polis cipinin yanında yerde sürüklenerek Sansaryan Han’a götürülür. Beyazıt meydanına sürülen öğrenciler atlı polis tarafından saldırıya uğrar, Turan Emeksiz adlı öğrenci vurularak öldürülür. Bu tablo Cumhuriyet döneminde ülkenin gözbebeği gençlere karşı yapılan ilk saldırdır ve

² Yassıada duruşmalarından sonra Bumin Yamanoğlu 18 yıl hapis yatar. Zeki Şahin cezasının sekizinci yılında Sultanahmet cezaevinde öldürülür.

ülkeyi sarsacak, gece gizlice komşu evlerde toplanan ve elektrik lambalarını söndüren insanlarca 'sonra öğrenci Bumin Ymanoğlu'nu yere yatırmış, üzerinde tepinince bedeni hamur gibi toprağa karışmış, çağrılan yeni polis güçleri yüzlerce öğrenciyi öldürmüş, cesetlerini Et Balık Kurumu fabrikasında kıydırıp Topkapı'da sur dışında toprağa karıştırmış' tepkisiyle karşılanacaktır. Sansürün olduğu yerde düş gücü ve kin öne çıkacak, fısıltı gazetesi egemen olacaktır.

Ertesi sabah Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Hukuk fakülteleri ayaklanır, 'katil iktidar', 'kahrolası diktatörler, kardeş kardeşi vurur mu' slogan ve tepkileriyle protestoda bulunurlar. Ankara Üniversitesi öğretim üyeleri binişleriyle yürüyüş yapacak, Menderes 'kara cübbeliler' yanıtıyla kendini temize çıkardığını sanacaktır. 3 Mayıs'ta Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel Savunma Bakanı'na bir uyarı mektubu gönderir; iktidarca emekliliği istenir. Bir büyük uyarı Ankara'da öğrencilerce düzenlenen '555K' (5'inci ayın 5'inde saat 5'te Kızılay'da) ile başlayan toplantılardır. İlk gün toplananların içine Menderes girmeye kalkar, tepkiler korkutucu olmaya başlayınca apar topar uzaklaştırılır. 21 Mayıs günü Harp Okulu öğrencileri Ankara caddelerinde sessiz bir askeri yürüyüş yapar. Artık Hükümetin sonu belli olmuştur.

DEVİRİME DÖNÜŞ

27 Mayıs 1960 darbesi Cumhuriyet kazanımlarının uzantısı niteliğindedir ve kurtuluşun sağlamaya çabaladığı özgürlük ve bağımsızlık üzerine eşitlik (burjuva demokrasisi) ögesini oturtmayı amaçlamaktadır. Darbeyi yapanlar Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik üst kademesi değildir. Aralarında biri Devlet Başkanlığı'na getirilmiş üç general bulunmasına karşın güç büyük çoğunluğu yüzbaşı-albay rütbesinde olan -ve en genci 26 yaşında- 38 kişilik Milli Birlik Komitesi (MBK)'ndedir. MBK'nin başkanı Devlet Başkanı'dır, ancak kendisi aynı zamanda Başbakan'dır ve uygulamada iki haftada bir değişecek bir vekille yönetilecek, kararlar oy çokluğuyla alınacaktır. Temel amaç yeni bir Anayasa yapmak, bu arada bazı ivedi sorunlar için yasalar çıkarmaktır. Bunları gerçekleştirmek için MBK'ye ek olarak öğretim üyeleri ve aydınlardan oluşan Temsilciler Meclisi'nin katılımıyla bir Kurucu Meclis oluşturulacak ve yeni Anayasa hazırlanacaktır. Anayasa referandumundan sonra genel seçime gidilecek, yönetim kazanan siya-

sal partiye devredilecektir. MBK yasama yetkisi egemenliğini 5 Ocak 1961’de sona erdirecek, kendine sekiz aydan kısa bir görev ve yetki süresi tanımış olacaktır.

Başta NATO olmak üzere evrensel egemen güçlere bağıllık açıklanmış olmasına karşın Kore’deki askeri birlik hemen geri çekilerek ulusal bağımsızlık ve egemenlik gösterisi yapılmış, topluma bildirimde bulunulmuş olur.

MBK’nin tarihsel katkısı hiç kuşkusuz yapacağı yeni Anayasa’dır. Darbenin daha üçüncü gününde Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Tarık Zafer Tunaya gibi ülkenin en önemli Anayasa hukukçuları çağrılır ve görevlendirilir. Hukukçular öncelikle hareketin yasal olduğunu onaylar, daha sonra Temsilciler Meclisi’nde Anayasayı hazırlamaya katılırlar. Yeni Anayasa 9 Temmuz 1961’de referanduma sunulur ve onaylanır. 1961 Anayasası’nın getirdiği en önemli yeni yapılanmalar şunlardır:

- Sosyal devlet kavramı; bu bağlamda devlet ödevi olarak kayda alınan sağlık ve sosyal güvenlik hakkı,
- Yargı bağımsızlığı; Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulu’nun oluşturulması; ‘doğal yargıç’ ilkesinin getirilmesi,
- Sendikal örgütlenme özgürlüğü; grev ve toplu sözleşme düzeninin yerleştirilmesi,
- Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı,
- Üniversite özerkliği,
- Devlet Planlama Teşkilatı aracılığıyla planlı kalkınma döneminin başlatılması,
- Özerk TRT.

1960’lı yıllar başlangıçta koalisyonlar, ikinci yarıda ise Adalet Partisi yönetiminde geçecek olmasına karşın diriliş, uyanış ve devrim yıllarıdır. Marks’lar, Babeuf’ler, Nazım’lar, Kemal Tahir’ler okunabilir; Brecht’ler, Ionesco’lar, Haldun Taner’ler izlenebilir. Her yer tiyatrodur, yalnız İstanbul’da seksenden fazla tiyatro ve onlarca sokak tiyatrosu kurulur; üstelik sinemanın altın çağında çok da izlenir. Devrimci tiyatrolar olan Ankara Sanat Tiyatrosu ve Halk Oyuncuları birer okul işlevi görür. Sıradan insanlar, aydınlar, işçiler, öğrenciler mutlu, daha önemlisi umutludur. Türkiye, tarihinin en hızlı değişimini canlı, sevinçli ve çok renkli olarak yaşamaktadır. İşçi sınıfı örgütlenmesi adına önce Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), ardından Türkiye

İşçi Partisi (TİP) kurulur; TİP 15 milletvekiliyle ve çok etkin görevler sürdürmek üzere Meclis'e girer. 1970'lerin sınıfsal dinamiğini oluşturacak bilgi birikimi ve deneyim oluşmaktadır.

SAĞLIKTA DEVLETLEŞTİRME Mİ MİLLİLEŞTİRME Mİ?

Nusret Fişek okullu değil, alaylı Halk Sağlıkçısıdır. İstanbul Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra (Ankara Üniversitesi ve Hıfzısıhha Okulu'nda Bakteriyoloji uzmanlığı yapar. Harvard'a Yüksek Lisans amacıyla gönderilir, 'bu İngilizce ile Yüksek Lisans yapamazsın' eleştirisi üzerine 'öyleyse ben de Doktora yaparım' der ve Tetanoz toksoidi üzerine doktora tezi hazırlar. Tezinden çıkardığı uluslararası yayınlar Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) dikkatini çeker, bir süre Cenevre'de danışmanlık hizmeti verir. Sağlıkta toplumsal bakışı yakaladığı dönem bu görevle örtüşür. İlerleyen yıllarda Ankara Üniversitesi'nden Biyokimya uzmanlığı da alır. Toplumsal görüşünü uygulamaya koyabileceği Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Okulu'nda Müdür olarak göreve başlar.

MBK'nin çalışmaya başladığı günlerde Hıfzısıhha Okulu Müdürü'dür; Konsey buyruğuyla Temmuz'da SSYB'ye Müsteşar olarak atanır. Aynı günlerde Cumhuriyet Gazetesi'nde MBK üyelerinden Albay Sami Küçük'ün sağlık hizmetlerini geliştirmeye yönelik çabaları olacağı yönünde (Yaşar Kemal ile yapılan) bir röportaj okur. Konuya ilişkin bir mektup yazar, ancak yanıtı uzunca bir süre sonra, kendisine başkanlık sırası gelen (Yüzbaşı) Muzaffer Özdağ'dan alır. Yanıtta 'sağlık hizmetlerini devletleştireceğiz, hazırlık yapın' denmektedir. Böyle bir söylem bir Halk Sağlıkçının düşünde bile göremeyeceği, görse inanamayacağı bir öneri, gönülde yatan bir aslandır. Fişek yürekli adamdır, Özdağ'a telefon açar, 'istediğiniz mümkün değildir' der. Özdağ şaşırır ve nedenini sorar. Fişek'in yanıtı siyasal görüşü ile uyumludur: 'Söylediğiniz şey komünist rejimlerde olur, hür rejimlerde olmaz. Bizim millileştirme yapmamız uygundur. Görüşebilir miyiz?' der. Olumlu yanıt alınca gider, özel hekimliğin ve hasta seçme hakkının olup olmayacağını, finansmanın hangi kurumda sürdürüleceğini sorar. Alamadığı yanıtlardan, konuya çok kararlı ve iyi niyetli yaklaşımlarına karşın MBK'nin bir sağlık politikası olmadığını algılar. Aldığı tek yanıt 'siz hazırlık yapın' olmaktadır.

Bir görüş raporu hazırlar (SSYB, 1961a). Önce sağlığın sosyalleştirilmesinin önemini, ABD'nin bunu 'deklare sosyalist memleketlerden

daha mükemmel' sağladığını, İngiltere ve İsveç'in de başarıyla yürüttüğünü açıklar. Türkiye'deki sorunların nedenlerini anlatır ve iki temel çözüm yöntemini tartışır.

Fişek'e göre birinci çözüm devletleştirmedir ve dört ana sakınca içermektedir. İlki serbest hekimliğin yasaklanmasıdır; bu antidemokratik ve (hekim açısından) insan haklarına aykırıdır. İkincisi, hekimlik serbest meslek olduğu için memur maaşı gibi bir kısıtlamanın uygulanması devletin yurttaşla (hekime) eşit davranma ilkesine uymaz. Üçüncüsü (hekimler arasında) rekabetin kaldırılacak olmasının hizmet kalitesini düşürmesi tehlikesidir. Dördüncüsü, (hekim hizmetinin) parasız olması durumunda hizmetin yararlanan halk tarafından kötüye kullanılacağıdır (Parantez içindekiler yazarca eklenmiştir)..

İkinci çözüm serbest hekimliğe izin vermek, kamu hekimlerine de onların kazançlarına uyan bir ücret ödemektir. Kamu hizmetini seçmeyen hekimlerin bulunmasının sağlayacağı yarar, özel hastaneler kurmaları ve kamuyla yarışmaları sonucu hizmetin kalitesinin gelişecek olmasıdır.

Görüldüğü gibi Fişek'in ağırlıklı üzerinde durduğu konu 'hekimlik hizmeti', onun da 'ücretlendirilmesi'dir. Açıklanan önerilerle ayrıntıya yönelir ve diğer sağlık çalışanları da dikkate alınır. Öncelikle halk sağlığı uzmanları yetiştirecek ve araştırma yapacak bir akademi kurulmalıdır. Köy ve mahalle sağlık bölgeleri³ oluşturulmalı, her birinde taşıtla donatılmış bir hekim ve bir hemşireden (ya da sağlık memuru) oluşan bir ekip bulunmalıdır. Tıp fakültesi öğretim üyeleri -özellikle öğrenciye örnek olmak üzere- tam süre çalışmalı ve gerekli ek ödentiye almalıdır. Hastane hizmetleri sosyalleştirilirken başhekimler tam süre çalışmaya özendirilmeli, uzmanların alan hekimlerine destek olması sağlanmalıdır; hastanenin finansında ödeme gücü olanlardan alınacak ücretle oluşturulan döner sermaye gelirlerinin artırılmasına özen gösterilmelidir. Ülke çapında sağlık personeli yetiştirilmesi ve uygun ücret ödenmesine özen gösterilmelidir. Yurdun her köşesine sağlık personeli gönderebilmek amacıyla -emekli olsalar da- başta hekimler olmak üzere sağlıkçılara prim ve ek ödenek sağlanmalıdır.

³ Mevzuatta ve hazırlıklarda 'bölge' sözcüğü sıkça ve farklı anlamlarda kullanılır. Burada geçen bugün 'ebe bölgesi' denen alandır. 'Bölge başkanlığı' ve 'Bölge hastanesi' 'grup' olarak algılanmalıdır. Fişek'in Bölge olarak asıl belirttiği (yer yer Sağlık Merkezi olarak da geçen) her biri birkaç ilden oluşan on altı büyük bölgedir. Daha sonra Dünya Bankası ve SB reform süreçleri de bu istemi ortaya koyacaktır.

Tasarı beğenilmez, MBK açık bir devletleştirme planı beklemektedir. Fişek'in MBK'nin sağlık politikası olmadığı yönündeki görüşü pekişir. Sağlık politikasını da kendisinin oluşturması gerektiğini anlar; istemeden kendisi üstlenir. Bu girişimi kafasındaki taslağın birkaç hafta içinde genişlemesine ve özellikle de gelişmesine katkıda bulunacak, ilk taslaktan -devletleştirmeye değilse de- çok farklı ve gelişkin bir taslağa ulaşılacaktır.

YASA TASARISI

Fişek iyi bir bürokrattır, ancak politikadan hiç hoşlanmadığı gibi, politik kararlar da vermek istemez. Aynı günlerde boşalan Sağlık Bakanlığı makamı için -bir haftadır Bakan Vekili olmasına karşın- Devlet Başkanı Cemal Gürsel tarafından yüz yüze yapılan öneriyi de bu nedenle geri çevirmiştir. Her iyi bürokratin yapması beklendiği gibi üç düzenleme önerisi hazırlar. Öncelikli olan sosyalleştirmedi; kabul edilmezse ikinci seçenek var olan yataklı Sağlık Merkezlerinin yaygınlaştırılması ve gezici sağlık ekibiyle güçlendirilmesi; üçüncüsü ise ilçe tabanında en az bir hekim ve iki 'yardımcı' personelden oluşacak gezici ekipler oluşturulmasıdır. Bu kez MBK üyesi Suphi Gürsoytrak'tan 'tasarı hani?' sorusunu alır. MBK'nin üç seçenekten birini seçmesini ister, 'en iyisini hazırlayın' yanıtı verilir. Konsey en iyi seçeneği uygulamak istemektedir. Seçimi kendi yapar ve sosyalleştirmeye yoğunlaşarak ayrıntılandırır.

Yıllar sonra bu süreçteki çelişkiyi fark edecek ve 'yönetimden biran önce ayrılmak isteyen devrimciler, ardlarından yönetime gelecek politikacıların hiçbirinin desteklemeyeceği açıkça belli olan bir tasarıda ısrar ediyorlardı' diyecektir. Üstelik sağlık hizmetinin kamulaştırılmasının en önemli karşıtları politikacılardan çok halkın gereksinmelerinden yararlanmaya alışmış hekimler, başta da 'Hoca'lardır. Fişek'e göre (bile) hekimlik bir hizmet türü değil, muayenehane denen atölyede uygulanan bir sanattır. Bu sanat ürününün fiyatını da kamu kurumu değil, ürünü satın alan kişi, yani -haydi müşteri demeyelim- sanatsever belirleyecektir. Fişek bu görüştedir; ayrıca bu bakışı ömrünün sonuna dek koruyacak ve yüksek sesle savunacaktır; ancak insancıl ve eşitlikçi bakış biçimi, altmışlı yılların toplumsal devinimi ve kendisinin sağlık politikası üreten konumda bir kamu görevlisi olması, toplumdan yana tavır koymasındaki temel etkenlerdir. MBK'ye hazırladığı tasarılar da

da özellikle Üniversite’de kamu hekimliği yapmanın eğitim ve örnek olma açısından önemini vurgular ve ‘hocalara’ tam süre çalışmalarını karşılığı yüksek ek ödemeler yapılmasını önerir.

Babası Hayrullah Fişek’in bir Kurtuluş Savaşı kahramanı olması, ‘Büyük Taarruz’da Binbaşı rütbesiyle Kolordu kurmay başkanlığı yapması, izleyen yıllarda Korgeneral’likten emekliye ayrılması -şimdiki emir kulu TDK değil- Mustafa Kemal’in kurduğu Türk Dil Kurumu üyesi bulunması da davranışlarını etkilemiş olmalıdır. Hazırladığı ilk sağlık birimine Sağlık Ünitesi adını verir; bunu fark eden babası ‘Sağlık Ocağı de’ der. Kırsal alanda insanlar sığındıkları, ısındıkları, karınlarının doyduğu yere ocak derler; asker ocağı sözü de oradan gelir.’ Uzantı da Sağlık İstasyonu’dur; onu da değiştirir; ‘köy yerinde kendi evi gibi görmeli ebenin kaldığı binayı halk, ona da ‘Sağlık Evi’ de, daha kolay benimsenir.’

Türkçe açısından bir katkı da Sabahattin Payzın’dan gelir: Taslağın adı İngilizce’den çevrilme ‘Sosyalizasyon’dur. ‘Sosyalizme gönderme yaparlar, gereksiz yere suçlanırsın, yasayı da engellerler’ der. Fişek adı ‘Sosyalleştirme’ olarak değiştirir. Bu kararında Britanyalı bir yetkilinin (Goodman) ‘sosyalist ülkelerdeki hastanın hekimi hekimin hastayı seçmesi hakkının yasaklanması çağrısını uyandırmasın’ uyarısının etkisi vardır.

YASANIN GEÇİŞİ

Kasım ayında yasa tasarısı, içine sağlık ocakları ve evleri ile lojmanların estetik yapım planları bile konan ayrıntılı bir gerekçe ile birlikte MBK’dedir; ancak bir türlü ses çıkmaz. Gürsoytrak’a nedenini sorar, Maliye Bakanı’nca (Ekrem Alican) imzalanmadığını öğrenir. Bunun iki nedeni vardır: İlki ‘sağlık tasarısı’nın ‘prim toplama’ içermesidir; devlet açısından bu alışılmış ve kabul edilebilir bir durum değildir. İkincisi çalışanların ‘sözleşmeli’⁴ konumudur; bu da sakıncalı bulunur, çünkü o güne dek kamu görevi devlet memuru eliyle sunulmuştur.

Fişek tasarısı hazırlıkları süresince sağlık önerilerinde bulunması alışılmadık ölçüde ayrıntılı parasal değerlendirmeler yapmış, ayrıca

⁴ Sağlık Reformu ya da Dönüşüm yanlıları bugün sözleşmeli hekim çalıştırmanın insanlık dışı olduğu görüşüne karşı sosyalleştirmedeki maddeyi göstermektedir. Oysa sosyalleştirmede yer alan sözleşme bir ‘ek ödenek’ sözleşmesidir, çalışanın kamu görevlisi hakları ve güvencesi saklıdır. Ayrıca üç yıl aynı görevde kalırsa yüksek yan ödeme alma, süre dolduğunda -yeni sosyalleştirilen illerde- istediği yere atanma, uzmanlık giriş sınavına çalıştığı süre kadar kazanılmış ek puanla başvurma gibi haklar kazandırmıştır.

finansı bir sağlık örgütünce hazırlanan ve yürütülecek olan tasarıya yerleştirmiştir. Üstelik finans bir devletleştirme ya da millileştirme önerisine uymayacak biçimde, prime ve ek vergiye dayandırılmıştır. Örneğin ergenlik çağından başlayarak herkes yılda 25 lira prim ödeyecek, satılan her kilo tuz ve her posta pulu başına 5 kuruş vergi alınacaktır. Sosyalleştirmede görev alacak hekim ve diğer tüm personel gönüllü olacak, sözleşme yaptıktan sonra üç yıl görev yapacaklardır. Kıdem ve öğrenim düzeylerine göre -yasa tasarısında ayrıntıyla yazılmış- ek ödenekler alacaklardır. Görev yerlerinin belirlenmesinde istekleri, başarı durumları, çocuklarının öğrenimi gibi konular göze alınacak, süre bitiminde aynı ya da başka bir görev yerinde sözleşmelerini sürdürebileceklerdir. Maliye karşı görüşlerinde diretir, sonunda Gürsoytrak taslağı Cemal Gürsel'e elden imzalatır, Maliye'nin onayı olmaksızın taslak Konsey'e sunulur.

Sağlık hizmeti sunumundan -prim ya da başka ad altında- ücret alınmasında Fişek açısından bir sakınca yoktur. İleride 1982 Anayasası taslağını eleştirirken '*...herkese hizmet verecek bir örgüt kurmadan, hekimleri ve hastaneleri yurdun her köşesine yaymadan ve onları yeterli bir standartta çalışır duruma getirmeden sigorta primini toplamanın anlamsızlığı...*'na (Fişek, 1982) vurgu yapacak, ancak örtülü olarak prim toplanmasını onaylayacaktır.

Ertesi gün⁵ 5 Ocak 1961'dir ve Konsey'in son yetki günüdür; izleyen gün yetki sivil hükümete devredilecektir ve böyle toplumsal içerikli bir yasayı sivil hükümetlerin kabulleneceğini kimse düşünmemektedir. Sami Küçük Fişek'i rahatlatır, 'yarınki oturum için beni başkan yaptılar; hazırlan, gel' der. Öğleden sonra Konsey'e girilir. Kamu hizmetinde sözleşmeli sağlıkçı çalıştırmak eğilimlere aykırıdır, kabul edilmez. Suphi Karaman masaya yumruğunu vurur, 'memur maaşıyla hekim çalıştıracağınızı düşünüyorsanız bu iş yürümez' der. Sözleşmeli sağlık çalışanı maddesi geçer. Finans yöntemi ve prim konusunda Maliye hiç ödün vermez. Yetki süresinin bitimine iki saatten az kalmıştır. Sami Küçük Fişek'i köşeye çeker, 'zaman kalmadı, gel ödün ver, geçirelim şunu' uyarısında bulunur. Fişek finans konusunda geri adım atmak zorundadır. Hemen salon dışındaki sekreterlere finans ile ilgili maddeleri acele çıkarmaları söylenir, yazım tamamlanınca tasarı geçer, onay-

⁵ Yasanın Konsey'den geçiş saatleri öyküsünü yazar 1975 yılında bir rastlantı sonucu Nusret Fişek ve Sami Küçük'ün birlikte oldukları çok içten ve keyifli bir söyleşi ortamında dinler.

dan ve Resmi Gazete’de yayımından sonra yasalaşacak biçimini alır.⁶ Yasa çok az destek ve yardım alınarak, ‘tek kişilik bir ordu’ tarafından birbuçuk ayda yazılmış, hazırlanmaya başlanmasından yarım yıl sonra kabul ettirilmiştir. Bundan sonra numarasına gönderme yapılarak ‘224’ adıyla anılacak ve yarım yüzyılı aşkın süre sağlık gündeminin en önemli siyasal -ve doğal olarak ekonomik- tartışma konusu olacaktır.

SOSYALLEŞTİRMENİN İLKELERİ

Fişek sosyalleştirme yasasının önemli ilkelerini sıralar (Fişek, 1997a):

- *Sağlık hizmetleri programa bağlanacaktır,*
- *Herkes sağlık hizmetiden eşit şekilde yararlanacaktır,*
- *Sağlık örgütü il içinde yönetsel taksimata uymayacaktır,*
- *Sağlık örgütünün temeli sağlık ocaklarıdır,*
- *Sağlık örgütünde çalışan personel serbest meslek icra edemeyecektir,*
- *Kamu sektöründe hizmet almak istemeyen hekim serbest meslek icra edebilir ve kişi, ücretini ödemek koşuluyla, istediği hekime başvurabilir,*
- *Sağlık örgütlenmesinde birkaç ilden oluşan bölgeler kurulur,*
- *Halkla sağlık örgütü arasında işbirliği gerçekleştirilecektir,*
- *Yönetime, ülkenin bir bölümünde bir inceleme bölgesi kurarak deneyim yapmasına izin verilmiştir,*
- *Türkiye’de kamu sektöründeki kurumların sağlık hizmetleri tek elde toplanacak ve SSYB’na başka kurumların sağlık personeli kadrolarını denetleme yetkisi tanınacaktır,*
- *... sağlık personelinin tümüyle hükümet hizmetine bağlanmalarını öngörmektedir,*

⁶ Aceleyle yapılan düzeltme sırasında finans ile ilgili hükümlerin tümü çıkarılmasına karşın yasanın ikinci maddesinde Sosyalleştirme “vatandaşların sağlık hizmetleri için ödedikleri prim ile amme (kamu) sektörüne ait müesseselerin bütçelerinden ayrılacak tahsisat karşılığı her çeşit sağlık hizmetlerinden ücretsiz veya kendisine yapılan masrafın bir kısmına iştirak (katılım) suretiyle eşit şekilde faydalanmaları” olarak tanımlanmaktadır. 1975’te kişisel bir görüşmede Fişek bu çelişkiye -gülümseyerek- ‘tape (yazım) hatası olmuş; telaştan’ biçiminde açıklık getirir. Sağlık Reformu ya da Dönüşüm yanlıları yıllarca yasada kalan prim sözcüğünü silah olarak kullanmayı sürdürecektir. Evrensel olarak sağlık hizmeti sunan kuruluşlar ücret toplayamaz; fona ya da genel bütçeye gitmek üzere primi mali kuruluşlar toplar. 1978 yılında Fişek yine kişisel bir görüşmede yasa tasarısında yaptığı temel yanlısın hizmet ile finansı tek elde toplamak olduğunu söyler. İlerleyen yıllarda iki kurumun ayrı olması gerektiği yönündeki görüşü sindirmiş olduğunu gösteren demeç ve sunumları vardır.

- *Hastalara parasız olarak hangi ilaçların verileceğini saptama yetkisi SSYB'na tanınmıştır,*
- *Belediyelerin sorumlulukları (azaltılmıştır),*
- *Tedavi ve koruyucu hekimlik kurumları birbirlerini tamamlayan kurumlar olarak ele alınmıştır,*
- *Hastaların sağlık kuruluşlarına başvuru şekilleri ve ücretsiz hizmetten yararlanma olanakları bir düzene bağlanmıştır.*

Fişek'in değerlendirmeleri önceki hekimcil yaklaşımının oldukça ilerisindedir; ancak bütüncül bakışa ve ekip hizmeti anlayışına ulaşabilmesi için zaman geçmesi gerekecektir.

Her maddeyi yorumlayarak açıklar. Açıklamaları aşağıda *sosyalleştirme ilkelerinde belirsizlik ve tutarsızlıklar* başlığı altında yazarca yorumlanmıştır.

Fişek MBK ortadan kalkınca yasanın sahihsiz ve korumasız kalacağını bilincindedir. Yasanın hazırlanışı ile geçişi arasındaki sürede gelişime uyum sağlamış ve Üniversiteler, Devlet Planlama Örgütü (DPT), Türk Tabipleri Birliği (TTB) gibi çeşitli çevrelerle görüş alışverişini sürdürmüştür. Taktik geliştirmiş, Maliye ile yürütemediği finans konularını DPT üzerinden yürütmeye başlamıştır; çünkü DPT insan sağlığına ayrılan paraya harcama değil, yatırım gözüyle bakmaktadır. Yasanın uygulamaya geçişi için önünde iki yılı aşkın bir süre vardır.

AMAÇ, ÖRGÜTLENME VE İŞLEV

Sosyalleştirmenin örgütlenme modeli sağlığın yaşam hakkı olması temeline dayanır. Amaç herkese ve eşit koşullarda hizmet götürülmesini sağlamaktır. Bu yaklaşım öncelikle Doğu kırsalına ve ücret ödeyemeyene de hizmet anlamına gelir. Yeryüzünde yapılan tüm sağlık hizmet araştırmaları hizmetten yararlanmayı etkileyen iki önemli etmenin yakın ve ücretsiz olma olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyalleştirmede de topluma en yakın coğrafyada, olabildiğince nitelikli hizmetin, olabildiğince ücret almaksızın sunulması planlanır. Bu nedenle yasanın yanı sıra çok ayrıntılı, kusursuz denebilecek, henüz uygulanmayan modelde sanki on yıllarca çalışmış kişilerce yazılmış olduğu duygusunu uyandıran '154 Sayılı Yönerge' hazırlanır. Yönergenin yazılmasında dikey örgütlerde uç birimlerde deneyim kazanan sağlıkçıların önemli katkısı vardır. Birimlerin ve çalışanların görev tanımlarının, yetki ve sorumluluklarının ayrıntılı olarak yazılmasına çok özen gösterilir. Sağlık

ocaklarında ve evlerinde bulundurulacak standart malzeme ek listelerle birlikte hazırlanır ve eksiksiz oldukları sık sık denetlenir. Ebelerin ev ziyaretlerinde ve evde doğum yaptırılmaları gerektiğinde kullanacakları iki ayrı çanta özenle listelenir, hazırlanır ve kullanımı değerlendirilir. Sosyalleştirmenin gerek özünü gerekse uygulanma ilkelerini ve biçimini anlamak için '224'ten (Yasa) çok '154'ü (Yönerge) okumak ve bilmek gerekir.

Temel birim sağlık ocağıdır. Ülke nüfusu pratisyen hekim sayısına bölünür, yaklaşık hekim başına 9,000 kişi bulunur. Sağlık ocağı nüfusunun 5-10,000 kişiye bir hekim, sağlık evi nüfusunun 2-3,000 kişiye bir ebe olacak biçimde düzenlenmesine karar verilir. Haritalar çıkarılır, ilçe düzeneği dikkate alınmaksızın, köy ve mezra dağılımı ve büyüklüğü, yol durumu, halkın resmi işlem ya da pazara gidiş amacıyla yaptığı yolculuk yönü gibi etmenler dikkate alınarak önce 3-4 köye bir sağlık evi, sonra 3-4 sağlık evine bir sağlık ocağı planlanır. Hizmet, koruyucu ve sağaltıcı olarak iki ögeden oluşur. Koruma öncelikle evde, sonra helada, ahırda, fırında,.. yürütülür. Sağaltım sağlık ocağı binasında, gerektiğinde evde yapılır. Amaç kişinin sağlık sorununu yerinde gidermek, olamazsa dalın ucundan gövdeye doğru sevk edilmesini sağlamaktır. Gövdenin merkezinde bazen 'sağlık merkezi' bazen 'sağlık grubu başkanlığı' olarak adlandırılan birimdeki uzman hekimlerle donatılmış bölge hastanesi olması beklenir; ancak Üniversitelerce yönetilenler dışındaki gruplarda bu sevk ve hastane yapılanması sağlanamamıştır.

Sağlık birimlerinin yapımında okulla aynı ya da komşu bahçeyi kullanması özendirilir. Öğretmenlerle sağlıkçıların iletişimi, gereğinde sağlıkçıların okulda sunumlar yapmaları beklenir. Sağlık ocağının tarım ve veterinerlik örgütleriyle ve varsa belediyeyle yakın iletişimde olması istenir. İçme ve kullanma suyunun sağlanması ve korunması, insan ve hayvan dışkıının ve olabildiğince hayvanın kendisinin insandan uzak tutulması sağlık ocağının yapması ve yaptırması gereken temel görevlerindedir.

Hizmetin başlangıç noktası sınırları sağlık örgütünce çizilmiş bir bölgede yaşayan tüm insanların belirli bir düzenekle kayda geçirilmesidir. Bu işlemde ilçe düzenlemesi kesinlikle dikkate alınmaz, tek kaygı ulaşılabilirliktir. Yılda bir kez her 'evhalkı' tüm demografik özellikleriyle ayrı bir forma yazılır (ETF). Bu formdan her bir kişiye ayrı, aşılama ve hastalık bilgilerinin kaydedildiği kişisel birer form üretilir

(KSF). Her gebe saptandığında ve bebek doğduğunda birer form çıkarılır, izlemler yazılır. Yazımda mürekkepli kalem (tükenmez) kullanılması esastır, değişikliler silinmeden, üzeri çizilerek yeniden yazılır. Ölüm ve dışa göç durumunda bilgi silinmez, üzeri kalemlerle çizilir, gerekli notlar konur, ilgili formlar kişilerin göç ettiği sağlık ocağına gönderilir. Sözü edilen kaydın ev içinde düzenli yapılması her doğum, ölüm ve göç olgusunun belirlenmesini sağlar; yılda bir kez, yıl ortasında (Mayıs-Haziran) yapılan evhalkı belirlenmesi ile demografik veri doğrulanır, gözden kaçan eksik ve yanlışlar düzeltilir (SSYB, 1967). Düzgün tutulan bir evhalkı kaydı nüfus konusunda tama yakın doğrulukta bilgi verir, nüfus sayımlarını gereksiz kılar.

Sağlık ocağı binası 'köy tipi' ise tüm hizmet odaları boyunca uzanan bir salonu vardır. Hasta bakımı saatlerinde burada hastalar sıra bekler. Tam ortada yer alan lavabo ve tezgah biçimindeki mutfak gebe ve annelere mama hazırlama, bebeği besleme ve altını bağlamayı öğretme amaçlıdır. İki yandaki camlı dolaplarda yine bebek beslenmesine yönelik yöre halkınca tanınmayan cezve, tatlı kaşığı gibi malzemeye, bebeğin altına toprak bağlanmasından vazgeçirmeyi amaçlayan ara bezinden zıbına, patikten eldivene bebek giysileri yer alır. Aynı salona belli akşamlarda köy kahvesinden getirilen sandalyeler dizilir, başkentinde bile televizyon yayını bulunmayan ülkenin köylü yurttaşlarına, kadın ve erkek bir arada başta aile planlaması olmak üzere filmler gösterilir ve açıklamalar yapılır, sorular yanıtlanır.

Sağlık ocağı personeli bir hekim, bir hemşire, bir sağlık memuru, yaklaşık 2,500 kişiye bir ebe, bir hizmetli, bir şoför ve bir tıbbi sekreterden oluşur. Her sağlık ocağına köylere dağılmış 3-4 sağlık evi bağlıdır; standart olan bu binaların yarısı hizmet birimi, yarısı ebe lojmanıdır. Ebe içinde yaşadığı ve bağlı 3-4 köyü yürüyerek dolaşır, yeni gebelikleri belirler, gebe ve bebekleri yönergede gösterilen sıklık ve nitelikte izler. Bulaşıcı hastalık bildirimine varıncaya dek her tür sağlık hizmetini vermekle yükümlüdür. Doğumu evde ya da sağlık evinde yaptırma becerisi ve olanakları vardır, ancak doğumun olabildiğince hastanede yapılmasını özendirir. Sağlık ocağı çalışanlarının grup başkanlığı, hastane ve sağlık müdürlüğü görevlilerince sürekli denetlenmeleri (yani hizmet içinde eğitilmeleri) temel bir işlevdir.

Sağlık ocağı işlevlerinde hizmetiçi eğitimin baş aktörü hekimdir. Özellikle sağlık evlerini haftada bir kez ziyaret etmesi, ebeyle birlikte

gebe ve bebek formlarını değerlendirmesi, ebenin ya da kendisinin gerekli gördüğü gebe ve bebeklere bir de kendisinin bakması gerekir. Ziyaret haftanın bilinen bir gününde olacağından, kendisini bekleyen hastaları da görme olanağı bulur.

Toplumda görülen 'hastalık' niteliğindeki olguların büyük çoğunluğu basit ve kolay çözümlenebilen sorunlardır. Sağlık çalışanlarının lojmanlarının aynı bahçe (sağlık evinde aynı bina) içinde olması yirmidört saat ulaşılabilirliği sağlar. Hasta izleminde sağlık ocağının -yeterli bir laboratuvarı da bulunduğu- başarı olasılığının %95 düzeyinde olduğu, ancak %5 dolayında kişiyi bölge hastanesine sevk etmek gerektiği belirlenmiştir. Hekim tanı ya da sağaltım konusunda güçlük çektiği olguları ilgili formu doldurarak hastanedeki uzmana gönderir, onun aynı formu doldurarak yaptığı geribildirimle hem hastanın düzgün izlemini, hem kendi hizmet içi eğitimini sağlar.

Modelin kilit elemanlarından biri tıbbi sekreterdir. Evhalkı yazımının ve kişisel sağlık fişlerinin doğruluğundan ve güncelleştirilmesinden sorumludur. Her sağlık çalışanı, ebe, hemşire, sağlık memuru ve hekim aylık çalışmalarını bir forma geçirerek sekretere sunar. Önceki aydaki gebe, bebek, çocuk sayıları ve izlemleri ve o ay doğan ve belirlenenler sekreterce incelenir, kıyaslanır, tutarlılıkları ölçülür, yanlışlıklar varsa düzeltilmeleri sağlanır. O ay yapılan aşılar, bakılan ve sevk edilen hastalar, tanı konan hastalık adları, laboratuvar incelemeleri, küçük cerrahi girişimler, denetimler ve halk eğitimleri ile benzerleri de derlenerek forma işlenir. Tüm çalışmalar tek forma geçirilip grup başkanlığına, aynı işlemler orada uygulanıp sağlık müdürlüğüne, oradaki denetimden sonra SSYB'ye iletilir. Her aşamada doğum, ölüm, hastalık, göç vb. hızları hesaplanır. Böylece var olan sağlık düzeyi, yapılan hizmetin niteliği ve niceliği ile görülen boşluklar ortaya konmuş olur. Bu düzenli kayıt sistemi sağlık hizmetinin nasıl ve hangi yönde geliştirilmesi, hangi amaçlara yönlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar ve ileriye yönelik sağlık politikaları çizilmesini sağlar.

Demografik kayıtların düzenli, güncel ve güvenilir tutulmasının ülke açısından genel bir yararı, sosyalleştirmenin tam ve doğru uygulanması durumunda nüfus sayımlarına gerek duyulmayacağı gibi, çok daha güvenilir ve doğruya çok yakın bilgi edinilebilmesidir. Üniversitelerin yönettiği bölgelerde, verinin *de facto* (yılda bir kez) evde belirlenmesi ve düzenli ev gezileri ile *de jure* (sürekli) yenilenmesinin, güvenilirliğinin yüzde yüze yakın olmasını sağladığı gösterilmiştir.

Sağlık ocağının bir bölümünde korunaklı bir garaj, içinde dört-çeker bir araç bulunur. Başta sağlık evi ziyaretleri ve bulaşıcı hastalık izleminde kullanılmak üzere hizmete sokulmuştur ve sorumlu elemanı kadrolu şofördür.

SAĞLIK OCAĞININ AYIRICI ÖZELLİĞİ

Sağlık ocağı diğer sağlık kuruluşları gibi hasta olduğunda başvuru alan bir hasta iyileştirme birimi değildir. Sağlık ocağı nüfus tabanlı örgütlenmiştir. Kendisine başvursun ya da vurmasın herkesin kaydı ve özellikleri elindedir. İşlevi bütünseldir; sağlamı korur, risk altına girenin geliştirilmesini sağlar, hastalanana sağaltır, iş göremez olanı topluma uyumlu kılmaya çabalar. Bu tür sağlık hizmetine bütüncül (tümelci) hizmet denir ve toplumun içinde, bireyler gereksinmelerini belirtmeden (bazen kendileri fark etmeden) yerinde saptayıp giderme temeline dayanır (Aksakoğlu ve Giray, 2007; Aksakoğlu, 2007). Toplumun her kesimi ve her tür gereksinmesi kapsam içine alınmıştır; ocak hekimi-sağlık ocağı sınırları içindeki- adli hizmetten (SSYB, 1961c) ve işyerlerinin ve işçilerin sağlık ile ilgili gereksinmelerinden (SSYB, tarihsiz b) sorumlu olacaktır.

Sağlık ocağını diğer hizmet birimlerinden ayıran temel nitelik hizmetin evde yürütülmesidir. Ebe tüm hizmetini, diğer sağlık çalışanları da hizmetin özellikli bazı bölümlerini evde sürdürür. Kişiler bilgisizlik, dil bilmeme, koca ya da kayınvalide baskısı, evde bırakamayacakları çocuk ya da hasta bulunması nedenleriyle sağlık ocağı binasına-gereksinme duysalar da- başvuramayabilir. Bu kişiler toplumun en bilinçsiz ve en fazla risk altında olan kesimidir. Başta bu kesim, tüm toplumun sağlık düzeyi ve sorunlarını yerinde saptamak ve kişilerin sahip oldukları olanaklar çerçevesinde çözüm üretmek sağlık ocağını üstün kılan özelliktir. Üstünlüğü sağlayan eleman da ebedir; ebe sağlık sorunlarını belirleyip gerektiğinde yukarıya ileten ve yukarıdan gelen destekle en doğru çözümü yerinde uygulayan temel sağlık çalışanı, hizmetin parmak ucudur.

Sağlık ocağının bir araç ve şoförle donatılarak gezici hizmet sunabilmesi hem çalışanların denetim/egitimi, hem uzak yerleşim birimlerinde yaşayanların hizmetten yararlanmaları açısından yaşamsaldır.

ÜNİVERSİTEYE YAKLAŞMA: EĞİTİM-ARAŞTIRMA BÖLGELERİ

Sosyalleştirilmiş sağlık hizmetlerinde görev alacak hekimlerin, kendilerine çok elenerek ulaşan hastalarla ve ender görülen hastalıklarla yatak başında gördükleri eğitimin, sağlık ocaklarındaki uygulamalarıyla bağdaşmayacağı açıktır. Hekim adaylarının tıp eğitimi süresince alandaki gerçek sağlık örüntüsünü algılayabilmeleri ve sık görülen hastalıkların sağaltımını öğrenebilmeleri amacıyla SSBYB ve Üniversiteler arasında iletişim başlar. Yaklaşımın ikincil nedeni, uzun erimde hizmetin en üst basamağı olması planlanan tıp fakülteleri hastaneleri ile başlangıçtan iletişim kurma isteğidir. İlk protokol Hacettepe-Etimesgut'la (Muş'taki uygulamanın başlamasından bir yıl sonra) 1964'te imzalanır. Üniversite sağlık ocaklarına birer lojman yapacak, hekim adayları iki ay süreyle burada staj yaparak sağlık ocağını ve sunduğu hizmeti içinde çalışarak tanıyacaktır. Bunları hemen Atatürk Üniversitesi, Ege-Torbalı, Diyarbakır, Ankara-Abidinpaşa bölgeleri izler. 1994'e dek hemen tüm tıp fakülteleri hekim adayı eğitecek birer eğitim-araştırma bölgesine sahip olmuştur.

Eğitim-araştırma bölgeleri mevzuata tam anlamıyla uygun olarak, SSBYB koşullarına tümüyle bağlı uygulamalarla hekim adayı yetiştirir. (Bunun belki tek ayrıcalığı 1985'te hükümetle UNICEF arasındaki anlaşma gereği ülkede sağlık ocakları rutin bağışıklaması durdurulup aşı kampanyaları başlatıldığında SSBYB rutinini sürdüren Dokuz Eylül-Narlıdere Bölgesi'dir). SSBYB alanlarından farklı olan yalnızca Grup Başkanı'nın bir Halk Sağlığı uzmanı öğretim üyesi olması ve çalışanların eğitim-denetimine aşırı özen gösterilmesidir. Toplum hekimliği asistanları ocak hekimi olarak çalışır, bölge hastanelerinde nöbet tutar. Hekim adayı yanında sağlık çalışanları ve toplum açısından da çok yararlı olan bu uygulamalarda sağlık göstergeleri çok kısa zamanda olağanüstü düzelmeler gösterir. Halk Sağlığı Anabilim Dalları sosyalleştirmenin istendiğinde ve iyi yönetildiğinde ne denli başarılı sonuçlar vereceğini kanıtlamış olurlar (Civaner, Demiral, Aksakoğlu, 2002; Kılıç, Aksakoğlu, 2006).

SOSYALLEŞTİRME İLKELERİNDE BELİRSİZLİK VE TUTARSIZLIKLAR

Fişek yasa taslağını büyük ölçüde MBK'nin kamu hizmetine dayalı olarak hazırlamasına karşın, beynindeki 'hekimlik sanatı' ve 'hizme-

tin ücretlendirilmesi' yaklaşımı ile 'rekabet' ve 'hekim ve hasta seçme özgürlüğü' saplantılarını örtülü de olsa korumaya engel olamamıştır. 1963'te yazdığı bir yazıda (Fişek, 1997a) bu liberal görüşlerini biraz daha açar: 'Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi, bu hizmetin bireyler için kişisel kazanç kaynağı olmaktan çıkarılmasını ... sağlayan bir düzen kurulması demektir.' 'Sağlık hizmetlerinin bireyler için kişisel kazanç kaynağı olmaktan çıkarılması çabası, hiçbir zaman bir hastanın yapılacak harcamaları yüklenerek istediği hekime gitme hürriyetini ve bir hekimin -istediği takdirde- yasa ve meslek ahlakı kuralları içinde ve istediği yerde çalışma özgürlüğünü zedelememelidir.' 'Kimi insanlar ... tümüyle parasız yapılan hizmetleri aşırı derecede ya da kötü bir şekilde kullanma eğilimindedirler. Bunun için halkın parasal olanaklarını zorlamadan sosyalleştirilmiş hizmetlerde de -prim ve vergilerden başka- hizmet karşılığı ücret alınarak bu sakıncaların önlenmesi düşünülebilir ve bu uygulama sosyalleştirme ilkesini zedelemeyiz.' 'Özgürlük rejiminin ve özel teşebbüsün geçerli olduğu bir ülkede sosyalleştirilmiş bir hizmetin başarıya ulaşması için, bu örgütün serbest piyasa ile en nitelikli elemanları içine alacak şekilde yarışabilmesi ve bu elemanlara güvenilerek onlara hareket serbestisi tanıyan ve başarısız olanların en kısa sürede görevden uzaklaştırılmasını sağlayan mevzuatın kabulü gerekir.' 'Yasa sosyalleştirmeyi vatandaşların sağlık hizmetlerinden ücretsiz ya da kendisine yapılan masrafin bir kısmına katılmak suretiyle eşit şekilde yararlanmaları olarak tanımlamakta; hekim ve eczacıları hükümetin sağladığı hizmet düzeyinden daha iyi kuruluşlar kurmak ve herkese, ücretini ödemek koşuluyla, bu kuruluşlardan yararlanma hakkını tanımakta; prim olarak kimi hizmetlerin sigortalar tarafından sağlanabileceğini olanaklı kılmaktadır'

Fişek'in serbest hekimlikten, hekim seçme özgürlüğünden, hizmet içi prim ve katkı payı ödenmesinden, sigorta sisteminden yana tavrı olduğu kendi satırlarından açıkça anlaşılmaktadır.

Hizmet doğal olarak Fişek'in sosyalleştirme yasasının önemli ilkelerini belirlemesinden sonra başlar. Ancak bazı ilkeler beklendiği gibi gelişmez. Yukarıda *Sosyalleştirmenin ilkeleri* başlığıyla sunulan kavramlarda beklenen ve beklenmeyen değişiklikler olur:

Sağlık hizmetleri programa bağlanacaktır: Bu noktada özellikle gerekli koşullar sağlanmadan uygulamaya geçilmemesi ilkesine gönderme yapılır. Yasanın 17. maddesinde 'gereken tesisler, lojmanlar,

malzeme, araçlar ve personel temin edilmeden o bölgede sosyalleştirme planı tatbik edilemez' yönünde çok akılcı ve iyi öngörülmüş bir koşul bulunmaktadır. İleriki yıllarda bu ilke tam uygulanamayacak, kendisi de 'bu kuralı tam olarak uygulamaya kalksaydık hiçbir şey yapamazdık' diyecektir.

Herkes sağlık hizmetinden eşit şekilde yararlanacaktır: Fişek yasanın gerekçesinde halkın yüzde sekseninin kırsal alanda yaşadığını ileri sürmektedir. 'Eşitlik' ile sağlık hizmetinden yararlanma olanağı bulunmayan bu kişilerden söz edildiği düşünülmesine karşın, açıklamasında yasanın ikinci maddesinde yer alan '*Sosyalleştirme vatandaşların sağlık hizmetleri için ödedikleri prim ile amme sektörüne ait müesseselerin bütçelerinden ayrılacak tahsisat karşılığı her çeşit sağlık hizmetlerinden ücretsiz veya kendisine yapılan masrafın bir kısmına iştirak suretiyle eşit şekilde faydalanmalarındır*' kavramına gönderme yapması beklenmedik ve şaşırtıcıdır; çünkü prim ve katkı payı kendi başına eşitsizlik nedenleridir. Bu konudaki çelişki ve çatışmalar *Yasanın geçişi* başlığı altında açıklanmıştır.

Sağlık örgütü il içinde yönetsel taksimata uymayacaktır: Açıklama şöyle sürer: '*Böylece personelin çalıştırılması yönetsel amirlerden sağlık amirlerine aktarılmış olacaktır. ... nedeni, sağlık örgütünün nüfus temeli göz önüne alınarak ve tümüyle teknik olan bu yönetsel hizmetin yürütülmesini gerçekleştiren sağlık personeli üzerinde sağlık amirlerinin otoritesini sağlamaktır.*' Ayrıca ocak hekiminin adli hekimlik açısından kendi hizmet alanında sorumlu olduğu belirtilmiştir. Bu başlık altında (yazılı olmayan) iki temel gerekçe yer almaktadır. İlki örgütlenmede halkın hizmete ve hizmetin halka ulaşmasında coğrafya, yol durumu, kasabaya akış yönü gibi özelliklerin dikkate alınmasıdır. İkincisi kaymakam baskısından korunmadır. Bu korunma ilgili yönetmelikte kaymakamın sağlık ocağı ile işbirliği içinde çalışacağı, (ünlü 154 sayılı) yönergede hekimin sağlık müdürü ve valiye karşı sorumlu olduğu, kaymakamın başkanlık yaptığı ilçe 'hıfzısıhha kurulu'na üye olmadığı açıkça belirtilerek gösterilmiştir. (Özellikle ikinci kaygının ne denli gerçekçi olduğu ileriki yıllarda ortaya çıkacaktır) Kendisine bağlı köylerden birine gebe-bebek izlemi ve aşı yapmak amacıyla kar altında yürüyerek giden ebeyi kaymakam makam aracına alır. Söz işin güçlüğünden ve ücretten açılır. Ebe aldığı gezici hizmet ödeneğinden söz edince kaymakam bir hesap yapar, 'senin maaşın benden fazlaya

geliyor' der. Hiyerarşide kabul edilemeyecek olan bu durum hemen üst makamlara arz edilir ve sağlıkçıların ek ödenekleri (özelde *mahrumiyet tazminatı* ve *seyyar hizmet tazminatı*) tırpanlanarak 'amirin' 'astından' daha fazla ücrete kavuşması ve 'iadei itibarı' sağlanır. Oysa yönetmelikte (SSYB, tarihsiz b) sağlıkçının üstü olarak kaymakamın adı bile geçmez; ebenin birinci sicil amiri ocak hekimi, ikincisi validir.

Sağlık örgütünün temeli sağlık ocaklarıdır: Nüfusa dayalı bölge temelinde bir örgütlenme oluşturulmaktadır. Açıkça belirtilmese de, yukarıdaki maddeye ek olması yanında, birbirinden çok farklı nüfusa sahip ilçelerde tek hekim bulunduran hükümet tabipliğinden farkı ortaya koymaktadır. Hükümet tabipliğinde 2,000 nüfuslu bir doğu ilçesinde de, 300,000 nüfuslu bir büyük kent ilçesinde de tek kamu hekimi bulunmaktadır.

Sağlık örgütünde çalışan personel serbest meslek icra edemeyecektir: Kamu hekimi ile serbest hekim birbirinden ayrılmakta, Fişek'in temel örgütlenme anlayışı olan 'hükümet sağlık personelini sözleşme ile çalıştıracak ve sözleşme ücretlerini saptamakta serbest olacaktır. Hizmette devrim yaratan ve ülkemizde sağlık hizmetlerinin gelişmesini güvence altına alan (bu) hükümdür' (Fişek, 1997a) bakışı ortaya çıkmaktadır. 1980'de kaldırılacaktır.

Kamu sektöründe hizmet almak istemeyen hekim serbest meslek icra edebilir ve kişi, ücretini ödemek koşuluyla, istediği hekime başvurabilir: Madde şöyle açıklanmaktadır: 'Böylece sosyalleştirme sırasında kişinin özgürlüğü gereksiz yere zedelenmemiş olmaktadır.' Kusursuz bir eğitimi olduğu tartışılmayacak olan Fişek'in bu tümceden sonra ('tıpkı yargıcını ya da pilotunu seçebildiği gibi') diye bir açıklama eklemesi de beklenebilir. 1961 yılındaki yasa gerekçesinde bu madde şöyle ayrıntılandırılmıştır: 'Tababet aslında serbest meslek halinde gelişmiş, hastanın tabibini seçmekte hür olması hasta tabip münasebetlerini teşkil etmiştir. Çünkü sağlık ve hayatı tehlikede olan bir kimsenin güvendiği ve kendini iyi edeceği bir tabibe tedavi olması maneviyatını çok yükseltir ve şifa bulmasına da yarar. Bunun aksi ise hastanın maneviyatını bozabilir. Ve bu hal onun sağlık durumuna da kötü tesir eder. Binaenaleyh hastaları istedikleri tabibe müracaat edebilmeleri için serbest tabiplerin mevcudiyetine müsaade etmek zaruridir.' (SSYB, 1961b). Türkçe'ye çok önem veren Fişek'in buradaki bozuk dilinden aceleyle yazıldığı anlaşılan bu gerekçeye MBK'nin devletleştirme

düşüncesini kırmak amacıyla yer verdiği düşünülmelidir. 1977'deki özel bir görüşmede yazar tarafından Sovyetler'deki emeğe dayalı ücretlendirme örnek gösterilince Fişek 'olur mu hiç, hekimlik sanattır; nasıl bir ressamın yapıtına beğeniye dayalı ücret veriliyorsa, serbest hekimin ücreti de öyle ödenir, kamu hekimi aylığı ise bunun en alt düzeyinde belirlenir' der.⁷

Sağlık örgütlenmesinde birkaç ilden oluşan bölgeler kurulur: Beyaz Kitap'ta yer alan, ödenekle ilgili üç sayfalık bir tarihsiz belge dışında bu 16 bölge ile ilgili bilgiye yasanın taslağı, kendisi ve gerekçesinde hiç rastlanmamaktadır. 16 bölge yaklaşımı daha sonra 1990'larda reform(!)cular tarafından da önerilecektir.

Halkla sağlık örgütü arasında işbirliği gerçekleştirilecektir: Hiçbir zaman yaşama geçirilmeyecek olan *sağlık kurulları* kastedilmektedir.

Yönetime, ülkenin bir bölümünde bir inceleme bölgesi kurarak deneyim yapmasına izin verilmiştir: Yasa çıktıktan iki yıl sonra Fişek tarafından 'devrimci bir atılım' olarak nitelenmesine karşın gerçekleşmemiştir. 'MBK gidince nasıl olsa yasa masa kalmaz' görüşünün egemen olduğunu ve bu yüzden bütçeye ödenek konmadığını fark eden Fişek'in ince taktiğiyle küçük bir bütçe kaydırması yapılmış (Fişek, 1997b) ve tek il olarak uygulamaya başlanan Muş ister istemez bu görevi üstlenmiştir. Fişek 1970'li yıllarda farklı düşünür; 'pilot bölge doğru değildir, gerçek koşulları taşımaz; bakın Etimesgut da Çubuk da yasanın tüm özelliklerini aynen uygulayarak başarıyla yürütülmüştür' diyecektir.

Türkiye'de kamu sektöründeki kurumların sağlık hizmetleri tek elde toplanacak ve SSYB'na başka kurumların sağlık personeli kadrolarını denetleme yetkisi tanınacaktır: Yasanın temel amaçlarından biri SSK ve Üniversiteleri de Bakanlık çatısı altında toplamaktır. Özellikle genç Halk Sağlığı öğrencileri (asistanları) bu konuda çok ısrarcı olmuş, sağlık ocağının SSK dispanseri olarak işlev görmesi ve SSK hastasının ocaktan geçmeden hastaneye gidememesini savunmuştur. Bu öneri hiç uygulanmayacak, hastanede yığılan hastaların 'lanet olsun, bari özel-

⁷ Sosyalleştirme uygulandıkça ve alanda ekip hizmetinin benzersiz niteliği ortaya çıktıkça Fişek'in görüşleri olumlu yönde oldukça değişir. Ancak emekli olduktan, alandan uzaklaştıktan ve TTB Merkez Konseyi Başkanı olduktan sonra hekim yanlılığı yeniden günışığına çıkacaktır. Başkanlığının ilk aylarında (1983) basına piyasa hekimleri yararına verdiği bir demeç -yazar tarafından- telefonla kendisine sorulduğunda 'sizin gibi kamu görevlileri Tabip Odalarına üye olmak zorunda değil, ama serbest hekimler zorunlu; ben önce onları temsil ediyorum' diyecektir.

leştirsınler' demesi sağlanana dek sürdürülecektir. 2005 yılında siyasal iktidarca SSK'ye el konması ve aynı zamanlarda sağlık ocaklarının kapatılmaya başlanması acıklı güldürüsü dışında gerçekleştirilemeyecektir.

... *sağlık personelinin tümüyle hükümet hizmetine bağlanmalarını öngörmektedir*: Açıklamadan serbest hekimliğin koruyucu hizmetle bağdaşamaması nedeniyle hekim olmayan sağlık çalışanlarının tümüyle kamuda çalıştırılması anlaşılmaktadır. Oran olarak çok küçük bir kesimi ilgilendiren bu madde daha çok özel hastaneler ve laboratuvarlar nedeniyle gerçekleşmeyecektir.

Hastalara parasız olarak hangi ilaçların verileceğini saptama yetkisi SSYB'na tanınmıştır: Temel antibiyotikleri de içeren yaşam kurtarıcılar 1980'lere dek ücretsiz verilebilecek ve son derece olumlu işlev görecektir. Diğer ilaçlar eczane bulunmayan yerde parayla satılabilir ve döner sermayeye gelir kaydedilebilir. Fişek bu uygulamayı Avusturya'dan öğrendiğini, orada 1970'lerde kaldırılmaya başlandığını söyler.

Belediyelerin sorumlulukları (azaltılmıştır): Gerçekte tüm çevre sorumlulukları belediyelere verilmiş, sağlık ocağı denetçi konumuna getirilerek olumlu bir gelişme sağlanmıştır. (Yazım kusuru değilse, madde Fişek tarafından yasadakinden farklı yorumlanmıştır).

Tedavi ve koruyucu hekimlik kurumları birbirlerini tamamlayan kurumlar olarak ele alınmıştır: Sosyalleştirme yeryüzünde koruma ve sağaltmayı birlikte sunan en uygun (ve belki tek) kuruluş olmuştur. Fişek'in örnek aldığı söylediği İngiltere'de hekim, sağlık ocağı ve hastane birbirinden kopuk üç ayrı birimdir. Sovyetler Birliği'nde Uçastok içinde integre olmayan bir Sanepid (Sanitasyon ve Epidemiyoloji) koruyucu birimi ve uzmanı vardır. İsveç'te birliktelik Türkiye'den sonra gelişmeye başlayacak, ancak hastaneye başvuru tümüyle serbest ve sağlık ocağına başvuru gibi ücretli, olmayı sürdürecektir. Aşağıdaki madde gibi 'sevk' kavramına ilişkindir ve Üniversiteler yönetimindeki 'Bölge'ler dışında işletilmeyecektir.

Hastaların sağlık kuruluşlarına başvuru şekilleri ve ücretsiz hizmetten yararlanma olanakları bir düzene bağlanmıştır: 'Sevk' kavramına ilişkindir ve Üniversiteler yönetimindeki 'Bölge'ler dışında işletilmeyecektir.

UYGULAMA BAŞLIYOR

Yasanın planlı kalkınmanın parçası olarak başlatılması rastlantı değildir. MBK'nin temel siyasal dayanağı devletçi yaklaşım olduğuna göre plan kaçınılmazdır. Köklü bir bürokrat olan Fişek'in DPT ilişkileri de girişimi kolaylaştırır. Ali Nejat Ölçen ve İcen Börtücene gibi -düşünür- bürokratların konuyu ve önemini kavramaları da gelişmeye önemli katkı sağlar. DPT projeyi tüm gücüyle destekleyecek -izleyen hükümetlerce kabul görmeyecek olmasına karşın- 15 yıl süreyle bütçenin %7'sinin sağlığa ayrılması kararını da alacaktır.

Yasanın 1963'te üç ilde (Muş, Çankırı, Edirne) uygulanmaya başlanması ve on beş yılda tüm ülkeye yayılması planlanmıştır. Daha sonra bu süre yirmi yıla çıkarılır ve 1983'te tamamlanır. Maliye yasaya 'harcama' gözüyle bakmakta, kar getirmeyeceği gerekçesiyle olumlu yaklaşmamakta, ödenek ayırmamakta, geciktirilirse 'uyutulabileceğini' düşünmektedir. Fişek tedavi hizmetlerinden 2 milyon lira kaydırır, konu MBK'ye gelince 'bu yetmez, artırılmalı' der, 10 milyona çıkarılmasını sağlar (Fişek, 1997b). Sivil dönem başlayınca Müsteşarlık'tan alınmıştır, ama Hıfzısıhha Okulu Müdürü olarak bürokratlarla ve DPT uzmanlarıyla iyi ilişki ve iletişimi vardır; dönemin politika anlayışı gereği kararları da DPT ve bakanlıklar bürokratları vermektedir. DPT politika olarak uygulamayı 'yatırım' olarak değerlendirmekte ve desteklemektedir. 1963 yılında bütçe yetersizliği nedeniyle yalnızca Muş ili sosyalleştirilir ve ilk ödenekle -şu anda yıkılmış ve yerine yeni bir bina yapılmış olan- Merkez Sağlık Ocağı yapılır. İlk ağızda gönüllü sağlıkçı, özellikle uzman sayısı çok azdır; 20 sağlık ocağı ve 51 sağlık evinde 18 hekim, 18 hemşire ve 13 ebeyle göreve başlanır (SSYB, 1973). Hızlı hareket etmek ve politikacılar engellemeden modeli yaygınlaştırmak ve işlerliğini kanıtlamak gerektiğini planlar. Yasa hükmüne karşın 'iğneden ipliğe donanmış' birimler yerine iş görebilir birimler oluşturulmasına çabalanır. 1964'te ivedilikle Bitlis, Hakkari, Van, Ağrı ve Kars sosyalleştirilir ve Muş'ta edinilen deneyimle hizmet geliştirilmeye çalışılır.

Doğu Anadolu kırsal alan insanı için köyde ebe ve hekimle karşılaşabilmek düş gibidir. Lojmanların varlığı nedeniyle sağlık personeline günün 24 saati ulaşılabilir. Yerel halktan biri hizmetten hoşnutluğu sorulduğunda 'gökte Allah, yerde Sosyalizo' diyecektir. Yine de hizmetten yararlanma oldukça düşüktür; bunda yerel gelenek ve alışkanlıkların ve göçerliğin önemli rolü vardır. İlk 32 ilin sosyalleştirilmesi tamamlandığında sağlık ocağına sağaltım amaçlı kişi başına

yılda başvurunun 0.1'in bile altında olduğu görülecektir (Fişek, N.H, tarihsiz). Ancak koruyucu amaçlı ebe ev ziyaretleri başarıyla sürdürülmekte, doğan 1,000 bebekten 200'e yakınının bir yaşına girmeden öldüğü bölgede gözle görünür gelişmeler olmakta, en çok ölüme yol açan enfeksiyon hastalıkları sağaltımında önemli kazanım ve başarılar yaşanmaktadır.

1965 seçimlerini Demokrat Parti'nin uzantısı olan Adalet Partisi ezici üstünlükle kazanır ve öncenin başarılı bürokratu Süleyman Demirel Başbakan olur. Fişek izleyen yıllarda -sıklıkla ve gülümseyerek- *'Süleyman Bey'in sosyalleştirme'ye çok katkısı olmuştur'* diyecek, şaşkınlık ve soran gözlerle bakanlara *'ilk Kabine toplantısında Sağlık Bakanı Edip Somunoğlu 'böyle bir yasa var; hemen kaldırılması gerekir' der; Başbakan 'seçeneği var mı?' diye sorunca duralar ve 'yok' diye yanıtlar; Süleyman Bey de 'öyleyse sürececek' diyerek konuyu kapatır'* diye anlatır. Dinleyenlerin tümü güler.

1970 sonunda 9,108,700 kişinin yaşadığı 25 ilde 851 sağlık ocağı ve 2,231 sağlık evi çalışır durumdadır (SSYB, 1973). Hemen tümünün lojmanları tamamlanmıştır, ancak maliyeti düşürmek için şoför lojmanından vazgeçilmiştir. Oysa her sağlık ocağının dört-çeker bir aracı ve mazotun donmasını önlemek için yapılmış çok uygun birer garajı vardır; üstelik de hizmetin sunumu açısından şoför ebe gibi, tıbbi sekreter gibi vazgeçilmez, ulaşımın zorunluluğu nedeniyle bazen daha bile önemli bir elemandır.⁸

SOSYALLEŞTİRMENİN KAVRAM OLARAK OTURMAYA BAŞLAMASI

1960'ların ikinci yarısı Fişek'in Bakanlık ilişkileri açısından yıpratıcı geçer. Önce Hacettepe Tıp Fakültesi sonra Hacettepe Üniversitesi içinde o günlerin modası ile ortaya çıkan -Doğramacı'nın, karmakarışık- 'sosyal hekimlik' kavramı yine de bir kurtarıcı olarak yetişir. Fişek önce Toplum Hekimliği Enstitüsü'nün başına geçer, sonra Sağlık Bilimleri Enstitüsü ve toplum sağlığı açısından çok önemli olan Nüfus Etütleri Enstitüsü'nü kurar ve yönetir. Toplum Hekimliği kurumu içinde, Bakanlık'la yapılan protokollerle mevzuata birebir uygun yürütülmek üzere, Doğan Benli öncülüğünde Etimesgut ve Çubuk Bölgeleri kurulur.

8 Peru ve Nepal gibi dağlık alanlarda gezici hizmet sunan hekim ya da hemşireler yararlanmak zorunda oldukları araçları -şoför sağlanamadığından- kendileri kullanmak zorundadır.

Çok kısa zamanda genç, çalışkan, toplumcu bir asistan kuşağı Etimesgut ve Çubuk Bölgeleri sağlık ocakları hizmetlerini üstlenecek, onları Grup Başkanlığı ve Hastane uzmanları bilinçli ve bilimsel olarak destekleyecektir. Çubuk'ta bazı sağlık ocağı hekimleri kimi zaman gönüllü olarak, kimi zaman kar yolları kapadığından, aylarca sağlık ocağından çıkmayacak, bazen bir köye ulaşmak için -Remzi Aygün örneğinde olduğu gibi- hekim kar küzerken açılan yoldan şoför -Mustafa- jiple onu izleyecektir. Onyıllar sonra Yusuf Öztürk bu çabayı 'vallahi bu gençler dünyayı kurtaracakmış gibi çalışıyorlardı' diye bağırarak tanımlayacaktır. Etimesgut'taki hekimlerin sıkıntısı hastaların sağlık ocağını atlayıp doğrudan hastaneye başvurularıdır. Başhekimliği Yönetmelik (SSYB, tarihsiz a) hükümlerine uymaya ve sevsiz hastalardan ücret almaya zorlarlar, sağlık ocağı kullanımını artar, ocak çalışanları daha keyif ve onurla çalışmaya başlar. Uzmanlar ilk yıllarda Halk Sağlığı Uzmanlığı yanında bir klinik uzmanlık eğitimi yapmaya da yönlendirilmiştir; onların alana katkıları hem aynı zamanda asistan olan ocak hekimlerine, hem topluma sunulan hizmetin kalitesini artırmaya yansır. Ekip çalışmasının anlaşılması ve öğrenilmesi, hizmetin evde ve ebe ile sunulmasının yarattığı nitel farkın kavranması, sağlık hizmeti bilinci düzeyini yükseltir. Bölgelerdeki bu devinim alandaki hizmet verisini geliştirme yanında, toplumun sağlıkçıya bakış biçimine, özellikle de Fişek'in alanda ve koridordaki uygulama ve kuramsal bilgisine yoğun olarak yansıtacaktır.

Nusret Fişek 1978'de yazdığı bir mimografıta (Fişek, tarihsiz) yasanın getirdiği temel değişiklikleri aşağıdaki maddelerle açıklar (Yazar tarafından yorumlanarak özetlenmiştir).

- Sağlık hizmeti herkese eşit düzeyde sağlanır
- Sağlık hizmeti halka ücretsiz sunulur
- Koruyucu ve iyileştirici sağlık hizmetleri uç birimde bütünleştirilmektedir
- Sağlık hizmeti ekip aracılığıyla sunulmaktadır
- Sağlık hizmetini yürütenlerin tümüne sürekli eğitim sağlanmaktadır
- Sağlık hizmetine ilişkin düzenli kayıt ve istatistikler sunulmaktadır
- Halkın sağlık hizmetine katkısı ve -bir ölçüde- denetimi sağlanmaktadır
- Tüm sağlık hizmetleri tek elde toplanmaktadır

Fişek'in çok önem verdiği bir kavram toplumla iletişimidir. İzlenen gebe ve bebek sayısı, bakılan ve iyileştirilen hasta kişiler çok önemlidir. Ancak bunlardan önemlisi toplumun bir sağlıkçı ile iletişimde bulunması, ev içinde, kahvede, yolda görüş paylaşmasıdır. Ebelerin günlük ev izlemlerinde evin kadınlarına temizlik, bulaşık, çocuk bakımı gibi birlikte yapacakları işleri öğretmelerini öngörür (SSYB, 1961b). Fişek'in görüşünü bilse de bilmese de sağlık çalışanları toplum içinde bu yaklaşımın önemini kavrarlar. Kına günü, sünnet gibi günlerde hekimler ebe ve hemşireleri etkinliklere katılmaya yönlendirir; rast geldiklerinde hamur yoğurmaya, yaprak sarmaya katılmaya özendirirler. Bu yaklaşım ve iletişimin, temel görevleri eğitim olan sağlık çalışanlarını daha saygın ve sözü dinlenir kılacağını algırlar.

Alana girmeden önce genellikle koruyucu hizmetin önemi ve iyileştiricilikten üstün olduğu öne sürülür. Alana girip toplumun gereksinme ve beklentileriyle karşılaşılınca bu görüş farklılaşır. Sağlıkçının, özellikle hekimin uzun süredir hasta olan bir kişiye tanı koyması ve sağaltması toplum gözündeki değerini artırır. Sağaltım görevini yerine getirmeyen bir sağlık ekibinin başarı şansı yoktur. 'Tansiyonumu ölç' diyen nineyi savaştıran hekim, bebeğe önerdiği su-elektrolit düzenleyicinin içirilmesini sağlayamaz.⁹ Koruyucu, geliştirici, sağaltıcı ve esenlendirici hizmet birbirinden ayrılmamalı, birlikte sürdürülmeli, koşullar birinin, özellikle de hekim için sağaltımın öne çıkmasını gerektirdiğinde bu olanak değerlendirilmelidir. Kırsal alanı olumsuz koşullarla dolu Erzurum'un bir köyüne internlerle birlikte 1986'da giren yazar 'umumi hela' da içinde olmak üzere son derece olumlu çevre koşullarıyla karşılaşınca şaşırır ve nasıl oluşturulduğunu sorar. Köylüler büyük bir saygıyla ve dakikalarca 'bizim bir doktor Memedimiz vardı, Hacettepe'den geldi yidi' diye anlatmaya başlar ve öğrendiklerini ve kazandıklarını anlatırlar. Çalıştığı sağlık ocağının bulunduğu kasabadaki lokantanın zeka düzeyi kısıtlı aşçısı mide yanması yakınması ve kullandığı ülsere yol açıcı romatizma ilaçlarıyla geldiğinde yazar gerekli öğütler yanında 'Ramazan yaklaşıyor, oruç tutma, yoksa miden kanar, ölürsün' uyarısında da bulunur. Ramazan sonrası yazar sağlık ocağına geldiğinde her zamankinin üç katı hastayla karşılaşınca sağlık memuruna nedenini sorar; yanıt 'İsmail oruç tutmuş, midesi kanamış, Ankara'ya yetiştirilemeden ölmüş; ünlendiniz' yanıtını alır.

⁹ Uganda'da Pekot'lar arasında ondokuz yıl hekimlik (ve misyonerlik) yapan Peter Cox 'en çok ne yaptın?' sorusunu 'bacağı incinen oğlakların bacaklarını iyileştirdim' diye yanıtlar.

Alanda çalışmasa da Nusret Fişek tüm bunlara doğrudan ya da dolaylı tanık olur. Sosyalleştirme ve özellikle de 'bütüncülük' konusunda ayrıntılı bilgi ve deneyim kazanır. Yine de örgüt niteliği ve yönetimi onun için sürekli her şeyin önündedir; izleyen yıllarda farklı kesim ve kişilerce kendisine sorulan "Sosyalleştirme'nin Hükümet Tabipliği'nden farkı nedir?" sorusuna -her zaman, kesinlikle gözlerini kısıp tavana bakarak düşünüyormuş izlenimi yaratarak- hep aynı yanıtı verir: "En önemlisi nüfus tabanına dayalı bir örgütlenme getirdi. İkincisi, sağlık hizmetini kaymakam baskısından kurtardı."

ÖRGÜTLENMENİN ÖZELLİKLERİ

Köprülerin altından çok sular akmış, 1982 yılına gelindiğinde 53 il sosyalleştirme kapsamına alınmıştır. 1983 yılında yasanın örgütlenme özelliklerini şöyle sıralar (Fişek, 1983):

- *Sağlık örgütlerinde temel ünite ilk basamak sağlık hizmeti veren sağlık ocaklarıdır. Sağlık ocakları bölgesinin nüfusu 5.000-10.000 kişi olacaktır. Bir ocakta bir hekim, bir sağlık memuru, bir hemşire, 2-4 köy ebesi ve bir tıbbi sekreter hizmet görecektir. Ocak hekimi, hastaları tedavi ve adli hekimlik hizmetini yürütmek, yardımcıları ile beraber, kendi bölgesinde yaşayan halkın evde ve ayakta tedavisini takip, onları hastalıklardan korumak ve sosyo-ekonomik düzeylerini yükseltmek için isteklendirmek ile görevlidir.*

- *Ebeler hizmet ettikleri köyler ile ulaşımı yakın olan köylerde kurulan sağlık evlerinde oturacak, köyleri ve evleri gezerek hizmet yapacaklardır.*

- *Sağlık ocaklarının hasta tedavi hizmetleri Devlet hastaneleri tarafından desteklenir ve tamamlanır. Tedavi hekimliği yönünden ocak, hastanelerin polikliniği ve evde-ayakta tedaviyi yürüten örgütleri olarak da düşünülecektir.*

- *Sağlık ocaklarının koruyucu hizmetleri sağlık müdürlüğünün halk sağlığı örgütleri tarafından desteklenecek ve tamamlanacaktır.*

- *Sağlık örgütleri il içinde bir bütündür. Sağlık müdürü sağlık örgütünün amiridir.*

Fişek'in yukarıdaki bakış biçimindeki netliğe ulaşabilmesinin, aşağıdaki satırlarda okunacak deneyim, birikim, paylaşım ve özgüven unsurlarının sağlanmasından sonra oluştuğu dikkate alınmalıdır. Özellikle açıklanan ilk özellikteki yaklaşım çok önemlidir. Yasanın

gerekçesi, 154 sayılı yönerge ve diğer bağlantılı unsurların ayrıntısıyla birlikte değerlendirildiğinde, programın aslında bir 'köy (giderek kent) kalkınma projesi' olduğuna dikkati çekilmektedir. Fişek'in tek başına ve multidisipliner destek olmaksızın çalışması böyle bir savla doğru- dan ortaya çıkmasına engeldir; ancak DPT uzmanlarından aldığı bilgi ve destek toplumsal kalkınma öncüsü bir girişim hazırladığını -alçak gönüllülükle de olsa- dile getirmesini sağlar. Yazılı kaynaklarda ve sözel açıklamalarında seyrek olarak değindiği gibi, sağlık ocağı-okul etkileşimi beklentisi ve tarım ve veterinerlik örgütleriyle işbirliği özlemi, gönlünden bir kalkınma projesi geçirmekte olduğunu ortaya koyar. Sağlık evi bulunan köylerin ebenin kültürel katkısı sonucu bağlı köylerin bir araya geleceği bir merkez köy olacağını bile somuta döker (SSYB, 1961b; Fişek, 1997a).

SORUNLAR

Kağıt üzerinde işler yolunda gidiyor görünse de, hizmet açısından gerçek çok zorludur. Sağlık ocağına eğitim desteği verilmemektedir. Hastane uzmanlarının eğitim değil, hasta bakımına katkı anlamında sevke bile yararı olmamaktadır. Çok az yerde devlet hastaneleri bölge hastanesi işlevini üstlenmekte, ocakların çoğunluğu yalnız başına hizmet sunmak zorunda kalmakta, personel uzman desteği ve eğitimi alamamaktadır. Laboratuvar araç gereci yokluğu hekimi stetoskopa bakıyla yetinmeye yöneltmiştir. En önemli gereksinme olan taşıt yakıtı özellikle petrol fiyatlarının on kat artmasından sonra hemen hiç karşılanmaz, sağlık evi ziyaretleri yapılamaz, ebeler denetlenemez ve desteklenemez olmuştur.

Sosyalleşirmenin özellikle aranmadığı zaman fark edilemeyen en önemli eksik ve sorunu 'eş durumu'dur. Ebeler çok genç yaşta mezun olur ve sağlık evlerine atanır. Burada kendilerine sunulan lojman önemli bir destektir. Ancak yalnız yaşam bireysel bir eksiklik ve sıkıntı kaynağıdır. 1970'li yılların sonlarında belirli bir siyasal akımın öğretmen eğitimini ele geçirmiş ve eğitim örgütünde kritik notalara yerleşmiş olması bir gelişmeyi tetikler. Hızla yetiştirilen ve siyasal görüş yaymak amacıyla köylere gönderilen genç erkek öğretmenler bekar ve lojmansızdır. Bir yandan köyün eğitimi kamu görevlisi olmaları, bir yandan bir lojman paylaşmanın olanakları bu gençleri ebeyle evlenmeye yönel- tir. Olumlu olan bu gelişme, öğretmenin merkeze atanması ile köylerin ebesiz kalmasına ve olumsuzluğa dönüşecektir.

‘Eş durumu’ nun ikinci önemli etkisi sağlık personelinin ilk ataması ya da il değiştirmesinde ortaya çıkar. Hekim atamaları SSBY’ den ‘nokta tayini’, yani çalışılacak birim saptanarak yapılır. Oysa hekim olmayan çalışanlar ‘il emrine’ atanır; bu ise il içinde çalışılacak birimin Sağlık Müdürlüğü ya da Grup Başkanlığı’ nca belirlenmesi anlamına gelir. İl içi atama yetkisine bir de ‘Valilik oluruyla geçici görevlendirme’ eklenince il içinde ebe ve hemşire atamalarında önemli bir esneklik ortaya çıkar. Alandaki sağlık personelinin çoğunluğunu oluşturan ebe ve hemşirelerin çoğu subay-astsubay, polis ya da öğretmenle evlidir. Hemen tümü daha başlangıçta, bazıları çocuk sahibi olunca, bazıları çocukları ilkokulu bitirip ortaokul çağına gelince -anlaşılabilir nedenlerle- eşlerinin yanına ya da okul bulunan yere, ama her koşulda sağlık evinden alınıp merkeze atanmak isterler. Yöneticiler bazı koşullarda haklı buldukları, bazen yufka yürekli oldukları ya da kimi zaman sosyalleştirme ilkelerini bilmedikleri ya özümsemedikleri için isteme uyar ve birkaç -en uzak-köyü sağlık çalışanından yoksun bırakırlar (Sağlık Bakanlığı, 2004).

TOPLUMDAKİ HIZLI DÖNÜŞÜM

Fişek’in serbest hekimlik, hekim/hasta seçme özgürlüğü, prim ödeme gibi bazen toplumsal koşullarla örtüşmeyen bakış biçimi hep akademisyen ya da üst düzey bürokrat olarak çalışmasından, toplum içindeki sağlık örüntüsünü ve halkın sağlığıya ulaşamama sıkıntısını gözlemlememiş olmasından kaynaklanmış olabilir. 1970’lerin sonlarında geçirdiği ülser ameliyatı sonrasında, oldukça sıcak bir havada çantasından -her gün öncelikle okuduğu Abdi İpekçi köşesinin görüldüğü Milliyet gazetesinin altından- yün yeleğini çıkarıp giymesi üzerine yazar bunun nedenini sorduğunda ‘midemi üşüttüm, yanıyor’ yanıtını verir. ‘onun yerine bu koyu çayı içmeyin’ uyarısına şaka yollu ‘hekimlik taslama bana’ diye karşı çıkar. ‘Taslarım, çünkü hekimlik yapmamışsınız, bilmiyorsunuz’ denmesi üzerine -biraz gururla, biraz kendini ‘ti’ye alarak- ‘yaptım, bir yıl kıta tabipliğim var’ der.

Fişek öğrenmeye ve uyuma çok açık bir kimliğe sahiptir. ‘Ben çok demokrat adamımdır, herkesin görüşünü alırım, sonra bildiğimi okurum’ demesine karşın gelişmelerden çok şey öğrendiği davranış değişikliklerinden kolaylıkla anlaşılabilir. Sağlık örgütlenmesi ve planlanması konusundaki görüşleri 1970’lerdeki toplumsal gelişmeler, Bölgelerde sunulan hizmetteki bütüncül ekip yaklaşımının başarısına

tanıklığı ve çevresinde toplanan devrimci genç kuşağın etkisiyle önemli ölçüde değişecektir. Toplumsal değişimi sağlayan temel ögelerin bazıları şunlardır:

Ülkede plansız ve düzensiz de olsa sanayileşme hızla ilerlemekte, emekçilerin istekleri doğrultusunda işçi örgütleri ve siyasal partiler gelişmekte, toplumun beklentileri nitelik kazanmakta, beklentilerin karşılanması amacıyla devlet yapılanması dışında örgüt ve planlar ortaya çıkmaktadır.

Toplumun alt ve orta kesimlerinde tam anlamıyla bir kültür patlaması yaşanmakta, 1960'a değin bastırılmış toplumcu aydınlar öncülüğünde varoşlardan sinema, tiyatro ve yazın ürünleri fişkırmakta, toplum bilinçlenmekte ve örgütlenmektedir. Yalnız işçilerin değil öğretmenden emniyet güçlerine dek her çalışan kesim ve katmanın sendikası ve/ya da derneği bulunmakta ve yolu bile olmayan köylere etkin ve işlevsel olarak ulaşmaktadır. Kırsal alanda üç ay süreyle halk sağlığı eğitimi alan (Kaşmirli) bir Hindistanlı hekim durumu 'ülkeme döndüğümde Türkiye'den devrim haberi alacağımdan hiç kuşum yoktu; faşist darbeyi duyduğumda haber bültenlerinin yanlış bilgi verdiğini sandım' diye özetleyecektir.

Tabip Odaları ve onların örgütsel birliği TTB deontoloji ile sınırlı eski kimliğinden sıyrılmış, yasasında kendisine verilen toplumun sağlığını geliştirme ve üyelerinin kimliklerine katkıda bulunma ödevlerini üstlenmiştir. Yalnızca Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) ve benzeri mesleksel örgütler ile değil, tüm emek güçleri ve ilerici politik hareketlerle dayanışma içindedir.

Cumhuriyet ivme kazanmıştır. Bireysel çabalarla da olsa, planlı kalkınmaya öncülük eden DPT ile Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA), Etibank ve benzeri birçok kuruluş kalkınma ve gelişmeye hızla katkıda bulunmaktadır.

Üniversiteler gelişmekte ve yayılmaktadır. Yalnızca seçkinlerin değil, toplumun her kesiminin çocukları, yurdun giderek yayılan bölgelerinde eğitim olanağı bulmakta, bireysel ve toplumsal olarak gelişmektedir. Bu gelişme bir yandan kitle örgütleriyle dirsek temasında olmalarını, öte yandan farklı alanlardaki eylem örgütleriyle kültürel iletişimde olmalarını sağlamaktadır. Oya (Baydar) Sencer'in 1969'da İstanbul

Üniversitesi'nde hazırladığı işçi sınıfı tarihine ilişkin tezin Üniversite yönetimince geri çevrilmesinin ülkede çalışanların genel greviyle tepki görmesi dayanışmanın ulaştığı noktanın göstergesidir.

Uluslararası sermaye giderek daha örgütlü ve güçlü olarak emekçilere saldırmakta, bu da emekten yana her birey ve örgütün direnç gücünün giderek ve evrenselleşerek bütünleşmesi ve bilinçlenmesine yol açmaktadır.

Ulusal değerler önemini sürdürmekle birlikte, istem, beklenti ve söylemler artık evrensel boyut kazanmıştır. Toplumsal amaçlı eylem ve girişimler örgütlü ve öncü nitelik kazanmış, beklendiği gibi, yukarıda bazıları sıralanabilen yapılanmalar iletişim ve eylem birliği içine girmiştir. Ülke artık Nusret Fişek'in sosyalleştirme gerekçesini sunduğu 'yüzde sekseninden fazlası kırsal kökenli insanlar topluluğu' değil; devinimli, canlı, susamış, istekli, daha iyi ve insanca yaşam isteğini yumruğunu örgütüyle birlikte haykırarak sıkın bir dinamik kitledir.

1978'de kurulan Ecevit azınlık hükümeti sağlıkta tam süre çalışmayı destekleme kararı alır. Serbest hekimliğe dokunulmayacak, tam süre çalışan sağlık personeli yaptıkları tanımlanmış ek işi aylık olarak belgelediklerinde yüksek bir ek ödenek alacaklardır. Yasa çıkar. Hekim gelirleri başta mesai dışı saatlerde verdikleri hizmetler, köy gezileri, ev ziyaretleri ve hastane nöbeti ücretleri ile; ebelerin gelirleri ev ziyaretleri ve evde yapılan hizmetlerle iki katına yakın artar. Diğer tüm personelin gelirlerinde de dikkate değer artış olur. Sağlık çalışanlarının keyfi yerindedir; özellikle ebeler neşeyle, koşarak ve mutluluklarını açıkça ortaya koyarak hizmet sunmayı sürdürürler. Toplumsal güçlerin hızlı devinimi içinde giderek dışa bağımlılaştıran ve dış borç ve enflasyon batağına saplanan ekonomiyi, dışarıdan körüklenen terörle birlikte yaşamakta, fakat yaklaşan karanlık günleri görememektedirler.

HER ŞEYE DARBE

Ülkedeki toplumsal gelişme ve uluslararası sermayeyle karşıtlık Batı kapitalizminin kabul edebileceği noktayı geçmiştir. Türkiye'nin uslanması, dışa bağımlılığını ve borçlarını artırması, liberalleşerek doğal kaynaklarını dış ve iç sömürü odaklarına açması gereklidir. Bu aynı zamanda emeğe sağlanan hak ve kazanımların da kısıtlanması anlamına gelir. 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştirilir, 'bizim oğlanlar' işbaşına gelir, toplumsal gelişimi bir yandan kitlesel tutuklamalar ve

işkencelerle durdurmaya, bir yandan başta ücret olmak üzere kazanımları ortadan kaldırmaya başlarlar.

İlk uygulama diğer tüm örgütlenmelerde olduğu gibi sağlık meslek kuruluşları, sendika ve derneklerini kapatmak, mal varlıklarına el koymak, yöneticilerini yıllar sürecek gözaltılara almaktır. Tam Süre Yasası hemen kaldırılır, çalışanların iki yıldır almakta oldukları gelir yeniden yarıya indirilir; ayrıca artırılacak enflasyonla çok daha fazla düşürülmesi eylemine başlanır. Sıra sosyalleştirmenin belkemiğini kırma aşamasına gelmiştir. Yasanın üçüncü maddesinde yer alan 'kamu çalışanları serbest meslek uygulayamazlar' koşulu kaldırılır. Bunun anlamı şudur: 'Sağlık ocağı hekimleri muayenehane açabilirler.' 1984 yılında bir otobüs dolusu internle eğitim gezisine çıkan yazar Van'ın Muradiye yerleşkesinde deprem sonrası Federal Almanya tarafından onarılan ve donatılan sağlık ocağında yaşamında ilk kez sayısal aygıtlarla, kandemiriölçeri, bebek tartısı, vb. ile karşılaşır. İlginç olan, bu çağın ilerisindeki donanımın plastik ambalajlarda duruyor ve kullanılmıyor olmasıdır. İternler merakla hekime aygıtların kullanılmama nedenini sorar, hekim 'gerek duymuyorum' yanıtını verir. Otobüse binilip 'ne gördünüz, siz olsanız ne yapardınız?' tartışmasına geçildiğinde bir hekim adayı sağlık ocağının karşısında hekimin muayenehanesini gördüğünü, yaklaştığında duvarda yer alan bir levhada yapılan laboratuvar incelemelerinin teker teker yazılmış olduğunu açıklar.

Sağlıkta 1983'te Özal hükümetleriyle başlayan ilk değişim 'sosyal yardım da neymiş, bizim öyle bir görevimiz yok' diyen Başbakan'ın bakanlığın adını 'Sağlık Bakanlığı'na (SB) dönüştürmesidir (Sıhhiye'den geçenler SB binası üzerindeki ada ve altında görünen yazıya bakarlarsa değişimi göreceklerdir). Sağlık Bakanlığı Ticaret Bakanlığı gibi çalışır olmuş, Romanya'ya resmi ziyarete giden bir Sağlık Bakanı dönüşünde ziyaretin amacını soran basına 'ilaç satacağız' diye yanıtlamıştır.

Sosyalleştirmede yükseliş dönemi bitmiş, modelin iç dinamiklerine yapılan dış saldırılar sonucu düşüş dönemine girilmiştir. Bundan sonra özellikle yapılmayanlar dışında, yapılmak istenip de yapılmayanlar da göz ardı edilecek, sosyalleştirme yok sayılacak, sağlık ocağı 'hasta olunca gidilen yer' olarak görülmeye başlanacaktır.

Darbenin yararlı gibi görülebilen tek yanı hekimler için zorunlu hizmetin devreye girmesidir. Ancak bu bir aldatmacadır; çünkü önce-

likle zorunluluk yalnızca hekimler içindir, ekibin diğer çalışanları uç noktalara gönderilmemektedir. Ayrıca giden hekime eğitim verilmekte, sevk sistemi çalıştırılmamakta, sağlık evlerinde ebe bulunmamaktadır. Tam Süre Yasası kalkınca gezici hizmet başta olmak üzere ödenekleri kesilen sağlık çalışanları ayaklarını sürümektedir.

Sağlık ocaklarına yapılan saldırılarla uyumlu olarak uluslararası kuruluşların kurulu düzene saldırıları başlar. İlk devreye giren UNICEF'tir. Çocuk sağlığının önemli öğelerini birleştiren bir paket önerisiyle yaklaşır, ancak ileride gerçek amacının sağlık ocağının kalan son rutin hizmeti olan bağışıklamayı kampanyalara dönüştürme, yani hem düzenini bozma hem de gereksiz ve pahalı aşılarla sürdürme amacı güttüğü anlaşılacaktır (Saçaklıoğlu ve ark, 2003; Aksakoğlu, 2003b).

Dünya Ticaret Örgütü-Dünya Bankası-Dünya Sağlık Örgütü dayanışması ve politikalarının tecimsel gelişimi (DSÖ) ve 1983'te başlayan uluslararası baskılar Özal hükümetleriyle gündeme girer. Sağlıkta 1987'de Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu ile başlayan kokuşma başlangıcı giderek derinleşerek Bölgelerin kapanmasına, hekim adaylarının yeniden teknik olarak ileri derecede donanımlı Üniversite hastanelerine kapanmalarına ve toplumun sağlık sorunları ile çözümünden kopmalarına neden olacaktır. Aynı dönemde modelin siyasallaştırılması planları yapılmaktadır. Etimesgut Bölgesi Üniversite'nin elinden alınır, hastanesine 10 uzman hekim ve 5 cankurtaran verilerek çağdaştırılır(!). Diğer üniversite bölgelerinin önce ödenekleri kesilir, sonra protokolları iptal edilir. Böylece hekim adaylarının bütüncül sağlık anlayışı ile ve toplum içinde eğitilmeleri engellenir. Yasal olmayarak, genelgelerle, kaymakamlara ocak hekimi ve diğer personelin sicil ve disiplin amiri olma yetkisi verilir. Grup Başkanlıkları ilçelerle örtüştürülür; İzmir'in Konak ilçesinin (ve Grup Başkanlığı'nın) nüfusu 870,000, Güzelbahçe'ninki 7,000 olur. Yalnız sağlık ocağının nüfus tabanlı yapısı ortadan kalkmış olmaz, hükümet siyasal etkisini modele yerleştirmiş de olur.

Kaymakamlar hiç bilgi sahibi olmadıkları bir hizmete amirlik yapmaya çalıştıklarından gülünç durumlar ortaya çıkar. Büyük ve sarp bir bölgede ocak aracı sabahları ebeleri mahallelerine bırakmakta, ev gezileri tamamlanınca akşam toplamaktadır. Kaymakam ocak aracını makam aracı olarak kendine almaya çalışır; gerekçesi 'araç ebeleri gezdiriyormuş'tur. Kaymakam ebelerin araçla kıra bayıra, ya da 'ev gezmesi'ne gittiğini algılamaktadır. Bir diğer kaymakam ocakta üç

hemşire olduğunu öğrenir, telefon açar, 'birini bana verin' der. Ocak hekiminin şaşkınlıkla 'siz nerede çalıştıracaksınız' sorusuna yanıtı 'özel kalemim yok, özel kalem yapacağım' olur! (Aksakoğlu, 1995) Bozulmanın nedenleri birden fazladır ve hekimlerin tutumunu da içermektedir. 1995 yılında yaklaşık 30 hekimli bir bölgeden yazara kaymakam konusuna ilişkin sunum istemi gelir. Yazar hazırlığını yapar, Yaklaşık birbuçuk saatlik, soru-yanıt da içeren bir toplantı yapılır. Yazar ayrılır, sonra kendisine bilgi aktarılır. 'Söyledikleriniz yasal olarak da mantık açısından da çok doğru bulundu, kaymakam dışında davranılmasına karar verildi' denir. Yazar mutlu olur, ama konu başka türlü noktalanmıştır. 'Sonra bir hekim çıktı 'yahu saat onbirde köyden muayenehaneye hasta geliyor, beni ocaktan çağırıyorlar, gidiyorum; ya kaymakam bunu Sağlık Müdürü ya da Vali'ye bildirirse' dedi, herkes ona hak verdi'.

ÜLKEYE YAYGINLAŞTIRMA

Aynı süreçte, 1983 yılında dönemin Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürü olan Halk Sağlığı öğretim üyesine o yıl sonunda tüm illerin sosyalleştirilmesinin tamamlanmış olması gerektiği, yoksa yirmi yıllık sürenin dolacak olması nedeniyle kalan illerin kapsam dışı kalacağı anımsatılır. Genel Müdür haklı bir acele ve ikilem içine düşer. Temel görevi binaların yapımı ve donatılması olan Sosyalleştirme Daire Başkanlığı kapatılmıştır. Henüz sosyalleştirilmeyen iller de, başta üç büyük kenti kapsayan ülkenin çok nüfuslu, çoğu ileri derecede kentleşmiş ve gecekondulaşmış yöreleridir. Yasa gereği uygun yapılmayan ve tam donatılmayan birimler sağlık ocağı ve evi olarak açılmaz; bunu sağlayacak süre ve olanak ise yoktur. Ya madde askıya alınarak derme çatma birimler oluşturulacak, ya da kalan illerin sosyalleştirilmesinden vazgeçilecektir. Genel Müdür günlerce düşünür, tartışır, bunılır ve sonunda kararını verir; yasanın ilgili maddesi kaldırılır, alelacele sosyalleştirmenin tamamlanması işlevine geçilir.

O güne dek toplumun ve sağlıkçıların büyük bir kesimince sosyalleştirme Doğu'nun kırsalı için hazırlanmış bir model gibi düşünülmüştür. Büyük kentlerin sosyalleştirilmesi girişimi -İzmir dışında- ciddiye alınmaz. Yeni ve standart kent tipi sağlık ocakları yapılması yerine çoğunlukla apartman daireleri kiralanarak iş çözülmeye çalışılır. Ocak yapılacak arsalar ise genelde hibe edilen ve bazen merkeze uzaklığı, bazen nüfus azlığı nedeniyle gerekliliği tartışmalı yerlerdir. Bu alanlara

sağlık ocağı yapılırsa ya toplumdaki çok uzaklaşmış olduğundan ya da nüfusu çok küçük yerlere birimler yapılmış olacağından yararlanma azalacaktır (Aksakoğlu, Giray, 2007).

Model, düzen, ilke yok olmuştur. İstanbul’da nüfusu bir türlü hesaplanamayan ve 400,000 dolayında olduğu söylenen bir sağlık ocağı vardır. İzmir’de 930 nüfuslu tek köye bakan 3 hekimli bir sağlık ocağı bulunur; üçüncü hekimin bırakıp geldiği Afyon’un 30,000 nüfuslu ilçesinde hiç hekim kalmamıştır. Ankara’da bir Müsteşar Yardımcısı ‘beni Çankaya Merkez Sağlık Ocağı’na 37. hekim olarak sürecekler hocam’ dedikten sonra -birkaç ay geçmiş olduğundan- aynı yere 41. hekim olarak atanır. Hükümet Tabipliği döneminden bile daha geriye düşülmüştür; çünkü amaç başka bir düzen kurmak bile değil, sosyalleştirmeyi ortadan kaldırıp karmaşa yaratmaktır.

SAĞLIK ‘REFORMU’ VE ‘DÖNÜŞÜM’ SALDIRISI: TESLİM OLUŞ

Ülkede Genel Sağlık Sigortası kurulması düşünce ve girişimleri DP yönetime geldikten kısa bir süre sonra başlar, ancak başarısızdır. DSÖ’deki değişim ile birlikte 1970’lerde sağlıkta özelleştirme (ve prim vb. ile katkı) dünya çapında yaygınlaştırılmaya çalışılır (Aksakoğlu, 2002; Aksakoğlu, 2003a). Bu saldırıyı Türkiye’de meslek kuruluşları püskürtmeyi başarır. 1990’a gelinirken DB’ce SB altında Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü oluşturulur, başına tam yetkili olarak sağlık ekonomisi eğitimi almakta olan ve Müsteşar Yardımcılığına atanan bir pratisyen hekim geçirilir. Proje özel bütçeyle ve DB’nin kredi desteğiyle kurulmuştur. Çoğunluğu zorunlu hizmetini yapmakta olan Halk Sağlığı uzmanlarından oluşan genç ve etkin bir kadroyla çalışır ve SB politikası dışında çok sayıda bağımsız proje üretmeye başlar. 1992 yılında SB I. Ulusal Sağlık Kongresi’ni toplayarak Sağlık Reformu oluşturacağını duyurur. Sağlıkla ilgili tüm tarafları (700 kişiyi aşkın) bir araya getirir, bir akademisyenin sorusu üzerine Sağlık Bakanı “sizlerin söyledikleri kelimesi kelimesine uygulanacaktır” güvencesini verir. Dört gün boyunca çok yoğun çaba ve emekle grup çalışmaları yapılır. Çoğunlukla teknik konularda görüş birliğine varılır, ancak yazarın başkanlığını yaptığı Temel Sağlık Hizmetleri Komisyonu “aile hekimliğini çağdışı” bulduğunu kayda geçirir ve genel kurula sözlü olarak da açıklar. SB toplantı raporlarını basar, konuyu “kentlerde aile hekimliği uygulanana-

caktır” biçiminde bağladığı görülür. Özelleştirme için karlı alan olan kent seçilmiş, sağlıkta kar getirmeyen kırsal alan zaten desteklenmeyen sağlık ocağının yetersiz kalan hizmetine bırakılmıştır. Gerçek amacın ünü kötü olan Genel Sağlık Sigortası’nı (GSS) adını anmadan yeniden ısıtmak ve “aile hekimliği” adı konan sevimsiz serbest hekimlik modelini sağlık ocağı yerine yerleştirerek sağlığı özelleştirmek olduğu bellidir. Taraflar yine de ipleri koparmaz, TTB ve diğer örgütler uyarılarını sözlü ve yazılı olarak sürdürür. 1993’te toplanan II. Kongre örgütlerin SB’yi I. Kongre’de alınan kararlara uymadığı yönünde uyarması ile açılır, SB sert tepki gösterince ilgili sendika, dernek ve birliklerin tümü kongreyi başlamadan terk eder. Sağlık Bakanı Halk Sağlıkçılar üzerinden kişisel ilişkilerle özelleştirme girişimlerini sürdürür. Ancak bir yandan gördüğü direnç, öte yandan Proje’nin ve başında bulunan genç hekimin tutumunun SB bürokratlarında oluşturduğu tepkiler nedeniyle girişim sönmeye yüz tutar. Bu dönemde Sağlık Reformları adı altındaki özelleştirme girişimi ve sağlığın uluslararası sermayeye sunulma amacı DSÖ resmi politikasına dönüşmüş ve Avrupa Bölgesi’nin tüm ülkelerine dayatılır olmuştur. Yine de Türkiye’de özelleştirme girişiminin iki yararı ortaya çıkar: İlki TTB ve Halk Sağlığı akademik çevrelerinin daha yakın bir iletişim içinde Sosyalleştirme’nin sorunlarını ve kentte uygulanmamışlığını bilimsel yönüyle tartışıp öneriler geliştirmeye başlamasıdır. İkincisi pratisyen hekimlerin özgüven duygusuyla kendi önem ve değerlerinin ayırdına vararak örgütlenmeye ve sistemli eğitime yönelmeleri, sağlık ocaklarına da daha fazla sahip çıkmalarıdır (Aksakoğlu, Giray, 2007).

2002 yılı beklenmedik bir tek parti, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) yönetimine gebedir. Açıklanan 58. Hükümet Programı acı ilacı ayrıntısıyla tanımlamaktadır. İzleyen yıl 59. Hükümet görevi devralır. Hızlı büyüme amaçlanmakta, düşük enflasyon karşılığı dışalım ile beslenen dışsattım desteklenmekte, cari açık inanılmaz boyutlara ulaşmakta, tüm bunların sonucu dışa bağımlılık bir boyunduruk gibi kaçınılmaz olmaktadır. Uluslararası çevrelerde en karlı alana dönüşen sağlığın özelleştirilmesi bu kez hem dış hem iç güçlerce saldırıya dönüştürülerek dayatılır.

Yıpranmış olan Sağlık Reformu adını iki binli yıllarda Sağlıkta Dönüşüm takma adı almıştır. İlkeler ve öğeler aynıdır: 1. Temel özellelik finansın vergi değil, prime dayalı yapılandırılmasıdır. Vergi yerine

prim ve katılım payı alınması (ve ayrıca emekliliğin ileri yaşa alınması) verimlilik yani kar artışı getirir. *Finans* GSS adıyla özel sigorta şirketlerince yapılacak, sigortalı poliçesinde seçmiş olduğu sağlık hizmetini ödediği prim ölçüsünde alacak, poliçe dışı beklenmedik harcamaları cepten ödeyecektir. Doğumsal hastalığı, diyabeti, kalp hastalığı ve kanseri olanlar ya da sonradan çıkanlar sigorta dışı tutulacak, her harcamayı cepten yapacaktır. 2. Hastaneler *işletme*leştirilecek, içinde Ticaret Odası temsilcileri bulunan fakat Tabip Odası temsilcisi bulunmayan bir Yönetim Kurulu'nca yönetilecek, çalışanları sözleşmeli (tümüyle güvencesiz) olacak, verimli yani kar getirir durumda çalışırlarsa sözleşmeleri yenilenecektir. 3. Her birey istediği *Aile Hekimine* (AH) kaydolacak, bu hekimin aile ya da coğrafyayla bağlantısı bulunmayacak, ancak sevk zinciri kurulmadığından kişiler dilerse doğrudan istedikleri herhangi bir sağlık kuruluşuna da başvurabilecektir. AH sözleşmeli olarak çalışacak, kendisine kayıtlı kişi sayısına ve başarımına dayalı olarak ücretlendirilecektir. Her AH bir sağlık elemanı (!) kiralayacak, bu eleman kendisine sağaltım uygulamalarında ve kayıt tutmada yardımcı olacak, ancak koruyucu hizmet yapmayacaktır. Kurulacak Toplum Sağlığı Merkezleri okul sağlığı ve benzeri belirsiz uygulamalarla ilgilenecek, bağışıklamayı AH'nin yapacağı varsayılarak aşılama ile bile uğraşmayacaktır.

Yaklaşım -yazılı olarak belirtmese de- kırsal alanı tümüyle göz ardı ettiği gibi, seçimini ondan yana yaptığı kentliyi bile çok ciddi sağlıksızlık boşluğuna ve karmaşasına itmektedir. Kentin hizmet amacıyla değil, sigortalı olanağı bulunan kişilere ulaşmanın kolaylığı nedeniyle, prim toplama açısından seçildiği anlaşılmaktadır. Toplu yaşama, aynı kentte uzun süre kalma, kurumsal ve düzenli ücret elde etme gibi özelliklerin bireyleri sigortalı kılmayı kolaylaştıracağı beklenmiş olmalıdır. Yeni kurulan büyük özel hastanelerin kentli tarafından daha kolay ve karlı kullanılacağı beklentisi de kırsal nüfusun ihmal edilmesine neden olmuştur. Gereğinden çok ileri ve çok fazla sayıda teknolojik ürünün firmalarca çok ayrıntılı bilgilendirilmiş seçilmiş uzmanlarca uygulanacak olması kentin önemini daha da artırır. Ancak bu yapılırken kentli de bir sağlık modeline kavuşuyor değildir; küreselleşmenin kuralsızlaştırma ilkesinin uygulanmasının amaçlandığı ve karmaşanın en karlı yatırım aracı olarak kabul edildiği açıkça ortadadır. Sevk zincirine uyma gereği de olmayan karmaşa ortamında her yakınması olan istediği hekim ya da kuruma birkaç kez gidecek, çok fazla sayıda inceleme

birçok kez yapılacak, gereksiz medikal işlemler ve ameliyatlar uygulanacak, sağlık pazarında çok büyük bir yatırım ve sermaye dolaşacaktır. Kamu sağlık kuruluşlarının zamanla yerel yönetimler üzerinden özel sektöre aktarılacak olması, bu gücün tekelleşmesi ve soygunun kurum-sallaşmasına yol açacaktır (Aksakoğlu, Giray, 2007).

Sağlığı insan hakkı olmaktan çıkararak bu akıl dışı DB ve IMF dayatması tasarısı başta TTB, Sağlık Emekçileri Sendikası (SES), Halk Sağlığı Uzmanları Derneği (HASUDER) olmak üzere tüm emekçileri çileden çıkarır. Önce yanlışlıklar anlatılır, öneriler sunulur. Diyalog çabaları başarısızlıkla sonuçlanır. Konuya ilişkin sempozyumlar, kongreler düzenlenir, SB yetkilileri sunum yapmaya çağılır ancak yanıt alınmaz. SB kendi görüş ve dayatmalarından başkasını dinlemeyi kesinlikle kabul etmemektedir. Aile Hekimliği Pilot Uygulama Yasası ve Yönetmeliği çıkarılır, Düzce’de uygulama başlatılır.

GSS ve Bireysel Emeklilik, SSK ve Emekli Sandığı gibi kamusal sigortacılıkta gerçek olmayan, kağıt üzerinde var görünen paranın prim olarak sıcak paraya dönüşmesi ve ulusal ve uluslararası sermayenin cebine aktarılması anlamına gelir. TTB ve HASUDER öğretim elemanlarıyla 2006 başında Düzce’ye örgütlü bir gezi düzenler ve sistemli bir inceleme yapar. İlginç gözlemlerde bulunulur. Bir AH çok mutlu çalıştığını, çünkü “hiçbir konuda ve hiç kimse tarafından denetlenmediğini” sevinçle vurgular. Yanında çalışan hemşirenin çoktan başını örttüğü görülmektedir. Kaynağı belirsiz olan 1,920 YTL aylık ek ücret almakta ve bunu yarım geri ödemek zorunda kalacağından çekinmektedir, çünkü yönetimce kendisine “balayında oldukları” söylenmiştir. Koruyucu sağlık hizmetinin hiç uygulanmadığı, sağlık çalışanlarının salt sağaltıcı hizmetlerde görev aldığı ve çoğunluğunun mutsuz olduğu algılanır. Sağlık elemanı adı verilen ebe-hemşireler ilköğretimini tamamlamış bir genç kızın yapabileceği görevler üstlenmekte, bu meslek grubu kimlik erozyonuna uğramaktadır. Sevk zincirine uyulmamakta, dileyen AH’ne, dileyen hastanelere gidebilmektedir. AH olmayı kabul etmemiş bir pratisyen durumu “kara düzen” olarak adlandırır. Nedenler Sağlık Müdürü’ne sorulur, gülererek “bizimki Düzce modeli” yanıtı alınır. Konudan sorumlu müsteşar yardımcısına gelişmeler izlendikten sonra sonuçlar olumsuz bulunursa ne yapılacağı sorulduğunda “hiçbir değişiklik yapılmaksızın ülke çapında aynen uygulanacağı” yanıtı alınır. İncelemeleri tartışmalar, tartışmaları raporlar izler. SB duvar gibidir, konunun

taraflarını hiç dinlemeden uygulamayı yaygınlaştırmaya başlar. Yeni hedeflerin başında Sosyalleştirme'nin en başarılı uygulandığı il olduğu herkesçe kabul edilen İzmir gelmektedir. Bu kentin yakında AH'liği konusunda referandum yapan sağlık çalışanları %95'in üzerinde "hayır" oyu kullanmış, Türkiye çapında halkın görüşünü soran -ve 2.5 milyondan çok insanın tümüne yakınının hayır dediği- oylamada İzmir halkının 509 bininin 508 bini hayır oyu vermiştir. Diyalog çabaları sonuçsuz kalmaktadır. Sokağa dökülüp sağlık emekçisinin hakkını ve halkın sağlık hakkını korumaktan başka çare kalmamıştır (Aksakoğlu, Giray, 2007).

Sağlık alanında yeni bir saldırı aracı cankurtaran hizmetleri olur. Bazı kentlerde düzensiz olarak başlatılan çalışma 1980'lerin ortasında belirli hastanelerin acil servisleri merkezli oluşturulur ve dinsel bir çağrıştırmayla 'Hızır Acil' adını alır. Dönüşüm'le birlikte hizmet '112 Acil' ve kırk yıllık *cankurtaran* aracı sömürgeci yakıştırma ile *ambulans* olarak adlandırılır. Büyük kentlerde merkezle ve dolaylı olarak hastane acilleriyle düzenli iletişimi olan ağ sistemleri kurulur. Daha ileri gidilir, acil istasyonları oluşturulmaya başlanır. Yapılanma Sosyalleştirme açısından son derece tehlikelidir. Birincil hizmetle bağlantısız, bütüncül olma yerine salt sağaltıma yönelik bir model oluşturulmaktadır. Sonuçta ortaya çıkan yapı, örneğin egzersiz ve diyet yapmayı, sigara içmemeyi önererek ve uygulatarak koroner kalp hastalığını önleyen sağlık ocağı yerine; şişmanlamış, kan yağları yükselmiş ve koronerleri daralmış bir miyokard infarktüsü olgusunu çok ivedi, çok pahalı ve yararlı çok kısıtlı ele alan bir modeli seçenek olarak sunmaktır.

Dünya Bankası Kasım 2002'de göreve başlayacak Gül hükümetine 'yardımcı olmak amacıyla' sağlıkta yeniden yapılanma konusunda bir rapor sunar. Nisan 2004'de parasal yardım görüntüsü altında Sağlıkta Dönüşüm adını kullanarak bir işbirliği taslağı hazırlar. Belirli bir merkezsel hazırlık döneminden sonra ikinci aşamada 'evrensel anlamda' bireysel sağlık sigortası oluşturulması ile başlayan sağlık ve sosyal güvenlik kurumları oluşturulacaktır. Sağlık hizmeti yeniden örgütlenerek birincil hizmette aile hekimliği kurulacak, SB ve SSK hastanelerin tam uyum içinde ve özerk çalışmaları sağlanacak, hangi kuruma iye olursa olsun tüm hastanelerin finansal ve yönetsel özerkliği güvenceye alınacaktır. Kurumun kendi değerlendirmesine göre proje Banka'nın temel ilkeri ile uyumludur ve Banka yönetiminde onaylanmıştır. Projenin riski

önemli ve yüksek olarak derecelenmiştir. Söz konusu borç ise 61.26 milyon Avro gibi küçük bir paradır. Türkiye komik bir borç alabilmek için var olan sağlık modelini tepetaklak etmeyi göze almaktadır. Ya da bu tümceyi tersten okumak daha uygun olacaktır.

Konunun taraflarından, özellikle çalışanların ücretlerinin kamuca ödenmesinden yana olan TTB'den direnç beklenmelidir; bunu kırmak için 'ikna' yöntemleri uygulanacaktır. İkinci direnç odağının ise var olan sağlık sigortası kurumları olması beklenir. Tüm bunların yapılabilmesi için sağlık yasalarının değiştirilmesi gerekecektir.

Dünya Bankası konunun gerekliliğini açıklarken Sağlık Bakanı (Recep Akdağ) ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı'nın (Murat Başesgi-oğlu) Banka'nın teknik ve finans desteğine ne denli gereksinme duyduklarını belirten 6 ve 10 Mayıs tarihli rica mektuplarını da sunar. Mektupların ayırt edici özellikleri birbirlerine çok yakın tarihleri yanında, durum saptama / sorunlar / çözüm önerilerinin yazım tekniği yönünden alışılmış TC bürokrasisi yazışmasından çok ayrı bir biçimde ve aynı zamanda birbirine çok benzer biçimde ele alınmış olması, ayrıca yıllarını dış ilişkilerde geçirmiş değme diplomatın kullanamayacağı düzeyde bir İngilizce (doğrusu, Amerikanca) ile yazılmış olmasıdır. SB yazısı üstelik DB'nın SB örgütlenmesine aykırı olarak SB içinde 1990'lı yılların başlarında kurdurduğu ve kredilerle yaşatarak sosyalleştirmeyi yok etme amaçlı kullandığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü başlıklı kağıda yazılmıştır.

BAŞARISIZLIK (?) NEDENLERİ

Siyasal yönetimler sosyalleştirmenin başarısız olduğunu söyleyegelmiştir. Sosyalleştirmenin ilk girişimde bulunulduğu günlerden başlayarak başarısız kılınması için yoğun çabalar hemen başlatılır. En sivri karşıtlar tıp fakültelerini saltanat makamı olarak kullanmaya alışmış, toplumun sağlıksızlığından büyük maddi çıkarlar sağlayan 'Hoca'lar (sözgelimi Tefvik Sağlam Paşa)dır (TTB, 1992). Fişek hizmetin kabul edilememesi ve yaygınlaştırılmamasıyla sürekli savaşır ve bu savaşının nedenlerini değişik zamanlarda değişik gerekçelerle açıklar.

1983 yılında yayımlanan 'Halk sağlığı'na giriş' kitabında başarısızlık nedenlerini açıklaması şöyle özetlenebilir:

- Bazı Bakanlar ve yöneticiler yasanın gereğine inanmamış ve personelin güvenini sarsmıştır.

- Hastane ve sağlık ocaklarına yeter sayıda hekim atanmamıştır.
- Hekim ve diğer çalışanlara okullarda hizmete yönelik eğitim verilmemiştir.
- Sağlık ocakları ile hastane işbirliği kurulmamıştır.
- İl ve grup başkanlığı düzeyinde yönetim yetersiz kalmış, şefsiz orkestra ya da komutansız orduya benzemişlerdir.
- Personel ödenekleri ödenmemiş; araç, gereç, ilaç verilmemiştir.

1986 yılında Zafer Öztekinle söyleşisinde bazı farklı noktalara değinir (TTB, 1992). Önce Maliyecileri suçlar; kar getirmeyecek işletmelerle yatırım yapmak istememelerini gerekçe gösterir.¹⁰ Gerçekte Maliye'nin 'sözleşmeli hekim' konusundaki duyarlılığına takılmış olduğu düşünülmalıdır. Sonra politikacıların karşıtlığını neden olarak gösterir, buna açıklama getirmez. Daha sonra dizgesel olmaksızın, gelişigüzel bir anlatıyla aşğıdaki saptamaları yapar (*İtalik yazılanlar* olabildiğince Fişek'in sözcükleridir):

Hekimlere yeterli finansın sağlanmaması: Birinci Beş yıllık Plan'a -Maliye'nin şiddetle karşı çıkmasına karşın- Fişek'in baskısıyla SB için yatırımlar dışında cari harcama bütçesi de konur. İzleyen planlarda kaldırılacaktır.

Hekim bulundurulması güçlüğü: Sözleşme ile çalıştırmanın ortadan kaldırılması. 1966 yılında Personel Kanunu ile sözleşmeli kamu görevlisi çalıştırma olanağı ortadan kalkar. 1980'in son günü askeri cunta 2368 sayılı yasa ile her hekime muayene açma hakkı verir (Fişek, 1983).

Hekime rotasyon hakkının uygulanmaması: Sözleşmeli çalışma esasına göre hekim üç yılı dolduktan sonra yeni sosyalleştirilmiş (görece gelişkin) bir ile atanma isteminde bulunma hakkına sahiptir. Genellikle sağlık müdürleri 'ben senin yerine yeni uzman (ya da hekim) nereden bulacağım' diyerek istemi onaylamaz. Bu engellenme hekimlerin göreve gönüllü olma isteğini azaltır.

¹⁰ Bu gerekçeyi haklı görmek güçtür. 1975 yılında Hacettepe'de eğitim gören Toplum Hekimliği asistanları grubu Doğan Benli'nin başkanlığında SB Sosyalleştirme Daire Başkanı (Talat Doğan) ile tanışmaya giderler. Dairenin varlık nedeni sağlık ocakları ve evlerine arsa bulmak, binayı yapmak, donatmak ve personel atanması için hazır duruma getirmektir. Görüşmenin asistanların belleğine kazınan sözü Daire Başkanı'nın ağızından çıkar: 'Doğan abi, geçen yıl çok tasarruf ettim; 125 milyonluk bütçemin 90 milyonunu kullandım, kalanını geri verdim'. 1992 yılında sosyalleştirmeyi yıkıp aile hekimliğini kurmaya çabalayan Müsteşar Yardımcısı ve Proje Koordinatörü (Serdar Savaş)'ne yazar tamamlanmış olan sağlık ocakları binalarının ne olacağını sorar. Yanıt 'kullanacağız hocam, tüm Karadeniz'e dört kilometrede bir dört milyar değerinde bina yapmışlar' olur.

Muayenehane açma izni verilmesi: Bazı illerde hastanede kamu hizmeti yürüten hekimlerin -bağlantının aşırı kazanç getirmesi nedeniyle-muayenehanelerini kapatmamasına göz yumulur. Bunun en yaralayıcı örneği Diyarbakır'da Sağlık Bakanı Faruk Sükan'ın yöneltilen soruya 'yasanın yaşayacağı belli değil, kapamayın' yönünde yanıt vermesidir.

Demokrasi'ye dönüş: Yasa uygulamanın emirle sağlanabileceği ve herkese eşit olarak sunulacağı düşüncesiyle kurulmuştur. Başlangıçta sözü edilen 'devletleştirme' bu amacın somut göstergesidir. 27 Mayıs Yönetimi sonrası Demokrasi'ye dönülüp sağlıkta pazar ekonomisi yeniden uygulanmaya başlandığında 'eskiden parayı verirdik, hekim eve gelirdi; şimdi sağlık ocağında köylülerle sıra bekliyoruz' yakınmaları gündeme gelir. Devletçilikle sağlanmaya çalışılan eşitlik ilkesi burjuva demokrasisinde geçerli değildir, parayı bastırın -parası ölçüsünde- dileğini satın alır; parası olmayan da ortada kalır.

Sağlık yönetimi kadrosunun oluşmaması: Muş ve onu izleyen dört ile en değerli kadrolar, büyük özveriyle gider. Sonra sosyalleştirilen illerde aynı yönetim düzeyi tutturulamaz.

Hizmetin tek elde toplanamaması: SSK'nin (ve Türk-İş) modele girmeme ısrarı ve Üniversite'lerin sırça köşklerini terk etmeme kararına Devlet Demiryolları gibi özellikli kurumların da katılması illerdeki çok başlılığın sürmesine neden olur.

Başarısızlığın nedenleri arasında Fişek'in yaklaşımını da ele almak gerekir. 1986 yılında Zafer Öztekinle söyleşisinde belirttiği iki nokta çok önemlidir: '.. hem hastane hekimi, hem muayenehane hekimi olmaz ... İngiltere'de olduğu gibi, ... özellikle şehirlerde muayenehane hekimlerini kullanma zorunluluğu vardır' (TTB, 1992).¹¹ Yani hekim ya kamuda, ya özel çalışmalı, kentlerde hizmet özel hekimden satın alınmalıdır. Fişek'in bu görüşünün sosyalleştirmenin özülüyle bağdaşmadığı, 1970'lerin gelişiminden uzak kalması ve emeklilik sonrasında 'önce serbest hekimleri temsil etmesi' sonucu önceki düşünsel gelişiminden geri düştüğü çok açıktır (Bak: dipnot 7).

Hizmetin ve özellikle de pratisyen hekimin kimi yerde küçük görülmesi, gereği olmayan durumlarda da hekimin hastanın ayağına gelmesi beklentisi gibi modeli benimseyememe ve uyum sağlayamama sorun-

¹¹ Bu söylem Ulusal Sağlık Kongresi'nin toplanıp (1992) katılımcıların tam karşısı yazılı görüşlerine (Sağlık Bakanlığı, (1992a) karşın Sağlık Bakanlığı'nın 'kentlerde aile hekimliği uygulanacaktır' demesinden (Sağlık Bakanlığı, (1992b) birkaç yıl öncedir.

ları da başarısızlık nedeni olarak gösterilebilir. Özellikle kırsal alanda tek ulaşım aracı olan sağlık ocağı dört-çekerinin kötüye kullanımının çok acımasız uygulandığını gösteren gülünç uygulamalara rastlanır: Bir Doğu ilinde kar tipili bir gecede sağlık ocağına gelen birkaç köylü dağdaki irak köylerinde Kızamık salgını olduğunu bildirirler. Başta hekim, tüm ekip gerekli hazırlıkları yapar, donanımlarını alır ve yola koyulur. Köye ulaşıncı köylüler araçtan iner, (yönetmelikte mesai dışında başka bir köydeki hastaya çağırma gereği olan maddeye uygun olduğunu düşünerek -oysa bulaşıcı hastalıkta ödenmemesi gereken-) 50 lirayı uzatır ve 'haydin, kalın sağlıcakla' derler. Hekimin 'Kızamıklı çocuklar?' sorusuna 'Kızamık neyim yok tohtur bey, öyle demesek bu kış kıyamette köye nasıl varırdık' diye yanıt verirler. Sağlık ocağı kırsal alanın yoksul insanına yakın ve olanaklar sunabilen tek kamu kuruluşudur, ondan da herkes beklentisi ölçüsünde yararlanmaya çalışır.

Başarısızlığın gerçek ve temel nedenini, eğitimsiz ve örgütsüz bir halk kesimine dayatılan -sosyal devlet anlayışından bile yoksun- yeni emperyalist ekonomi sürecinde, topluma gereksindiği yerde ve ölçüde sağlığı hizmet olarak sunmaya çalışmak çelişkisinde aramak doğru olacaktır. Henüz Cumhuriyet kurulmadan başlatılan, büyük bunalım yıllarında yaklaşık 20 yıl ara verilmek zorunda kalınan kapitalizm, üzerinde iğreti bir yama gibi duran gerçek anlamdaki toplumsal hizmeti sindirebilecek amaç, istek ve olgunlukta değildir. Giderek azgınlaşan ve sağlı(ksızlı)ğı en büyük kazanç aracı olarak gören neoliberal kapitalizm başta sosyalleştirme olmak üzere önüne geleni silip süpürerek hedeflerine saldırıya geçmiştir. Toplumsal sınıfların -ibresi ağırlıklı olarak sermayeden yana olan- çatışmasının ortasında kalan sosyalleştirmenin yaşam alanı giderek daralır ve yok olmaya yüz tutar.

KAZANIMLAR VE SONUÇ

Türkiye'nin sağlık göstergeleri yerkürenin en yoksul ve geri ülkeleriyle kıyaslanabilecek denli kötüdür. Ortadoğu komşularının sağlık düzeyi -önceki yıllarda Türkiye'nin çok önünde olan, ancak ABD saldırıları sonrası bozulan Irak dışında- çok daha olumlu düzeydedir. Sağlıkta olumsuzlukların temel nedeni toplumun dinsel kaderciliği, kırsal alanın kentsel alandan korkunç düzeyde bozuk yaşam koşullarında bulunması, kentsel alanda bile toplumsal sınıflar arasında derin uçurumlar yer alması ve politikacının sağlığı Allah'a havale etmesidir.

Bu olumsuzluklara karşılık ülkenin Avrupa ülkelerinde rastlanmayacak denli gelişkin tıp fakülteleri ve özel hastaneleri bulunur. Birçok Avrupa ülkesinde serbestçe uygulanan bilim dışı sözde tıp uygulamaları mevzuat ve meslek kuruluşları çabalarıyla kesinlikle engellenmiştir. Yeterli sayıda, son derece iyi eğitilmiş ve nitelikli hekim ve diğer sağlık personeli görev almaktadır. Ancak kapitalizmin gelişmeye başladığı 1940'lı yıllardan bu yana iki önemli uygulamaya yönelinmiştir: 1. İnsan sağlığı korunmaya ve geliştirilmeye çalışılmamış, 'hastayım' diye başvurana yönelik ve özel sektör ağırlıklı model yerleştirilmiş; 2. Pazar ekonomisine uygun olarak istemin yüksek olduğu kentsel alanda hizmet satışına ağırlık verilmiştir. Sosyalleştirmenin yola çıkış amaçları bu gidişi değiştirme olmamasına karşın, giderek 1. Bütüncül sağlık hizmetine, 2. Ulaşamayana hizmet götürmeye yönelmiş, bu iki kavram sosyalleştirmenin özünü oluşturmaya başlamıştır.

Sosyalleştirme tüm olumsuzlukları ve engellemeleri bir yana itmiş, herkesi kapsayan bir politika üstlenmiş; öncelikle en olumsuz koşullarda yaşayan, hizmete gereksinmesi en fazla olan ve olduğunu bile sezinleyemeyen, başvurmak istediğinde ulaşamayan, ulaştığında bakılamayan, itilip kakılan, ödeyemeyen; tüm bunların yanında bu koşulları yaşamasına karşın *çoğunluk* olan kesime yüzünü dönmüştür. Kapitalist ekonominin acımasızlığına birkaç ay gibi kısacık bir ara verilen ve toplumun ezilen çoğunluğuna yönelik önlemleri düşünebilecek bir 'devrim' süreci içinde: Birincisi herkese ve özellikle de yoksul ve yoksuna; ikincisi politikacının ilçe yapılanması ve emri dışında, topluma ulaşan ve politikacının değil sağlıkçının denetiminde olan bir hizmet oluşturmuştur.

Devrimci ve genç bir kadro tarafından 'devletleştirme' ilkesiyle ortaya konan; genel ekonomide ve sağlıkta serbest piyasa koşullarına inanan deneyimli, dürüst ve çalışkan bir bürokrat tarafından üretilen Sosyalleştirme yaşama geçmiş ve ne anlama geldiği artık belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Doğru zamanda, doğru yerde, doğru kişiyle karşılaşan devrimci hareket siyasal anlamda farklı düşünse ve tam istediği sonuca ulaşmasa da istendiğinde toplum yararına bir girişimin başarılabilirliğini ortaya koymuştur. Ebesinden uzman hekimine, sıtma savaşçısından kadın doğumcusuna, tıbbi sekreterinden müsteşarına uygulama tam anlamıyla yaşanmış ve deneyim kazanılmıştır. Neyin uygun planlandığı, neyin eksik kaldığı, neyin ne yönde değiştirilmesi ya da eklenmesi

gerektiği denenerek ve engellerle savaşılarak anlaşılmıştır. Özellikle Fişek'in öğrencisi olan Halk Sağlıkçılar ulusal ve sonra uluslararası deneyimleriyle yarın çok daha iyi bir model hazırlayabileceklerini ve yürütebileceklerini kanıtlamışlardır.

Sosyalleştirme birçok ÷lke ve kişinin toplumsal yaklaşımlarının DSÖ'de tartışıldığı ve kabul gördüğü bir dönemde yaşama geçirilmiştir (Aksakoğlu, 2002; Aksakoğlu, 2003a). Konu üzerinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) ve Çekoslovakya başta olmak üzere çok sayıda ÷lkede deneyimler yaşanmaktadır. İngiltere ve İşkandinavya arayışlar ve başlangıçlar içindedir. Fişek Cenevre'ye (DSÖ) yansıyan görüşler ve Avrupa'da gördüğü örneklerle yola çıkmıştır. Dönemin en iyi hizmetini -sağaltım ve koruma ayrı yürüt÷lse de- Uçastok modeli ile SSCB vermektedir (Aksaoğlu, 2003c). Fişek bu ÷lkeyi ziyaret etme ve modeli inceleme gereği duymamıştır. İngiltere sağlık ocağı ile iyi bir örnektir; ancak model, aile hekimleri ve hastanelerin ayrı durmasıyla birbirinden farklı üç unsur içermektedir, tümü birlikte değerlendirildiğinde iyi örnek değildir. İşveç hemşirelerle evde hizmet sürdürmesine ve hekim evdeki kişilerle telefon bağlantısı kuruyor olmasına karşın henüz model oluşturmamıştır. Fişek tüm ve görüş yaklaşımları değerlendirerek kısa zamanda özgün bir görüş ve model ortaya koymuştur. Birçok kişinin savladığı gibi bu model Alma-Ata Bildirgesi'ne örnek olmuş değildir; ama onun evrensel doğrularının tümünü içermekle yeryüzünde varlığı bilinen ve daha önemlisi uygulanabilen en iyi sağlık örgütlenme modelini oluşturmaktadır.

Sosyalleştirme kuruluş amacına uyan ve bazen başarıya ulaşan hizmetler vermiştir. Doğum öncesi bakımı bir sistem olarak yerleştirmiş, kampanyalarla engellenmesine karşın oldukça yaygın bir bağışıklama etkinliğine ulaşmış, çevre sağlığına sağlıkçı gözü ve parmağı girmesini olanaklı kılmış, başvuran hasta sayısının yaklaşık yarısına tek başına hizmet sunmuş, anne ve bebek-çocuk ölümlerinin önemli ölçüde azalmasını sağlamıştır. Halkın içinde, bazen zorunlu hizmetle, görev yapmanın tadını ve sağlık sorunlarını anlayabilme ve çözebilenin keyfini sağlık çalışanlarına yaşatmıştır.

Sosyalleştirme her şeyden önce sağlığı insan hakkı olarak görmüş ve sağlık hizmeti sunumuna yönelik temel ilkeleri oturtmuştur.

Nusret Fişek izleyen yıllarda her zamanki saygın kimliği ve olgun tavriyla yalnızca hekimleri değil, tüm sağlıkçıları kurumsal olarak

temsil edecek; baskıcı rejimler hekimleri işkenceye alet edecek amaçlarla kullanmaya çalıştıklarında mahkeme karşısında sanık konumunda evrensel değerleri kişisel ve kurumsal görüşü olarak onurla savunacaktır.

Teşekkür:

*İçerik ve akış yönünden katkıları yanında, teknik desteği nedeniyle de **Reci Meseri**'ye teşekkür ederim.*

KAYNAKÇA

- Aksakoğlu G. (1992), “Çok yönlü önder: Nusret Fişek”, *Çalışma Ortamı*, 5, s. 18-20, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-nusretfisek.pdf>
- Aksakoğlu G. (1994), Denenmeyen model: Sosyalleştirme, *Toplum ve Hekim*, 60, s. 52-5.
- Aksakoğlu G. (1995), “Sağlık Hizmetine Kaymakam Engeli”, *STED*, 4, s. 304-7.
- Aksakoğlu G. (2002), “Herkes için sağlık’tan Hedef21’e: Dünya Sağlık Örgütü değişiyor”, *Toplum ve Hekim*, 172, s. 91-100, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-dsodegisiyor.pdf>
- Aksakoğlu G. (2003a), “Dünya Sağlık Örgütü ve sağlık politikalarında değişim”, *Sol*, 199, s. 41-5, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-dsosol.pdf>
- Aksakoğlu G. (2003b), “Uluslararası sermaye ve bağışıkla pazarı”, *Toplum ve Hekim*, 18, s. 323-30, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-uluslararasıbagisiklamapazari.pdf>
- Aksakoğlu G. (2003c), “Sovyetler Birliği özelinde sosyalist ülkelerde ‘sağlık reformu’”, *Toplum ve Hekim*, 18, 68-80, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-sovyetler.pdf>
- Aksakoğlu G, Kılıç B, Uçku R. (2003), “Aile hekimliği Türkiye için uygun değildir”, *Toplum ve Hekim*, 18, s. 251-7, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-ailehekimligi.pdf>
- Aksakoğlu G. (2004), “AKP’nin hedefi, sağlığın belkemiği SSK”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Aralık, s. 2, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-sagliginbelkemigiSSK.pdf>
- Aksakoğlu G. ve Giray H. (2007), “Kentsel alanda sağlıkta dönüşüm”, *Memleket Mevzuat*, C. 2, S. 21-22, 2007, s. 3-12, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/gakentselalandadonusum.pdf>
- Aksakoğlu G. (2007), “Kuşkusuz, Sağlık Ocağı”, *Pratisyen*, Mayıs 2005, 6, s. 19-20; *Memleket Mevzuat*, C. 2, S. 24, Haziran 2007, s. 60-2, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-kuskusuzsaglikocagi.pdf>
- AnaBritannica (1988), İzmir İktisat Kongresi, Ana Yayıncılık, C.12, İstanbul, s. 180.
- Avcıoğlu D. (1969), *Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara.
- Aydemir Ş. S. (1973), *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitabevi, Ankara.
- Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi (tarihsiz), *Türkiye’de ‘Çoğulcu Demokrasi’ Dene-mesi: 1961-1971 içinde Kurucu Meclis*.
- Bilimsel Tiyatro Sahnesi, 27 Mayıs 1960, <http://www.btasahnesi.net/yazilar/hf/hf18/envergokce-turanemeksiz.htm>
- Civaner M, Demiral Y, Aksakoğlu G. (2002), “An Invaluable Experience: “Institute of Community Medicine, Hacettepe University””, *38th International Congress on the History of Medicine*, 1-6 Eylül, İstanbul. <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-invaluableexp.pdf>
- Demiröz E., *Askeri Darbeler ve Türkiye*, <http://www.emredemiroz.com/askeri-darbeler-ve-turkiye.html>

- Ekinci T.Z. (1980), “Sağlık Örgütlenmesinde Tarihsel Gelişme ve Yapısal Sorunlar”, *Toplum ve Hekim*, 30, s. 35–47.
- Fişek N.H. (özetleyen) (tarihsiz), *SSYB 1977 Mali Yılı Bütçe Raporu Özeti*, Mimograf.
- Fişek N. (tarihsiz), *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanunun Getirdiği İlkeler*, Mimograf.
- Fişek N. (1982), “Sağlık Hakkı ve Yeni Anayasa”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Ağustos, s. 2.
- Fişek N.H. (1983), *Halk Sağlığı'na Giriş*, Hacettepe Üniversitesi-Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi Yayını No: 2, Ankara, s.163-6, 170-1.
- Fişek N. (1997a), “Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Üzerine Çalışmalar”, *Sağlık Dergisi*, 37/3, 1963 içinde Prof. Dr. Nusret Fişek’in kitaplaşmamış yazıları (I), TTB, Ankara, s. 106-116.
- Fişek N. (1997b), “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesinin Tarihçesi ve Temel İlkeleri”, *Muş Sağlık Bülteni*, Sayı: 4-8, 1964 içinde Prof. Dr. Nusret Fişek’in kitaplaşmamış yazıları (I), TTB, Ankara, 1997, s. 117-128.
- Fişek N. (1997c), “Genel Sağlık Sigortası Bir Finansman Kaynağıdır!..Para Toplamayı Amaçlar”, *Sağlık İşkolunda Sendika Dergisi*, Sayı: 2, Haziran 1990 içinde Prof. Dr. Nusret Fişek’in kitaplaşmamış yazıları (I), TTB, Ankara, s. 164-167.
- Fişek N. (1997d), “Temel Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı Konusunda Söyleşi”, *Sağlık İşkolunda Sendika Dergisi*, Sayı: 1, Ocak 1990 içinde Prof. Dr. Nusret Fişek’in kitaplaşmamış yazıları (I), TTB, Ankara, 1997, s. 168-173.
- Giray H, Aksakoğlu G. (2006), “Sağlıkta Sosyal Devlet Hizmetinden Piyasa Ekonomisine TEB”, *İlaç Haber Aktüel*, Haziran 2006, s. 18-9, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-sosyaldevlet.pdf>
- Hayat Dergisi Arşivi, 1960-1.
- İpekçi A., Coşar Ö. S. (1965), *İhtilalin İçyüzü*, Birinci Cilt, Uygun Yayınevi, Ankara.
- Karavelioğlu K. (2007), *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül...*, Güner Yayınları, İstanbul.
- Kars H. Z. (2003), *1929 Polemikleri: Tıp Tarihi Notları*, TTB, Ankara, 2003.
- Kemal Gözler, *1961 Anayasası*, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, <http://www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi.htm>
- Kılıç B., Aksakoğlu G. (2006), “Eğitim-Araştırma Sağlık bölgeleri (1964-2005)”, *Toplum Hekimliği Bülteni*, 25/3, s. 7-14, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-egitimaramastirmabolgeleri.pdf>
- Narlidere Eğitim ve Araştırma Bölgesi raporlarından derleme, <http://web.deu.edu.tr/halksagligi/doc/yazilar/ga-narlidederededegisim.pdf>
- Saçaklıoğlu F., Davas A., Döner B., Durusoy R., Ergin I., Erol N., Hassoy H. (2003), *Aşı Pazarı Can Pazarı: “Aşı Üretiminin Perde Arkası”*, TTB, Ankara.
- Sağlık Bakanlığı (1992a), *1. Ulusal Sağlık Kongresi: Çalışma Grupları Raporları*, Ankara, 1992.
- Sağlık Bakanlığı (1992b), *1. Ulusal Sağlık Kongresi: Ulusal Sağlık Politikası Taslak Dokümanı*, Ankara.
- Sağlık Bakanlığı (2004), *Temel Sağlık Hizmetleri Çalışma Yılığ*, <http://www.saglik.gov.tr/istatistikler/temel2004/sekil2.htm>
- Sedat Akman (2008), “1968 Gençliği, Bağımsız Türkiye İdealinin Yaşamak İçin Çok Uğraşlar Verdi”, *Sol Birlik*, http://www.solbirlik.net/haber_detay.asp?haber_id=6633&gid=86
- SSYB (1961a), *Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin İnkişaf Ettirilmesi Konusunda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın Mütalaası* içinde Üner R., Fişek N., “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Uygulama Planı Üzerine Çalışmalar (Beyaz Kitap)”, Ankara, s. 19-29.

- SSYB (1961b), *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanunun Gerekeşi* içinde Üner R., Fişek N., “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Uygulama Planı Üzerine Çalışmalar (Beyaz Kitap)”, Ankara, s. 70-97.
- SSYB (1961c), *Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun Tasarısı* içinde Üner R., Fişek N., “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Uygulama Planı Üzerine Çalışmalar (Beyaz Kitap)”, Ankara, s. 98-108.
- SSYB (1961d), *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun* içinde Üner R., Fişek N., “Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Uygulama Planı Üzerine Çalışmalar (Beyaz Kitap)”, Ankara, s. 109-118. (Kanun No: 224, Kabul Tarihi: 5/1/1961, Resmi Gazete ile neşir ve ilanı: 12 Ocak 1961-Sayı: 10705)
- SSYB (tarihsiz a), *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirildiği Bölgelerde Hizmetin Yürütülmesi Hakkında Yönetmelik* içinde Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ile İlgili Kanun, Kararname, Yönetmelik ve Protokoller (1962-1972), Ankara.
- SSYB (tarihsiz b), *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirildiği Bölgelerde Hizmetin Yürütülmesi Hakkında Yönerge*, Yayın No: 154, Ankara.
- SSYB (1967), *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirildiği Bölgelerde Uygulanan İstatistik Formları ile ilgili Açıklama*, Ankara.
- SSYB (1973), *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü, Kanun No: 224, Kabul tarihi: 5/1/1961. (Resmi Gazete ile neşir ve ilanı: 12 Ocak 1961–Sayı: 10705), Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun içinde Üner R., Fişek N., Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi ve Uygulama Planı Üzerine Çalışmalar (Beyaz Kitap), Ankara, s. 109-118.
- TTB (1992), *Nusret Fişek ile Söyleşi*, Ankara.
- Yasıada davaları, <http://www.nedirvekimdir.com/?s=bumin+yamano%F0lu>

TÜRKİYE'DE DEVLET VE BURJUVAZİ Ulusötesi Mücadeleler ve Çözülen Devlet Sınıfı

Mehmet Gürsan ŞENALP*
Örsan ŞENALP*

Bu çalışmada, Türkiye'de burjuvazi ve devlet ilişkileri ulusötesi tarihsel materyalist bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu amaçla, kapitalist sınıfın çeşitli fraksiyonlarının / bileşenlerinin kendi aralarında, ulusal ve uluslararası düzeylerde giriştikleri ulusötesi mücadelelerin bazı özellikleri incelenmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde, "kapitalist", "sınıf bilinci", "sınıf fraksiyonu" gibi bazı temel kavramların açıklanmasının ardından, ikinci bölümde ulusötesileşme olgusu üzerinde durulmakta ve ulusötesi kapitalist sınıf oluşumu tezlerine yer verilmektedir. Bu bölümde geliştirilen ana argüman bugün bir ulus-devletin sınırları içinde biçimlenen sosyal sınıf ilişkilerinin / mücadelelerinin ve hakim sınıfların kendi aralarındaki çatışmaların doğru anlaşılmasının ancak günümüz kapitalizminin temel niteliklerinin doğru bir biçimde kavranabilmesine bağlı olduğudur. Kapitalizmin ulusötesi karakterine ilişkin "doğru" olduğunu düşündüğümüz bir kavrayışı / yaklaşımı Van der Pijl'den ödünç alıyoruz. Dolayısıyla, üçüncü bölüm ulusötesi kapitalizmin –Locke'cu merkez bölge ve Hobbes'cu hasım devletlerden oluşan- ikili yapısı üzerine bazı değerlendirmeleri içeriyor. Bu şekilde küresel politik ekonomi ve uluslararası ilişkilerin sosyal sınıflar temelinde tarihsel materyalist bir analizini yapmak mümkün hale geliyor. Dördüncü ve son bölümde Türkiye'de kapitalist sınıfın belirli fraksiyonları, ezilen toplumsal sınıflar ve devlet sınıfı arasında cereyan eden şiddetli çekişmeleri, klasik ya da yeni emperyalizm kuramlarından değil bu ulusötesi mücadeleler perspektifinden bakarak ele alıyoruz.

Anahtar Sözcükler: *Ulusötesi mücadeleler, ulusötesi kapitalist sınıf, Locke'cu merkez bölge, hasım devlet toplum kompleksi, devlet sınıfı*

KAPİTALİSTLER, KAPİTALİST SINIF BİLİNCİ VE SINIF FRAKSİYONLARI

Kapitalist toplum, üretim araçlarında *özel mülkiyet* olgusu temelinde yükselmektedir. Bir yanda üretim araçlarına sahip, bunları kontrol edebilen (ve her zaman için nüfusun çok küçük bir kısmını oluşturan) kapitalist sınıf, diğer bir yanda ise yaşamını sürdürebilmek için üzerinde tasarruf yapabileceği tek varlığı olan emeğini *metalaştırarak* işgücü piyasalarında "serbestçe" satmak zorunda olan insanların oluşturduğu

* *Atılım Üniversitesi İktisat Bölümü, Ankara (mgsenalp@atilim.edu.tr).*

* *Transnational Institute, Amsterdam (orsan@tni.org).*

bir diğ er sınıf, işçi sınıfı. Bu iki temel sınıf arasındaki bitmek tükenmek nedir bilmeyen mücadeleler, kapitalist sistemin temel karakteristiğini yansıtır. Marx'ın emek-değer kuramında ortaya koyduğu emeğin sömürülmesi olgusu piyasa koşullarında emek ve sermayenin arasında varolan asimetrik ilişkiden kaynaklanır. Bu asimetri ise şu basit gerçeklikten türer: “Ücretler ve kârlar arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.”¹ Emek ve sermaye arasındaki -ilgili sınıflar birbirini gerektirdiği, yani biri olmadan diğ eri olamayacağı için- içsel, aynı zamanda çelişik ve potansiyel olarak çatışmalı bu ilişki, tarihsel olarak sınıf oluşumu sürecini belirlemiştir. Sınıf oluşumu kavramıyla anlatılmak istenen, sınıfın “toplumsal bir aktör olarak” ortaya çıkışıdır. Burada üzeri örtük bir şekilde kapitalist toplumun bu iki asli unsurunun, emek ve sermayenin, ontolojik olarak verili bir sınıf bilincine sahip olmadıklarını; yani sosyo-ekonomik yapı içerisinde benzer bir konumda bulunan insanların *zorunlu olarak* toplumsal bir aktöre -bir toplumsal sınıfa- dönüşmelerinin söz konusu olmadığını ortaya koymuş oluyoruz. Aksine bunun gerçekleşebilmesi için bu insanların belirli bir sınıf bilincine sahip olmaları gerekmektedir.

Marx'ın yazılarına başvurduğumuzda, kapitalist sınıfın, esas itibarıyla, üretim araçlarına sahip olanlar ve bu araçları kontrol edenlerden oluştuğunu görüyoruz. İlk bakışta oldukça doyurucu bir tanımlama olarak görülen bu ifade, zaman içerisinde modern kapitalizmde ortaya çıkan değişimlere yaslanılarak kendisine yöneltilen (post-endüstriyel, post-kapitalist ve post-modern) eleştiriler karşısında bir hayli güç kaybetmiştir. Örneğin Marx'ın tanımında üretim araçlarının sahipliği ve kontrolü kavramları bir bütünün parçaları olarak görülmektedir. Kimilerine göre Marx'ın yaşadığı dönemde geçerli olan bu durum, çağdaş kapitalizmde radikal bir biçimde değişmiştir; yani üretim araçlarına sahip olanlar ile onları kontrol edenler artık aynı kişiler ya da aynı toplumsal konumlar tarafından temsil edilmemektedir. Örneğin, Berle ve Means, Birleşik Devletler üzerine yaptıkları çalışmalarında, anonim şirketlerin yükselişiyile beraber mülkiyetin kontrol süreçlerinden ayrıldığını göstermek istemişlerdi. Onlara göre, yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde sahiplik görece güçsüz bir hissedarlar grubuna devredilmekteydi.² Bu görüş ilerleyen yıllarda “yönetimsel kapitalizm”

¹ Marx, K. ve F. Engels, *The Marx-Engels Reader* (2.Baskı), NY/London: Norton, 1978.

² Berle, A. A. ve G. G. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, New Brunswick NJ: Transaction Publishers, 1991 (1932).

(*managerial capitalism*) kuramına evrilecekti. Bu kuramsal yaklaşıma göre, kapitalist sınıf, yerini zaman içerisinde bir profesyonel yöneticiler sınıfına bırakmaktaydı. Yönetimsel kapitalizm kuramcıları bu yeni sınıfın yönelimlerinin kapitalist sınıfın kâr ençoklaştırma davranışından bir hayli farklı olabildiğini göstermeye çalışmışlardı. Bu yeni kuramsal yaklaşım girişimi, gerek Marksist çevrelerden gerekse başka alanlardan gelen kuvvetli eleştirilere maruz kaldı. Bu *karşı* teorik ve ampirik argümanlar, yönetimsel kapitalizm tezlerine karşı şunları söylemiştir:

(a) Endüstriyel organizasyonların modern biçimlerinin yükselişi kesinlikle kapitalist sınıfın çözülmesi gibi bir gelişmeye yol açmamıştır.

(b) Kapitalist girişimlerin yöneticileri, tarihsel perspektifte, farklı derecelerde de olsa mutlaka kapitalist sınıfın üyeleri olmuşlardır.

Marksist çözümlenmeler, büyük sanayi şirketlerinin yükselişine paralel olarak, bu dev şirketleri finanse eden ve şirketlerin kontrol süreçlerinde çok önemli rolleri bulunan büyük banka tekellerinin ortaya çıktığına işaret etmektedir. Ayrıca finans ve mülkiyete ilişkin bağlantıların yanında büyük bankaları ve sanayi şirketlerini birbirine bağlayan birtakım kişisel bağlantılar da bulunmaktadır: Bunlara “Birbiriyle Bağlantılı Yönetim Kurulları” (*interlocked directorates*) denmektedir.³ Yönetimsel kapitalizm yanlılarının kuramsal önermelerine karşı geliştirilen diğer bir eleştiri, Berle ve Means’in sahiplik ve kontrol hakkındaki yorum ve saptamalarının evrensel bir geçerliliği olmadığını, bunların sadece ABD ve İngiltere’deki bazı firmalar için geçerli olabileceğini vurgulamaktaydı.⁴ Gerçekten de, özellikle kıta Avrupa’da savaş sonrası dönemde büyük firmaların, büyük oranda hisseleri elinde bulunduran bir azınlık tarafından kontrol edilmekte olduğunu söylemek mümkündür. Van Apeldoorn’a göre, günümüzde işler bir miktar değişmiş ve yönetimsel kapitalizm kuramcıların anlattığından farklı bir hal almıştır. Buna göre, günümüzde Avrupa’da en büyük 100 firma göz önüne alındığında, bunların 80 tanesinin doğrudan doğruya (bazen şirket CEO’su

³ Fennema, M., *International Networks of Banks and Industry*, The Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff, 1982 ve Zeitlin, M., “Corporate Ownership and Control: The Large Corporations and Capitalist Class,” *American Journal of Sociology*, 81 (4), 1974, s. 1073-119.

⁴ Scott, J., *Corporate Business and Capitalist Class*, New York: Oxford University Press, 1997 ve La Porta, R. vd., *Corporate Ownership Around the World*, NBER Working Paper, 1998, No. 6625.

olarak, bazen farklı biçimlerde) sahipleri tarafından kontrol edildiği görülecektir. Bunun anlamı Avrupa’da sahiplik ve kontrol süreçlerinin, tamamen olmasa da, hala aynı kişilerce yerine getirilmekte olduğudur. İncelenen örneklerin neredeyse tamamında, şirketin sahibi de yönetim kurulunda temsil edilmektedir.⁵ Öte yandan Anglo-Sakson finans çevrelerinin ve küreselleşmenin yarattığı baskı altında Avrupa iş dünyasında kimileri tarafından “paydaş kapitalizminin yükselişi” olarak adlandırılan bazı önemli dönüşümlerin ortaya çıkmakta olduğu diğer bir gerçektir. Yaşanan gelişmeler mülkiyet sahiplerinin kontrol mekanizmalarına müdahalelerini bireysel ve doğrudan doğruya değil, kolektif ve dolaylı olarak (borsa mekanizması üzerinden) gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Burada hisse senedi fiyatları, yönetim karşısında bir disiplin aracı olarak işlev görmektedir. Avrupa’da kurumsal yönetişimin dönüşümü bağlamında bu türden gelişmeler, bizlere, sahiplik pozisyonunda bulunmayan yöneticilerin maddi çıkarları ile hareketli (mobil) paydaşların (yani sahiplerin) çıkarlarının giderek artan biçimde örtüştüğü / aynılaştığı bir süreci işaret etmektedir. Bu tespitler bizi yönetsel kapitalizmin temel argümanlarından bir tanesi olarak sahipler ve kontrol edenler ayırımından hareketle ileri sürülen, profesyonel yöneticiler ve kapitalist sınıf üyelerinin çıkar kaygılarının giderek farklılaşmakta olduğu iddiasının geçerliliğini sarsan bir sonuca getirmektedir. Yani, kapitalist birikimin mantığı, Berle ve Means’in ve onların yaklaşımlarını takip edenlerin öne sürdüğünün aksine, yöneticilerin düşünce ve davranış kalıplarının şirket sahiplerinin yaklaşımlarından farklı olmasına izin vermez. Bunun nedeni, yöneticilerin hisse senedi fiyatlarından doğrudan etkileniyor olmasıdır. Meindert Fennema’nın gösterdiği gibi eğer ki gelirlerinin büyük bir kısmını hisse senetlerinin getirisinden elde edenler kapitalist sınıfa dahil edilseydi, halihazırda Avrupa’nın en büyük şirketlerinde yönetici pozisyonunda bulunanları da –bunları ayrı bir *yöneticiler sınıfı* (managerial class) kategorisinde ele almak yerine- kapitalist sınıfa dahil etmek gerekirdi.⁶ Aynı bakış açısından hareket eden E. O. Wright’a göre “yöneticiler çok kuvvetli bir biçimde kapitalist sınıfa intibak etme eğilimindedirler ve pozisyonları yükseldikçe -yani yüksek dereceli yöneticiler arasında- bu eğilim daha

⁵ Van Apeldoorn, B., *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, London: Routledge, 2004, s. 33-4

⁶ Fennema, a.g.k., s. 32

da artmaktadır.⁷ Son olarak en üst düzey yöneticiler ve büyük şirket sahiplerinin öncelikle aynı “seçkinler ağı” (*elite network*) içerisinde ve birbirine çok benzeyen sosyo-kültürel kurumlarda sosyalleştikleri için ortak maddi çıkarlara ve aynı ideolojik yaklaşımlara sahip olduklarını söylemek mümkündür.⁸

Kendilerini bir sınıf olarak kurabilmeleri için kapitalistlerin kendilerini kaba bir kâr ençoklaştırma hedefi peşinde koşan, salt bireysel düzeyde diğerleriyle (rakipleriyle) mücadele (rekabet) eden kişi veya kurumlar olarak değerlendiren dar yaklaşımı aşarak, ortak çıkarlarını “keşfedebilmeleri” ve ortak bir bakış açısı ve kimlik inşa edebilmeleri gerekir. Böylesine bir sınıf-özne olma momenti, yani piyasadaki kora kor rekabet mantığını aşarak (onları diğer toplumsal gruplar ve devlet karşısında birleştiren / buluşturan ve “*genel kapitalist çıkarlarını*” tanımlayan) bir stratejik birliktelik arayışı ve ortak amaçlara ulaşma edimi, daima politik bir süreçte gelişir. İşte bu *genel çıkarı* formüle eden hakim bakış açısı genellikle toplam sermayenin sadece belirli bir fraksiyonuna / bileşenine ait olur. Bu fraksiyon ise kapitalist sınıf içinde dönemsel olarak öncü pozisyonda bulunan bir fraksiyon olmaktadır. Van der Pijl’e göre, bilinçli bir toplumsal aktör / özne olarak kapitalist sınıf, sermaye birikim sürecinde bazı ortak ekonomik ve sosyal işlevler etrafında birleşen ve organik olarak benzer ideolojik eğilimleri paylaşan kişilerden oluşan sınıf fraksiyonları aracılığıyla hareket eder.⁹ Dolayısıyla, bu yüksek soyutlama düzeyinde, Marx’ın geliştirdiği ayırma dayanarak sermayenin iki temel işlevsel biçimi *para-sermaye* ve *üretken-sermaye* olarak ifade edilebilir. Buna mukabil, daha düşük bir soyutlama düzeyinde, sınıf oluşumu süreçleri sermayenin faaliyet gösterdiği coğrafi ölçeklere göre yani birikimin uzamsal koordinatlarına bakılarak da yapılandırılabilir. Buna göre, sadece ulusal ölçekte işleyen sermayenin çıkarları ile daha geniş coğrafi alanlarda (örneğin ulusötesi bir biçimde) işleyen / hareket eden sermayenin çıkarları birbirinden farklıdır. Tarihsel olarak bakıldığında sınıf oluşumu sürecinin işlevsel ve coğrafi fay hatları çakışma eğilimindedir; çünkü para serma-

⁷ Wright, E.O., “Rethinking, Once Again, the Concept of Class Structure,” E.O. Wright vd. (der.) *Debates on Social Classes*, London / NY içinde, 1989, s. 311

⁸ Domhoff, G.W., *Processes of Ruling Class Domination in America*, New York: Vintage Books, 1979 ve ayrıca bkz. Scott, a.g.k.

⁹ Van der Pijl, K., “Ruling Classes, Hegemony and the State System: Theoretical and Historical Considerations,” *International Journal of Political Economy*, No.193, 1989, s. 7-35.

ye asla üretken sermaye gibi ulusal sınırlarla kısıtlanmamıştır. Öte yandan günümüz kapitalizmde şahit olunduğu üzere sanayi sermayesinin de giderek *ulusötesileştiği* bir dönemde sermaye fraksiyonları arasındaki bölünmeleri ve mücadeleleri anlamak açısından “mekansal boyut” büyük önem kazanmaktadır. Özellikle üretken sermaye içindeki kimlik, çıkar ve ideolojik bakış farklılıkları belirleyici bir hal alır.

Para-Sermaye ve Üretken-Sermaye

Tarihsel perspektifte soyut kategoriler olarak para-sermaye ve üretken-sermaye kendisini kapitalist sınıf oluşumu süreçleri içerisinde sırasıyla finansal sermaye ve sanayi sermayesi olarak somutlaştırmış ve bu biçimler altında ete kemiğe kavuşmuşlardır. Unutulmaması gereken nokta bu tanımların tarihsel olduğudur; yani, bu tanımların *a priori* geçerliliğe sahip olduğu varsayılmamalıdır.¹⁰ Yani bazı durumlarda belirli kurumsal nedenlerle bir kapitalist sınıf fraksiyonu, kolaylıkla diğer bir fraksiyonun bakış açısını benimseyebilir. Örneğin kendilerinden beklenen şey üretken-sermaye perspektifine yerleşerek davranmaları olan bazı bankacıların -onları küreselleşen sermaye piyasalarında faaliyet gösteren finans sermayesinin çıkarlarını benimsemeye zorlayan birtakım bağımlılıkları nedeniyle- bazen bunun tam tersi bir doğrultuda, yani para-sermaye perspektifinden bakarak hareket ettikleri görülebilir. Ancak burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta, uzun dönemde sözünü ettiğimiz eğilimin bir sınırının olduğudur. Yani, sanayi kapitalistlerinin bireysel olarak değil sınıf fraksiyonunun üyeleri olarak sonsuza değin para-sermayenin bakış açısını benimsemesi mümkün değildir. Neticede bunların finans kapitalistlerinden farklı olarak “bir şeyler üretmesi” gerekmektedir. Kısaca ifade edilecek olursa sanayi sermayesi, finans sermayesine kıyasla toplumsal yaşama –toplumsal kurumlar, hukuk, düzenlemeler vb. uygulamalar üzerinden- her zaman daha fazla gömülüdür; topluma içkindir. Aslında burada görüldüğü gibi sanayi sermayesi çelişkili bir mantık yapısına sahiptir. Bir taraftan bu gömülülük durumunu sırtında bir yük olarak taşır ve her fırsatta kendisini sınırlayan bu yükten kurtulmak ister. Diğer bir yandan, örneğin işçi sendikaları çok güçlendiğinde ve yükselen ücretler kârları tehdit etmeye başladığında ya da devletin piyasaya dönük düzenlemeleri girişim

¹⁰ Van Apeldoorn, *a.g.k.*, s. 27

özgürlüğünü kısıtlamaya başladığında, yani kapitalist birikim süreci tehlikeye girdiğinde, sanayi kapitalistleri birden bire “liberal” politikaları ve deregülasyonları savunmaya başlarlar. Ancak yine de özgürlükçü taleplerin belirli bir sınırı vardır. Son tahlilde sanayi sermayesi mutlak suretle içinde yaşadığı topluma bağımlıdır. Yeri geldiğinde başka bazı sosyal gruplarla ittifaklar kurarak koruma talep edebilir.

Ulusal Sermaye ve Ulusötesi Sermaye

David Harvey, *Sermayenin Sınırları* (Limits to Capital) adlı kitabında para-sermayenin, kendi tanımı gereği, spesifik bir yere / konuma bağlı olan üretken ve sabit sermayeye kıyasla çok daha fazla hareketli olduğunu / olabileceğini göstermiştir.¹¹ Bu mekansal (uzamsal) bağlar, günümüzde genellikle belirli bir ulus-devletin sınırları içerisinde yoğunlaşmaktadır. Bu *ulusal* sınırlar aracılığıyla, sanayi sermayesi için bir yandan yabancı rakipleriyle rekabetin benzersiz yıkıcılığından korunma imkanı sağlanırken; diğer yandan da devletten gelen teşvikler yoluyla yatırımları desteklenir. Bu nedenle sanayi sermayesi mutlaka devlete bağımlıdır. Ancak, bu ilişkinin tersi de geçerlidir; yani, devletler de sınırları içinde yaşayan nüfusa (vatandaşlarına) belirli bir refah düzeyi sağlamak bağlamında sanayi sermayesine muhtaçtır. Dolayısıyla, modern kapitalizmde ulus-devletlerin bu ulusal “neferleri” korumaktan ve desteklemekten çok büyük çıkar sağladıklarını söylemek doğru olacaktır. Her ne kadar kapitalizm tarihinde devlet ve sermayenin arasındaki bu bağımlılık ilişkisi daima çift yönlü olagelmışse de uluslararası konjonktür, ekonominin genel durumu, toplumsal güçlerin genel konumları vb. gelişmeler türünden bazı özel durumlar daha vardır ki, bu koşullarda onu çevreleyen ulusal sınırlar sanayi sermayesi için adeta bir hapishaneye dönüşür.¹² Tarihsel olarak sermaye daima *uluslararasılaşmak*, yani yeryüzüne yayılmak ve yeni girdi kaynağı olabilecek yerleri, yeni coğrafyaları fethetmek, oralara kök salmak ister. Son 25-30 yıl ise, bu uluslararasılaşma eğiliminin giderek derinleştiği ve hızlandığı bir dönem olmuştur. Bize göre sistem, uluslararasılaşma sürecinin iyiden iyiye olgunlaştığı günümüzdeki evresinde, artık *ulusötesi kapitalizm* aşamasına erişmiştir. Bu noktada günümüzün ekono-

¹¹ Harvey, D., *The Limits to Capital*, New York: Blackwell and Oxford University Press, 9. Bölüm, 1982.

¹² Caporaso, J.A., “European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Postmodern,” *Journal of Common Market Studies* 34 (1), 1996, s. 29-51.

mik, sosyal ve kültürel koşullarını anlatmak için bazı yazarların yer yer *küresel kapitalizm* terimini tercih etmekte olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Van Apeldoorn'a göre, kapitalizmin ulusötesi evresinin ayırt edici özelliklerinden birincisi sanayi sermayesinin ulusal devlete daha az bağımlı hale gelmesi olmuştur. Bu nedenle günümüzde sanayicilerin neden görece daha liberal bir bakış açısına sahip olduklarını anlamak kolaylaşır. Birçok ülkede sanayi kapitalistlerinin (bizde de TÜSİAD'ın) iktisadi liberalizmi, Avrupa Birliği'ni ve reformlarını şiddetli bir şekilde savunmaları bu iddiayı destekler. Üretim ve satış faaliyetlerini bir çok ülkede gerçekleştiren küresel bir sanayi işletmesinin korumacı politikalara karşı çıkması ve küresel düzeyde serbest ticaret rejimini savunması kadar doğal bir şey yoktur.

Özetlersek, sermaye ekonomik ve sosyal işlevlerine göre bileşenlerine ayrıldığında sanayi sermayesi ve para sermayesi gibi iki temel fraksiyon tanımlanır. Bunlardan sanayi sermayesinin, para sermayeye oranla daha fazla korumacılık talebinde bulunması beklenmektedir. Diğer taraftan, sermayeyi faaliyet gösterdiği coğrafi ölçek bağlamında ulusal sermaye ve ulusötesi sermaye gibi iki temel bileşene / fraksiyona ayırmak mümkündür. Bunların içinden de ulusal sermayenin ulusötesi sermaye fraksiyonuna kıyasla daha fazla korumacılık yanlısı olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, sermayenin işlevsel bir fraksiyonu olarak sanayi sermayesi *ulusötesileştikçe* giderek daha liberal bir ekonomik ortamdaki tavrı alır; ancak, üretken-sermaye olarak (sanayi sermayesi) asla mevcut sosyal korumacılıkla malul sınıfsal perspektifinden tam anlamıyla kopamayacaktır. Bu anlamda son yıllarda yaşanan "küresel" gelişmeler, ekonomik liberalizm ve sosyal korumacılık gibi iki eğilimi de içinde barındırabilen "dünya görüşlerini" ön plana çıkarılmaktadır (bkz. Dünya Bankası vb.). Uzun dönemde bu eğilimlerden hangisinin hakim olacağı sadece ulusötesileşmenin ulaşacağı düzeye değil, aynı zamanda ulusötesileşmenin tüm dünyaya yayılıp yayılmayacağına bağlıdır.

ULUSÖTESİLEŞME VE ULUSÖTESİ KAPİTALİST SINIF OLUŞUMU

Sermaye, elbette, hasım / merkez bölge yapısının tarihsel bir sonucudur; ancak sermaye, belirli sınırları olan mekânlardan kurtulmak ister ve kendisini küresel topluma *ekstra-teritoryal* bir disiplin olarak dayatır. (...) Sermaye, bu anlamda Ronen Palan'ın da işaret ettiği gibi 'göçebe' bir örgütlenme modeline eğilimlidir ve devletlerce içerilemeyen muhayyel bir 'engelsiz mekân' içinde

hareket eder. Locke'cu merkez bölge ile sermaye arasındaki ilişkinin özgülüğü, biçimsel özerkliklerini koruyan devletin mekânı ile mülkiyetin ve sözleşme hakkının yani sermayenin egemenliği altındaki daha geniş bir mekânın birleştirilmesinde kendisini gösterir. Bu ulusötesi mekân, tek tek devletlerin dışında, yani onlara dışsal iken, daha geniş bir yapı olarak Locke'cu merkez bölgeye içseldir. Bu ulusötesi mekânda aktif olan Bretton Woods kurumları gibi yarı-devlet yapıları, özellikle güçlü merkez bölge devletleri tarafından kullanılan teknik ve istatistik altyapı kurumları olarak görülmelidir.¹³

Bu kısımda çözümlerimizde kullandığımız “ulusötesilik”, “ulusötesi sermaye” ve “ulusötesi kapitalist sınıf” gibi kavramlar hakkında bazı açıklamalar yapılacaktır. İlk olarak, ulusötesi toplumsal ilişkilerin tarihi uygarlık tarihiyle yaşıttır. Yani ulusötesilik yeni bir fenomen / olgu değildir. Kimi yazarlar ulusötesi toplumsal ilişkilerin tarihini bundan tam 6 bin yıl geriye, yani Mezopotamya'ya kadar götürmektedirler.¹⁴ İkincisi, ulusötesi derken, (ulusal düzey, uluslararası düzey ya da uluslarüstü / küresel ölçek gibi), herhangi bir düzeyden ya da ölçekten söz etmemekteyiz. Yani ulusötesilik fenomeni, “*farklı teritoryal düzeyleri bir uçtan diğerine kesmekte ve böylelikle onları birbirine bağlayarak aşmaktadır.*”¹⁵ Ulusötesilik, devlet, devlet-üstü ve devlet-altı ölçekleri, çok-düzeyle bir algılayış içerisinde kapsayan ve teritoryal-olmayan bir fenomendir.¹⁶ Ulusötesi aktörler olarak bazı toplumsal güçlerin teritoryal sınırlarını aşmakta olduğundan söz etmek, bunların ulusal bağlamlarından tamamen koptuklarını, ulusal düzeyle bir ilgilerinin kalmadığını değil, tersine birden fazla ulusal bağlamda aynı anda hareket edebiliyor olduklarını ifade etmek demektir.¹⁷

Buradan hareketle “ulusötesi sermaye”yi de sadece belirli bir devletin sınırları içerisinde değil, çok daha geniş bir düzlemde tüm devletlerin sınırları içerisinde hareket edebilen toplumsal bir güç olarak tanımlayabiliriz. Van der Pijl, çözümlerinde uluslararası ilişkilere günümüzdeki nihai biçimini veren bazı tarihsel gelişmelerin ve ulusötesi sınıf oluşumu sürecinin köklerini 18. yüzyıla dayandırmak-

¹³ Van der Pijl, K., “A Lockean Europe,” *New Left Review*, (37), 2006, s. 15

¹⁴ Van Apeldoorn, B., “Theorizing the Transnational: A Historical Materialist Approach”, *Journal of International Relations and Development*, (7), 2004, s. 144-5.

¹⁵ A.k., s. 144

¹⁶ Anderson, J., “Question of Democracy, Territoriality and Globalization”, J. Anderson (der.) *Transnational Democracy, Political Spaces and Border Crossings*, London and New York: Routledge, 2002 içinde s. 6-39 ve Overbeek, H. der., *Political Economy of European Employment: European Integration and the Transnationalization of the (Un)Employment Question*, London and New York: Routledge, 2003.

¹⁷ Van Apeldoorn, a.g.m., s. 145

tadır. Ona göre sanayi kapitalizminin doğup geliştiği İngiltere, tarihte ilk defa kendi küresel genişleme patikasını oluşturan ülke olmuştur.¹⁸ Ardından yeni bir genişleme süreci ise 2. Dünya Savaşı sonrasında, *Pax-Americana* –ki Van der Pijl bu dönemi yükselen savaş sonrası düzeni ayakta tutan “*Atlantik-ötesi sınıf oluşumu*” kavramı ile tanımlamaktadır- çatısı altında kurulmuştur.¹⁹ 1970’lerin ekonomik krizinden günümüze kadar olan dönemde küresel politik ekonomide ortaya çıkan dönüşümler sözünü ettiğimiz tarihsel ulusötesi ilişkileri derinleştirmiş ve yaygınlaştırmıştır.²⁰ Yani burjuvazi tarih sahnesine çıktığı günden beri içerisinde daima kozmopolit unsurlar barındırmaktadır. Bu kozmopolit unsurlar, küresel politik ekonominin evrimi sürecinde 1960’ların sonu ve 1970’lerin başından bu yana özellikle Atlantik-ötesi düzlemde gerçekleşen sermaye yoğunlaşması olgusu ile beraber bir dünya burjuvazisi bilincinin oluşmasında çok önemli rol oynamıştır. Ulusötesi yoğunlaşma ve birikim, sermaye hareketliliğini arttırarak firmaları ve dolayısıyla geleneksel olarak temsil ettikleri düşünülen “ulusal çıkarları” birbirinden ayıran sınırları bulanıklaştırdı. Bu durum *Dünya Sistemi* gibi çözümlenmeleri birbiriyle mücadele eden ulusal devletlerin varlığına yaslanan tüm kuram çatılarını sarstı. Ulusötesi üretim ve yatırım şirketlerinin (UÖŞ’ler) akıl almaz yükselişi bu sürecin ayırt edici özelliklerindendi. Her ne kadar belirli sektörlerde acımasız bir mücadele içinde olsalar da risk paylaşımı arzusu gibi pratik nedenler finansal, üretken ve ticari sermaye birikim devrelerinin bireysel UÖŞ’ler üzerinden birleştirilmesine yol açtı. UÖŞ’lerin ulusötesi kapitalist faaliyetleri birleşme ve satın almalar (B&SA’lar), doğrudan yabancı yatırımlar (DYY’lar), ulusötesi stratejik ittifaklar, hisse senedi paydaşlıkları ve “birbiriyle bağlı yönetim kurulları” üzerinden gerçekleşirken; bu olgular aynı zamanda ulusötesi bir kapitalist sınıf fraksiyonunun (UKS) oluşması için zaten hali hazırda varolan altyapısal (iktisadi) koşulları iyice güçlendirmekteydi.²¹ Günümüzde küresel ekonomiyi belirleyen

¹⁸ Bkz. Van der Pijl, K., *Transnational Classes and International Relations*, New York: Routledge, 3. ve 4. Bölüm, 1998.

¹⁹ Van der Pijl, K., *The Making of an Atlantic Ruling Class*, London: Verso, 1984.

²⁰ Cox, R.W., *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, Columbia University Press: New York, 1987, s. 357-68 ve Gill, S., *American Hegemony and Trilateral Commission*, Cambridge University Press, 1990, s. 90-5.

²¹ Bu noktada ulusötesi kapitalizm, UKS oluşumu ve ulusötesi hegemonya ve ulusötesi devlet üzerine daha detaylı değerlendirmeler için bkz. M.G. Şenalp ve Ö. Şenalp, “Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu,” *Praksis* (19), 2009, [Basılacak].

bütün teknolojik ve örgütsel değişimlere bakarak, küresel düzeyde üretim süreçlerindeki parçalanma ve merkezleşme süreçlerinin, küresel kaynaklar ve üretim araçları üzerinde kontrol ve mülkiyetin giderek yoğunlaşması ve küresel üretimin merkezileşen işletmelerinin ulusötesi sermayenin elinde toplanmasıyla eşzamanlı olarak gerçekleşmekte olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sonucunda UKS, sermayenin hakim ya da hegemonik fraksiyonu haline gelmiştir.²²

Ulusötesi sermaye birikimi sürecinde çok sayıda formel veya enformel iktisadi veya siyasi kurum / forum bünyesinde organize olmuş, neoliberal yeniden yapılanma projesini gerçekleştirmek için çabalayıp duran ve küresel kapitalizmin yönetişimini tesis etmek isteyen, başta ABD, Avrupa ve Japonya üçgeninden ve çevre ülkelerden gelen birtakım büyük UÖŞ patronları, üst düzey siyasetçi ve devlet adamı, medya seçkini, bürokrat, süper-teknokrat, magazinel sanatçı vs. tarafından temsil edilen bir hakim bloğun oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Stephen Gill bu oluşuma “ABD merkezli ulusötesi tarihsel blok” adını vermektedir. Bu gücün ideolojik boyutu ise çok daha kolektif bir düzeyde uygulanan bir sınıf iktidarı bağlamında ele alınmalıdır. Ulusötesi blok ulusötesi sermayenin çıkarlarının sentezinin, entellektüel ve moral önderliğinin, yani hegemonyasının koşullarının ulusal sınırların ve sınıfların ötesinde kurulması işlevini görmektedir.²³ Bilderberg Toplantıları, Üçlü Komisyon, Dış İlişkiler Konseyi (CFR), Avrupa Sanayiciler Yuvarlak Masası (ERT), Dünya Ekonomik Forumu (WEF), Açık Toplum Enstitüsü gibi sayıları ve etki alanları giderek büyüyen formel veya enformel kimi patron örgütleri, düşünce kuruluşları ve araştırma enstitülerinin oluşturduğu yaygın şebekeyi ise UKS oluşumunun doğal sonucu olarak görmek mümkündür. Günümüzde küresel politik ekonominin temel yönelimlerini belirleyen pek çok karar Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası ve uluslararası kurumların yanında bu adı geçen ulusötesi seçkin planlama gruplarında, yani UKS'nin bir takım özel iktisadi / siyasi forumlarında şekillenmekte ve bu platformlar kapitalist sınıf çıkarlarının devlet politikalarına

²² Robinson, W.I., *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, The John Hopkins University Press: Baltimore ve London, 2004, s. 15, 21 ve 45.

²³ Bieler, A. ve A.D. Morton, “A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations,” *Capital & Class* (82), 2004, s. 96 ve Gill, a.g.k., s. 47-8.

dönüştürüldüğü -Gramsci'nin "burjuvazinin kollektif aydınları" dediği ortamlar olmaktadır.²⁴ Bu şebeke şüphesiz ki şimdilik bir çeşit *küresel devlet* ya da *ulusötesi devlet* yapısı sergilememektedir. Bir benzeri her bir ulus-devletin mevcut sınırları içerisinde de kurulabilecek olan bu ulusötesi bloğun işlevi, dünya burjuvazisini ve UKS fraksiyonlarını "kendinde bir sınıf" olmaktan çıkartarak "kendisi için bir sınıf" pozisyonuna taşımak, orada tutmak ve bunu başarabilmek için de küresel düzeyde neoliberal kontrol planları geliştirmektir.

Bu oldukça çelişkili ve gevşek bloğun merkezinde yer alan UKS'nin, kendi fraksiyonları arasındaki mücadeleler dışında, küresel pazardaki karlarını ve payını artırmak için bir yanda işçi sınıfına karşı diğer bir yanda hasım devlet / toplum komplekslerinde hakim konumdaki devlet sınıfları ve bunlarla ittifak halindeki ulusal / yerel sermaye unsurları ile amansız bir hegemonya mücadelesi vermektedir. Bilindiği üzere ulusötesi sınıf oluşumu şimdilik sadece kapitalist sınıfa özgü bir olgudur; yani "kendisi için bir sınıf" olarak küresel / ulusötesi bir proletarya henüz oluşmamıştır.²⁵ İşçi sınıfı hala ulusal sınırlarına hapis durumdadır. Sıklıkla dile getirildiği gibi küreselleşme dediğimiz dönemde sermayenin sınırsız hareketliliği karşısında emek hareketliliği son derece sınırlı kalmıştır. Sermayenin aksine emeğin sınır ötesi hareketliliği ancak kaçak ya da göçmen işçiler yoluyla gerçekleşmektedir. Bu hareketliliğe, çoğu defa ulusötesi sermayenin birikim stratejisini beslemek amacıyla, bilinçli bir şekilde göz yumulmaktadır.²⁶ Yani, bu emek hareketliliği henüz ulusötesi sermayenin karşısında denge unsuru olabilecek bir ulusötesi proletarya oluşumunu yaratmanın çok uzağında kalmaktadır. Ulusötesi sermaye, kontrol ettiği muazzam kaynaklardan gelen yapısal gücünü kolayca işçi sınıfının aleyhine kullanabilmektedir. Buna mukabil sayısal olarak çok küçük bir azınlık olmalarına rağmen ulusötesi kapitalistler ve ulusötesi iş çevreleri düzenli olarak bir araya gelmekte ve oldukça etkin bir biçimde sosyalle olmaktadırlar. İşçiler ise çok sayıda ve dağınıktır; sayısız farklı ulusal / bölgesel / kültü-

²⁴ Cox, *a.g.k.*, s. 312; Gill, *a.g.k.*, s. 51 ve 118; bkz. Robinson, *a.g.k.*, s. 113-17 ve Carroll, W.K. ve C. Carson, "Forging A New Hegemony? The Role of Transnational Policy Groups in the Network and Discourses of Global Corporate Governance", *Journal of World Systems Research*, 9 (1), 2003, s. 67-102.

²⁵ Robinson, *a.g.k.*, s. 43 ve Apeldoorn, *a.g.k.*, s. 33

²⁶ Robinson, *a.g.k.*, s. 43 ve Robinson, W.I., "Aqui Estamos yno Nosvamos! Global Capital and Immigrant Rights", *Race & Class*, 48 (2), 2006, s. 77-91.

rel kimlik ve çıkarlar altında bölünmüşlerdir. Netice itibariyle büyük maddi kaynaklarının yanında zengin örgütlenme kapasitesi sayesinde ulusötesi sermaye, şimdilik tartışmasız biçimde işçi sınıfı karşısında üstün olan taraftır.²⁷

UKS'nin kontrol ettiği iktisadi, siyasi, ideolojik ve askeri güç bir yanda işçi sınıfını ve ezilen halk kesimlerini boyunduruk altında tutmak üzere kullanılırken; diğer bir yanda liberal merkez bölgenin genişleme zorunluluğu karşısında potansiyel engel teşkil eden hasım devlet / toplum yapılarında çoğunlukla hakim konumda bulunan *devlet sınıflarının* tasfiye edilmesi sorunu vardır. Bu sonucusu yani UKS'nin hasım devletler üzerinde yürüttüğü bu genişleme mücadelesi, kanımızca akademik-politik çözümlenelerde iki önemli yanlış anlayışa sebep olmaktadır. Bunlardan ilki küreselleşme ya da sermayenin uluslararasılaşması süreciyle ulus-devletin, diğer bir ifadeyle sermaye ve devletin arasında antagonistik bir ilişki varmış gibi bir görüntü oluşmasına neden olmaktadır. Halbuki günümüzde sermayenin “ulus” nosyonuna ne ölçüde ihtiyaç duyduğu tartışılabilir iken asla devletsiz (bir devletler sisteminden yoksun) olamayacağı tartışmaya mahal bırakmayacak biçimde ortadadır. Yani kapitalizm artık ulus olmadan varlığını sürdürebilir –ki dünyada bazı bölgelerde fiili durum da budur- ama “kapitalist devlet” olmadan yapamaz. Yani, Alex Callinicos, Ellen M. Wood ve Sungur Savran gibi yazarlar “*kapitalizm, bir devletler sistemine ihtiyaç duyuyor*” derken son derece haklı; ancak bu devletlerin mutlak suretle ulusal devletler olması gerektiğini, hatta ulus-devletin her zamankinden daha fazla önemli olduğunu söylerken hatalıdır.²⁸ İkinci bir yanlış tespit ise son dönemde yaşananlardan yola çıkarak emperyalizm çağının geri geldiği, büyük güçler arası emperyal mücadelelerin hortladığı düşüncesidir. Bu yanlışlığın kaynağında ulusötesi kapitalizmin liberal merkez bölgesi ve hasım devletler çelişkisinin niteliğinin yanlış kavranması yatmaktadır. Bugün trans-Atlantik bloğunun yayılma patikasının karşısında yer alan birincil hasımların -Rusya ve Çin'in- izlediği siyasete ve

²⁷ Offe, C. ve H. Weisenthal, “Two Logics of Collective Action: Theoretical Notes on Social Class and Organizational Form”, *Political Power and Social Theory*, 1: 1979, s. 67-115 ve Apeldoorn, a.g.k., s. 33

²⁸ Bkz. Savran, S., *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, İstanbul: Yordam, 2008, s. 30-52; Wood, E.M., “Unhappy Families: Global Capitalism in A World of Nation-States.” *Monthly Review*, (51) 3, 1999; ve Callinicos, A., “Does Capitalism Need State System?” *Cambridge Review of International Affairs*, (20) 4, 2007, s. 533-49.

gerçekte kapitalizmin aşırı finansallaşmasına dayanan enerji, gıda ve hammadde krizine bakarak 1900'lerin başlarındaki gibi emperyalistler-arası mücadele dönemine gireceğimizi beklemek doğru değildir. Sermayenin yoğunlaşması ve temarküzü süreci daha önce de büyük ve köklü krizlerle kesintiye uğradı, yarın da uğrayacaktır. Anlaşılan odur ki kapitalist sistemin değilse de ulusötesi bloğun neoliberal küreselleşme projesinin (şimdilik) sonuna gelinmiştir. Bugünden sonra savaş da bir ihtimaldir, küresel faşizm de. Bizim söylediğimiz kapitalizmin geldiği noktada artık 20. yüzyıl emperyalizm çağının tekrar edemeyeceğidir. Bu yanılsamayı doğuran olgu birazdan daha detaylı açıklamaya çalışacağımız gibi ABD ve İngiltere öncülüğündeki liberal merkez bölgenin yayılma zorunluluğu ve bugün Rusya ve Çin'in başı çektiği hasım devletlerin bu genişleme arayışına karşı sergiledikleri direnç, daha doğrusu ulusötesi kapitalizmin bu ikili karakteri olmaktadır.

ULUSÖTESİ KAPİTALİZMİN İKİLİ YAPISI: LOCKE'CU MERKEZ BÖLGE VE HOBBS'ÇU HASIMLAR

Global Rivalries adlı kitabının ilk bölümünün girişinde Kees van der Pijl uluslararası ilişkileri yetkin bir biçimde çalışabilmek için araştırmacının Avrupa-merkez'ci kafa yapısını terk etmesi gerektiğini yazmakta ve ardından günümüzde süregiden küresel mücadeleleri anlayabilmek için, ironik bir biçimde, işe yine Avrupa'dan, onun kendine özgü tarihinden, başlamak gerektiğine inandığını ifade etmektedir.²⁹ Ona göre, öncelikle İngilizce konuşulan dünya ve onun kıta Avrupası'ndaki rakipleri arasındaki ilişkilerin tarihine, bu ilişkilerin kökenlerine ve gelişimine odaklanmak gerekmektedir. Bu bağlamda 16. ve 17. yüzyılda yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeler, demokratik devrim yönünde bazı sosyal hareketler yaratmaktaydı. Özellikle bütün Kuzeybatı Avrupa'da feodal-aristokratik yönetimlere, mutlaki krallıklara ve Roma-Katolik Kilisesi'nin ruhani ve kültürel hayattaki etkinliğine karşı mücadeleler yayılmaktaydı. Devrimin –Reformasyon ve Aydınlanma ile karakterize olan- ilk burjuva aşamasında devlet biçiminin ve toplumla kurduğu ilişkilerin, giderek ticarileşen toprak sahiplerinin, tüccarların ve yerel zanaatkarların ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmesini kaçınılmaz hale geliyordu. İngiliz ve Fransız devrimlerinin temel belirle-

²⁹ Van der Pijl, K., *Global Rivalries: From the Cold War to Iraq*, London: Pluto Press, 2006, s. 1

yticiliğe sahip olduğu bu süreçte burjuvazi, bir toplumsal sınıf olarak oluşumunu tam olarak sağlamış değildi. Bütünleşmiş olmaktan uzaktı. Bunun yerine çok sayıda toplumsal gücün gevşek bir karışımı görünümü vermekteydi. Tanrı inancının aracısız bir şekilde yaşanması düşüncesine dayanan *Protestanlık*, Hristiyan Avrupa’da bireyciliğin yükselişini hızlandıran faktörlerin başında gelmiş ve diğer bir yandan ticaret burjuvazisinin ortaya çıkışının zeminini oluşturmuştur. Van der Pijl, bu damarı takip eden Protestan Hristiyanlığın, militan bir *Evanjelizm*’le beraber sermayenin küresel genişleme sürecine eşlik etmekte olduğu noktasından hareketle, İngiliz İç Savaşı boyunca devletin burjuva formuna dönüşümünün iki farklı aşaması olduğunu söylemektedir.³⁰ Bu iki aşamayı ya da iki tipik devlet biçimini, kronolojik olarak, “Hobbes’çu” ve “Locke’cu” olarak tanımlamıştır. Ancak, biz burada bu kronolojik sırayı takip etmeyerek, işe öncelikle yazarın Locke’cu modelini ele almakla başlayacağız.

İngilizce Konuşan “Liberal Batı” ya da Kapitalizmin Locke’cu Merkez Bölgesi

Van der Pijl’e göre, tarihteki ilk hegemonik devlet / toplum kompleksi, Şanlı Devrim (*Glorious Revolution*) (1688) ile İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bu olay Sanayi Devrimi’nden yüzyıl kadar önce İngiltere’de Mutlaki Krallığın ve mevcut feodal ilişkilerin yıkılışının bir yerde habercisi olmuştur. Devrim sürecinde öne çıkan eğilim, ücretli emek istihdam eden girişimcilerden yanaydı. Van der Pijl, Şanlı Devrim’in ürünü olan devlet / toplum kompleksini, her ne kadar yazarı John Locke’un kitabı *Two Treatise of Government* (1689) sadece dolaylı olarak bu olayla ilgi olsa da, “Locke’cu” diye tanımlamaktadır.³¹ Kitap, bu olaya ilişkin kuramsal argümanlar sağlamakta olup Hobbes’un şahit olduklarından çok farklı deneyimler / gözlemler üzerine oturtulmuştur. Hobbes’çu devletin yerel özerklikleri ve görelî özgürlükleri askıya alan katı uygulamalarına tanıklık edilmiştir. Bu nedenledir ki, Locke, devletin toplum hayatından çekilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu dönemde İngiltere’de *İç Savaş* sona ermektedir. Çitleme hareketleriyle birlikte toprak mülkiyetinin özelleşmesi süreci ise neredeyse tamam-

³⁰ Van der Pijl, *Global Rivalries...*, s. 3

³¹ Van der Pijl, *Transnational Classes...*, s. 64-67; Van der Pijl, *Global Rivalries...*, s. 6-8 ve Van der Pijl, “A Lockean...”, s. 12

lanmıştır. Kaba bir bireycilik anlayışı giderek orta sınıflara özgü bir norm haline gelmektedir. İşte Locke, bu genel görüntü karşısında daha geniş bir “Batı” tahayyülü ile devletin koyduğu yasalarla güvence altına alınmış bir sivil toplumun nasıl işleyebileceği üzerine düşünmektedir. Locke’cu devlet, anayasal bir monark tarafından yönetilmekte, parlamento tarafından denetlenmektedir. Devlet, büyük ölçüde kendi kendisini düzenleyen bir sivil topluma, diğer bir ifadeyle “yurtta ve cihanda” özel mülkiyete hizmet etmektedir ve bu tam anlamıyla bir burjuva politik oluşumdur. Bu (Locke’cu) devlet / toplum kompleksini hegemonik yapan unsur, siyasal iktidarın öncelikli olarak baskı ve zora değil, rızaya dayalı olmasıdır. Burada devletin iktisadi temeli, toplumsal ilişkilerin “hukukun üstünlüğü” ilkesiyle sınırlandırıldığı, kendi kendisini düzenleyen piyasalar olup; devletin toplumsal ve iktisadi hayattaki rolü öncülük etmek değil, yönlendirici / özendirici olmak şeklinde tanımlanmıştır. İlerleyen bölümlerde göstereceğimiz gibi bu yapı Hobbes’çu konfigürasyonu dışsal olarak kuşatmakta, onu tehdit etmektedir. Locke’cu merkez bölge, ulusötesi genişlemesi yoluyla uluslararası alanı ticari ve kültürel olarak işgal etmiş olup, hasım devletlere kıyasla çok daha gelişkin bir devlet / toplum kompleksi konumundadır.

Hobbes’çu Hasım Devlet / Toplum Kompleksi ve Devlet Sınıfı

Biliyoruz ki burjuvazi ilk defa İngiltere’de ayakları üzerinde durmaya başlamış ve tarihteki “ilerici” rolünü üstlenmeye hazır hale gelmişti. Şüphesiz ki bu durum her toplum için geçerli değildi. Bazı toplumlarda burjuvazinin bir sınıf olarak oluşumu süreci daha yavaş işlemekteydi. Dolayısıyla gelişme sürecinde burjuvazinin yokluğunda onun yerini öncü bir kadro (*vanguard*) dolduracaktı. Buradaki sorun, yükselen yeni sınıf (burjuvazi) iktidarı devralmaya hazır hale geldiğinde sözü edilen öncü kadroların yerinden edilmemek için mukavemet göstermiş olmasıdır. Bu, özellikle Batı-dışı dünyada, günümüzde de sıklıkla rastlanan bir durumdur. Hatta burjuvazi ve zaman içerisinde giderek bir sınıf kimliği kazanan bürokratik kadro arasındaki mücadelelerin küresel politik ekonominin temel görüngülerinden bir tanesi olduğunu söylemek mümkündür. Son tahlilde bütün farklılıklarına rağmen kapitalist ilkelerle çok fazla derdi olmayan hasım devlet / toplum yapılarında öncü kadro ve kapitalist toplumun ana gücü (sermaye) arasındaki mesafe liberal merkez bölgeye kıyasla çok daha fazladır. Bu koşullarda

devlet iktidarı bürokrasinin etkisi altına girer; hızlı ve derin bir bürokratikleşme yaşanır. Toplum (buna sermaye de dahildir), devlet tarafından adeta istimlak edilir. Böylesi toplumlarda, devlet, iktidarını / gücünü kendisine direnç gösteren herkese karşı acımasızca kullanmaktan asla çekinmez. Marx'ın despotik dediği bu ve benzeri süreçlerden geçerek oluşan devlet / toplum tipine, Van der Pijl Hobbes'çu demektedir. Hobbes'çu devlet, devletin burjuva formuna dönüşümünün ilk aşamasını ifade etmekte olup, *Leviathan*'da (1651) tasvir edilen devlet biçimidir. Bilindiği gibi *Leviathan*, Tevrat'ta adı geçen bir canavarın isimidir ve Hobbes için her şeye egemen olan devleti simgeler. Hobbes'un gözünde toplum birbirinden ayrı bireylerden oluşmaktadır. Bu ayrık- sı parçaları birbirine başarıyla yeniden-bağlayan güç ise "toplumsal sözleşme"dir. Bu sözleşme, toplumu devlet egemenliği altında birleştirir. Kitabın orijinal baskısının kapağında *Leviathan*, bedeni ona ulaşmaya çalışan küçük insanlardan oluşmuş bir dev olarak tasvir edilmiştir. Yani, Hobbes'çu devlet, toplumdan ayrı, gayri-insani ve kendisinden başka hiçbir şeye egemenlik hakkı tanımayan yeni bir devlet tipidir. Hobbes'çu devlet / toplum kompleksinin ilk örneğini 17. ve 18. yüzyıl Fransa'sı temsil eder. Ardından Almanya ve İtalya, Japonya'yla işbirliği içine girerek Britanya İmparatorluğu ve Amerika Birleşik Devletleri'ne meydan okuyan ikinci dalgayı oluşturmuşlardır. 2. Dünya Savaşı'ndan yıkıldığı tarihe kadar ise Sovyetler Birliği, merkez bölgenin karşısında yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde bu hasım devletler, birer birer giderek genişleyen Locke'cu merkez bölgeye dahil olmuşlardır. Tarihte bütün hasım devletler genellikle (oldukça şiddetli ve gerekli olduğu taktirde küresel) savaşlar neticesinde mağlup edilmiş, şu veya bu şekilde merkeze teslim olmuşlardır. Tarihsel olarak her bir hasım devletin çöküşü ve devlet sınıfının tasfiyesi, genişleyen Batı'da yeni mücadele ve çıkar çatışmaları potansiyeli yaratmaktadır (örn. Rusya'nın yarım kalan entegrasyonu). Günümüzde ise Çin gibi "birincil hasımların" (*primary contenders*) yanında Brezilya, Türkiye, Meksika, İran ve Hindistan gibi "ikincil hasımların" (*secondary contenders*) liberal merkez bölge ile çelişkiler yaşamakta olduğunu görmekteyiz.³²

³² Van der Pijl, K., "The West and the Security of the Balkans-Caucasus-Central Asia Corridor. Is NATO the Answer?" 27-28 Mart 2008 tarihinde düzenlenen 'Security from European Union Through Turkey to South Caucasus: A Prisma of South Caucasus' temalı konferansta sunulan bildiri, Black Sea University, Tiflis, Gürcistan, Ayrıca Van der Pijl, "A Lockean...", s. 13-4.

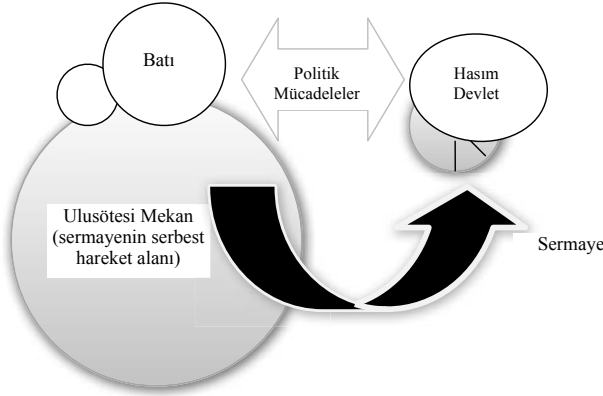
Küreselleşme ideolojisi Batı'nın bu yayılma / genişleme arayışına paralel olarak işlev görmüştür. Liberal Batı, sivil haklar ve özgürlükler şiarıyla yerküreye yayılmak isterken; hasım devletlerin alternatif gelişme stratejileri, ulusal bir perspektife sahiptir. Bu yolda ilerlerken Batı'dan farklı olarak kitlelerin rızasına ve gönüllü katılımına değil, devletin baskı ve zor kullanma yetkisine başvurulur. Öncelikle ulusal devlet bütünlüğünü tesis etmeye ve sınırları içinde kalan topraklar üzerinde kontrol sağlamaya çalışan hasım devlette bürokratik öncü kadro, devlet iktidarını kapitalist sınıfa devretmeye hiçbir zaman yanaşmayacaktır. Burada Van der Pijl'i takip ederek biz de çoğu zaman asker kökenli olan bürokratikleşmiş bu öncü kadroyu, ki eski düzen içerisinde devrimci tutumlar aldıkları da görülmüştür, *devlet sınıfı* olarak tanımlayacağız. Böyle bir kavramlaştırmaya zemin hazırlayan şey bunların güçlerini aslen devlet aygıtına sahip olmaktan aldıkları; yani iktidarlarının toplumsal temelini yeniden üretme becerisinden yoksun oluşlarıdır.³³ Hegemonik olmayan hasım devlet / toplum kompleksi, devlet sınıfı tarafından mobilize edilmektedir. Bu devlet sınıfı, hakim ve yönetici sınıfların bazı unsurlarının kaynaşması sonucunda meydana gelmekte ve Anglo-Sakson hakim sınıflarının baskın oldukları *ulusötesi mekanlarda* çıkarlarını koruyabilme yeteneğinden yoksun olmaktadır.

Elbette hasım devlet sınırları içerisinde bireysel sermayelere de yer vardır; ancak, devlet bu bağlamda iktisadi rekabeti bozmak ve çıkar ilişkilerini merkeze toplamak suretiyle genel çıkarları bizzat kendisi formüle eder. Yani sermayenin çöplüğünde devletin borusu ötmektedir; oyunun kuralları sermaye tarafından değil devlet sınıfı tarafından belirlenmektedir. Locke'cu Batı'da devleti yöneten kadrolar oyunun sermaye tarafından koyulan kurallarını çok iyi bilen birtakım yöneticiler ve siyasilerce temsil edilirken; hasım devletlerde çoğu zaman asker kökenli olan devlet sınıfının üyelerinin böyle bir özelliği olmadığı ortadadır. Bu devletler toplumsal yaşamın kendi kendisini düzenleme sürecinin unsuru olmanın ötesinde, refah ve iktidarın manevraları konumunda olmaktadırlar. Bu koşullarda hasım devlet sınıfının üyeleri için eldeki kontrol mekanizmalarından uzaklaşmak demek sadece siyasi kariyerde meydana gelen bir gerileme demek değil; bütün bir toplumsal konu-

³³ Van der Pijl, *Transnational Classes...*, s. 78-9; Cox, *a.g.k.*, s. 366-7 ve Elsenhans, H., *Development and Underdevelopment: The History, Economics and Politics of North-South Relations*, New Delhi: Sage, 1991.

mun / sınıf konumunun kaybı demektir. Bu nedenle devletin kumanda mevkilerindeki alışılmış ayrıcalıklı konumlarını kaybetmemek için büyük çaba sarf etmeleri doğaldır.

Şekil 1. Küresel Politik Ekonominin Temel Yapısı

Kaynak: Van der Pijl (2008).

Batı, tarihsel olarak, hasım devlet / toplum komplekslerine sermaye disiplini dayatmaktadır. Ancak bunu sadece IMF, Dünya Bankası veya DTÖ gibi malum kuruluşlar eliyle yapmamaktadır. Yeryüzünün her bölgesinde ulusötesi liberalizmi tesis etmek bağlamında kullanabileceği aktörleri bulup çıkarmak; bunlarla çeşitli ittifaklar oluşturabilmek için bilinçli bir sondaj ve arama / tarama faaliyeti yürütür. Condoleezza Rice, “Amerikan dışişlerinin temel meselesi barış, güvenlik ve girişimcilerimiz için fırsatlar arayıp bulmaktır” derken aslında bundan söz etmektedir. Kuzey Kore ve Irak gibi “Kabadayı Devletler”de bu arama tarama faaliyetlerini yürütmek hiç kolay değildir; ancak, “geçim koşullarını artık hükümete / devlete borçlu olmayan insanlar tarafından yönetilen” Çin’in bu perspektiften bakıldığında yeri başkadır.³⁴ Şurası açıktır ki bugün hasım devletler liberal Batı’nın hedef tahtasındadır. Bu hedefleri ele geçirmek için uygulanacak yöntemi o ülkelerdeki sermayenin gelişkinlik düzeyi ve liberalizmin yerleşikliği gibi unsurlar belirler. Sermaye disiplininin görece daha yerleşik olduğu merkez bölgede kendi çelişkili genişleme sorunsalı içerisinde ulusötesi yayılma, Gill’in

³⁴ 25 Temmuz 2000 tarihli *Financial Times*’tan aktaran Van der Pijl, “The West and the Security of the...”

“disipliner neo-liberalizm” adını verdiği hegemonya projeleri doğrultusunda hayata geçer. Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi “yükselen piyasaların” içinde olduğu “ikincil hasımlar”ın liberal merkez bölgeyle entegrasyonu ya da ulusötesileşmeleri ise başta demokratik yönetim mekanizmaları yoluyla sağlanmak istenir. Irak ve Afganistan gibi piyasa medeniyetinden nasibini alamamış “geri” ülkelerde ise aynı amaca “şok terapileri” yoluyla –yani doğrudan işgal ve yağma yoluyla- ulaşmaya çalışılmaktadır. Bazen bir ülkede aynı anda birden fazla yöntemin kullanılabilirdiği de görülmektedir.³⁵

Burada Batı derken başta ABD ve İngiltere olmak üzere İngilizce konuşulan toplumlar kast edilmektedir. AB ülkeleri yan rollerdedir. Dünya sermayesi ya da ulusötesi sermaye ise en güzel şekilde *Fortune 500* listesinde adları geçenler tarafından temsil edilmektedir. Bugün gelinen noktada şu sıralar kaynak sıkıntısı sebebiyle enerji hassasiyeti zirve yapmış bulunan sömürgeci Batı ve Batılı yaşam tarzı sürdürülebilir olmanın çok ötesine geçmiş bulunmaktadır. Dev şirketlerin muazzam borçları, küresel finans sisteminin son derece kırılgan ağlarının “beklenen” çöküşü ve tam da içinde olduğumuz devasa enerji krizi. Bütün bu gelişmeler, “liberal” Batı’yı büyük bir saldırganlık ve öfkeyle hasım devletler üzerine daha doğrusu devlet sınıfları üzerine itiyor. Amaç, bu hasımları yeniden yapılandırmak; onlara liberal bir biçim vermek ve tabii ki bu devlet / toplum komplekslerini mobilize eden egemen devlet sınıflarını tasfiye etmek / mülksüzleştirmek oluyor. Sermaye toplumsal bir güç olarak baskın bir karakter kazanmaya başladıkça içinde bulunduğu toplumda serbestleşmenin önündeki engelleri kaldırmayı ve devlet sınıfının “özelleşen” bazı unsurlarını ulusötesileştirmeyi başaracak bir noktaya gelir. Bu bağlamda devlet sınıfının tasfiyesi entegrasyonun bir ön koşulu ve en son aşamasıdır. Hasım devlet / toplum komplekslerinin ulusötesi dönüşümünü sağlayan bağlantılar (Bilderberg Grubu gibi) bir takım ticari ya da siyasi enformel ağlar zemininde kurulmuştur. Bu şebeke bazı önemli devlet adamlarını, büyük medya patronlarını / yöneticilerini ve UKS’nin diğer organik aydınlarını bir araya getirir. Eğer bu sosyalleşme ortamlarının değişmeyen gündem başlıklarından bir tane-

³⁵ Şenalp, M.G. ve Ö. Şenalp, “Hegemony and the Empire of Transnational Capital: Transnational Capitalist Class Strategies and the Expansion of the Lockean Heartland,” *Hegemony or Empire? Prospects for Contemporary World Order* temalı, 7. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Konferansı’nda sunulan bildiri, 18-20 Haziran, 2008, Ankara-Türkiye.

si sermayenin doğa ve toplum sömürüsünü daha da etkin kılacak yeni kontrol planları geliştirmek ise diğeri de hasım devletlerin hangi yollarla ehlileştirilerek kuşatılabileceğine karar vermek olmaktadır.³⁶

OSMANLI MİRASÇISI “İKİNCİL HASIM” TÜRKİYE’DE SERMAYE VE DEVLET İLİŞKİSİ

Türkiye burjuvazisi, kendi çıkarları için bile olsa, köklü bir burjuva devrimi yapmaya tarihinin hiçbir döneminde cesaret edememiş bir sınıftır. İçinde yaşadığı tarihsel çağın (ulusal kurtuluş ve sosyal devrimler çağı) koşullarından her zaman ürken ve bu nedenle de emekçi halk yığınlarının her hareketinde bir ‘komünist devrim’ heyulası görenek irkilen bu ödle sınıf, otoriter-bürokratik bir devlet yapılanmasının kanatları altına sığınarak işini yürütmeyi ve onun himayesinde palazlanmayı cumhuriyet tarihi boyunca temel bir politika olarak bellemiştir hep.³⁷

Bu bölüme *Marksist Tutum* dergisinden Mehmet Sinan’ın yukarıdaki satırları üzerine bazı değerlendirmeler yaparak başlamak istedik. Öncelikle yazar, burada Türkiye burjuvazisini kendi tarihinin hiçbir döneminde devrimci vasıflara sahip olmamakla eleştiriyor ve ödle olmakla suçluyor. Sinan haklıdır; Türkiye’de burjuvazinin devletle ilişkisinin niteliği yakın tarihlere kadar gerçekten de (kendi açılarından tabii) çok gurur verici değildir. Hatta bazı emekli (üst bile değil) orta düzey bürokratların Vehbi Koç gibi bir işadammının bakanlık, müsteşarlık kapılarının önünde nasıl da el pençe divan bekletildiğini keyifle anlattıklarına şahit olmuşuzdur. Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları* adlı kitabında bu olguyu Türkiye’de işadamları ve devlet ilişkisinin mutlak niteliği olarak sabitler. Burada kısaca söylenen Türkiye’de devletin güçlü ve büyük, bunun karşısında işadamlarının ise görece zayıf, ürkek ve boynu bükük olduğudur. Açıktır ki sıklıkla dile getirilen bu tespit yapılırken Türkiye burjuvazisi Avrupa’daki örneklerle kıyaslanmaktadır. Denmektedir ki, Türkiye burjuvazisi belli başlı bazı tarihsel nedenlerden dolayı Batı’daki örnekleri gibi devrimci potansiyele sahip olmadığı için burjuva devrimleri yukarıdan devrim zorlamasıyla yapılmış, toplumsal dönüşüm yukarıdan aşağıya doğru yönlendirilmiştir. Yani, atlar arabanın arkasına bağlanmıştır. Bu noktada Sinan’ın ödlelik eleştirisine dönerek bu durumun sadece Türk burjuvaların değil daha genel

³⁶ Van der Pijl, K., “Capital and the State System: A Class Act,” *Cambridge Review of International Affairs* (20) 4, 2007, s. 619-37

³⁷ Sinan, M., “AB Süreci ve Burjuva İktidar Bloku İçindeki Çatışma,” 2004, [Kaynak: <http://www.marksist.com>]

olarak burjuvazinin tipik bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür. Çoğu zaman iddia edildiğinin aksine Avrupa’da burjuva devrimi asla burjuvazinin kendisi tarafından yapılmamıştır. Burjuva düzenin kuruluşu yolunu açan General Cromwell’in yoldaşları ve Jakobenler gibi devrimciler olmuştur. Aslında aynı Şey diğer tüm “ulusal” devrimler ve “işçi” devrimleri için de geçerlidir (rn. Kuvayi Milliye savaşları, Bolşevikler ve Castro’nun gerillaları). Burjuvazi, Avrupa’da da genellikle radikal siyasal dönüşümlerden yana olmamış; feodal tekellerin veya krallıkların içerisinde güvence altına alınmış ortaklıklarla idare etmeyi tercih etmişlerdir. Ne zaman ki, mevcut yapı gelişen iktisadi faaliyetlerine ve yeni düşünce ufuklarına talep ettikleri imtiyazları sağlamayı başaramaz hale gelmiştir; işte o zaman burjuvazi, Avrupa’daki toplumsal mücadeleler sürecinin *bir tarağı olmak* zorunda kalmıştır.³⁸ Sonuç itibariyle Türkiye’deki burjuvazi dünyadaki diğer örneklerinden daha fazla ödlek değildir; kanımızca aradaki fark, bir hasım devlet / toplum kompleksi içerisinde faaliyet gösteriyor olmaktan kaynaklanmaktadır. Buğra’nın Türkiye’de işadamlarını devlet karşısında ürkek ve sindirilmif olarak betimliyor oluşu bir lde, en azından Türkiye toplumunun bir dönemi için, doğru olabilir; ancak, gerek bu topraklarda gerekse dünya genelinde artık devlet(ler) ve sermaye(ler) ilişkilerinin gerçek niteliği bize burada anlatılanlardan çok farklıdır. Türkiye’de devlet ne Buğra’nın ve kimi bazı ateşli liberallerin iddialarının aksine (sermaye de dahil) herşeyin ve herkesin üzerinde bir yerdedir; ne de ortodoks Marksistlerin anlattığı gibi tamamen burjuvazinin sınıf çıkarlarının ve egemenliğinin bir aracıdır. Günümüzde Türkiye’de devlet, liberal Batı’da olduğu gibi toplumsal sınıfların (emek ve sermayenin) demokratik mücadelelerinin yürütüldüğü bir zemin de değildir; sivil toplum ve burjuva demokratik kurumların görece az gelişmişliği veri iken, egemen sınıfın farklı fraksiyonlarının ve geleneksel devlet sınıfının amansız mücadelelerinin arenası konumundadır. Egemen sınıfların kendi aralarında yaşanan bu çatışmalı sürec Gramsci’nin dediği gibi işçi sınıfının ve ezilenlerin gcszlğ, örgütsüzlüğü ve pasifliğinin manifestosu gibidir. Bu atışmanın içeriğini doğru anlayabilmek için Türkiye’nin hasım devlet birikiminin tarihsel köklerini doğru anlamak gerekmektedir.

³⁸ Bkz. Van der Pijl, *Global Rivalries...*, s. 1-12 ve Van der Pijl, “The West and the Security of the...”

Türkiye'nin Hasım Devlet Birikimi ve Devlet Sınıfının Oluşumu

Hasım devletler, yönetici sınıfları toplumları harekete geçirmek için kendi egemen devletlerine yatırım yaparak, kendi başına İngiltere'den değil de İngilizce konuşulan 'stratejik bölge'den yayılan 'modernizasyon baskıları-yla müzakere etme' konusunda daha başarılı olanlar ve dolayısıyla toplumsal bütünleşme ve modernizasyon konusunda daha kısa ve acısız bir yol vaad edenlerdi. Burada sivil toplumdan söz edilemez; bu model, çeşitli düzeylerde devlet kamulaştırmalarını (*Devletçilik*), sınırları açıkça belirlenmiş bağımsız bir ülkeyi (*Misak-ı Milli*) ve halkı Batı'yı yakalama doğrultusunda harekete geçirmek için –genellikle milliyetçi olmak kaydıyla- 'devrimci bir doktrini' (*Kemalizm*) içerir.³⁹

19. yüzyıl sanayi kapitalizminin serbest rekabetçi, kapitalist sınıfların ise özellikle metropollerde olmak üzere, milli nitelikte olduğu bir dönemdi. Bu yüzyılın sonunda rekabete dayanan kapitalizm, yerini dev anonim şirketlerin hakim olduğu bir iktisadi yapıya bıraktı. Lenin, kapitalizmin tekelleşme yönündeki gelişiminin kaçınılmaz bir biçimde emperyalizmi doğurmakta olduğunu göstermişti. Kısacası klasik tanımıyla emperyalizm, kapitalizmin ulaştığı son aşama olan tekelci kapitalizmdir. Tekelcilikle birlikte sermaye ihracı, daha önce görülmemiş ölçüde büyük boyutlara ulaşmış ve uluslararası eşitsiz işbölümü süreçlerine yeni bir ivme kazandırarak, sistem içerisinde yer alan tüm üreticilerin, tekeller tarafından sömürsünü genişletmiş ve büyütmiştir. Osmanlı devleti bu süreçte tek bir emperyalist devletin dolaysız ya da hegemonik egemenliği altına girmemiştir. Tersine, emperyalistler arasında süregiden rekabetten yararlanarak merkezi devlet yapısını ve görece bağımsızlığını koruyarak, önemli ölçüde bir sömürü ağı içerisinde "çevreleşme" sürecine girmiştir. Bu noktada, altı çizilmesi gereken en önemli husus, emperyalist sistemle eklemlenme sürecinin, Osmanlı'da bir burjuva devleti düzeni oluşturmadığıdır.⁴⁰

Avcıoğlu'na göre emperyalizm, Türkiye ile ilişkilerinde aracı olarak Rum ve Ermeni'leri kullanmıştır. Bu kesimlerin öteden beri iktisadi ve ticari hayatta avantajlı oldukları bilinen bir gerçek olup, iş dünyasına egemen olmaları emperyalist devletlerin açık destekleri ile olmuştur. İmparatorluğun son dönemlerinde faaliyete geçen pek çok yabancı okul, yabancı sermayeye personel sağlanması amacını taşımakta ve bunlardan daha çok Rum ve Ermeni unsurlar yararlanmaktadır. Tanzi-

³⁹ Van der Pijl, "A Lockean...", s. 14, *vurgular bizim*.

⁴⁰ Pamuk, Ş., *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Yurt Yayınları, 1984, s. 14

mat reformlarının el verdiği ölçüde ekonomik konularda, devletin en yüksek kademelerinde yabancı sermaye çıkarlarını korumak ve geliştirmek adına da yine aynı kesimler kullanılıyordu. Öte yandan imparatorluğun bünyesindeki *gayr-i müslim*lerin bir kısmı da Avrupalı ülkelerin tebasına geçme imkanı bularak, ülkedeki gerçek Avrupalıların yanında bir “sözde Avrupalı” zümre olarak ortaya çıkmışlardı. Bu sebeple bunlara *lövanten ya da tatlı su frengi* adı takılmıştır. Avcıoğlu, *Batılılaşma* cereyanı ile baş başa giden bu sürecin son halkası olarak *alâfranga müslümanları* saptamak suretiyle, dönemi resmeder. Bu resimde yer alan her bir figür tek tek incelendiği vakit, bunlardan hiçbirisinden, emperyalizme karşı etkin bir direnç göstermesi beklenemezdi. Bunlar, o dönemde Türkiye’de çıkarları emperyalizmle en fazla bağdaşan kesimlerdi. Avcıoğlu, bu ilişkiler ağını tanımlamak için, “talan organizasyonu” tabirini kullanıyordu:

...[Bu] organizasyonun tepesinde bankalar ve Türkiye’ye yerleşmiş olan Avrupalı büyük tüccarlar vardır. Bunlar, çoğu Rum ve Ermeni olan ikinci basamaktaki araçlar eliyle faaliyetlerini yürütmektedirler. Rum ve Ermeni ikinci basamak araçları, büyük toprak ağaları ve derebeylerine ürün karşılığı avanslar açmak ve ürün toplamak için üçüncü basamaktaki çoğu Türk olan araçları hizmetlerinde kullanılmaktadırlar.⁴¹

Osmanlı İmparatorluğu için son dönemeç olan 20. yüzyılın başlarında, Anadolu toprakları üzerinde kapitalist üretim ilişkilerinin hemen hemen hiç gelişmemiştir. Burada feodal ve ataerkil üretim ilişkilerinin çevrelediği son derece ilkel ve geri bir tarım ekonomisi hüküm sürmektedir. Avrupa kapitalizminin geçirdiği gelişim sürecine benzer bir dönüşüm yaşanmamış olduğundan, bazı büyük şehirlerde bulunan ticaret burjuvazisi, kapitalist ilişkileri besleyip geliştirebilecek devrimci bir niteliğe sahip olmaktan uzaktır. Kapitalizmin gelişmesi açısından hayati önem taşıyan ulaştırma ve haberleşme şebekeleri ise hemen hemen hiç yok gibidir. Dolayısıyla, tarım kesiminin kendi iç pazarını oluşturarak, sanayileşmenin ve kalkınmanın başlangıcında oynaması gereken kritik rolü oynama ihtimali de yoktur. Kısacası imparatorluğun son dönemlerinde ve Kurtuluş savaşı yıllarında Anadolu’da tarım sektörünün, feodal, yarı-feodal ve pre-kapitalist bir üretim yapısı sergilemekte olduğunu ve ekonomide kapitalist ilişkileri besleyip geliştirebilecek bir burjuva sınıfının olmadığını söylemek mümkündür. Bu noktada, 20. yüzyılın başla-

⁴¹ Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt V, Ankara: Bilgi, 1969, s. 90

rında Anadolu'nun egemen sınıflarını işçileri, orta ve yoksul köylüleri çeşitli mekanizmalarla sömüren feodal ağalar, tüccarlar, tefeciler ve cılız bir sanayiciler koalisyonu temsil etmektedir. Bunun dışında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aşiret ilişkileri mevcuttur.⁴² Bu bağlamda milli mücadele, Anadolu eşrafı ve küçük burjuva kökenli asker-sivil aydınlar öncülüğünde yürütülmüş; Atatürk'ün çizgisi bu hakim sınıflar koalisyonunda asker-sivil zümrenin ağır basmasıyla oluşmuştur.⁴³

Türkiye'de liberal merkez bölgenin *klasik şemasından* farklı şekilde gelişen demokratik devrim, iç sosyal çelişkilerin ve bu türlü sınıf mücadelelerinin bir ürünü olmamıştır. Bunun yerine dış emperyalist baskı ve saldırganlıklara karşı bir kurtuluş savaşı ile başlayıp sonuçlandırılan, Kıvılcımlı'nın *dolaylı ve orijinal bir yeni sömürge demokratik devrimi* dediği biçime bürünmüştür.⁴⁴ Kuşkusuz ki bu Anadolu'da modern anlamda toplumsal sınıflara (ve dolayısıyla sınıf mücadelelerine) rastlanmadığı anlamına gelmiyor. Kurtuluş Savaşı süresince ve yoğunlaşarak savaştan sonra TBMM'nde şahit olunan fikrî ayrılıklar ve tartışmalar son derece sınıfsaldır. Bu bir anlamda bir *sınıflar koalisyonu* olarak sürdürülen milli mücadelenin *öncülerinin* kendi aralarında, devleti yani egemenliği ele geçirebilme savaşlarıdır. Taner Timur'a göre bu savaşları Anadolu'da güçlü bir burjuvazi olmadığı için eşraf kaybetmiş ve küçük burjuva kökenli asker-sivil aydınlar öncülüğünde, kuvvetli bir bürokrasinin temelleri atılmıştır.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde hiçbir zaman Avrupa örneğinde görüldüğü türden bir "devrimci" bir burjuva sınıfı oluşmamıştı. Bunların yerine küçük burjuva unsurlar olan aydınlar dışında komprador diye tabir edilen bir burjuvazi, cılız bir "yerli ticaret burjuvazisi" ve Anadolu eşrafı mevcuttu. Kıvılcımlı'ya göre bu şartlarda, kendi deyimiyle "birinci kuvâyi milliyeciliğimize" her açıdan karşı gelen ve çıkarları doğrudan doğruya emperyalist ülkelerle örtüşen, kompradorlar zümresinin temizlenmesi işinin Kemalist kadroların ilk icraatlarından birisi olması, son derece doğaldı. Bu bakış açısına göre devrimler süresince "öncü kadro" ilk iş olarak, ülkedeki komprador burjuvazi egemenliğine ve tahakkümüne bir son vermiştir. Bu olguyu değerlendirirken, komprador denilen bu

⁴² Timur, T., *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge, 1994, s. 15

⁴³ Timur, a.k., s. 222

⁴⁴ Kıvılcımlı, H., *Türkiye'de Devrimin Stratejisi*, İstanbul: Sosyalist Kütüphanesi, 1989, s. 295

ayrıcalıklı azınlıkla çıkarları hiç uyuşmayan kesimlerin hangileri olduğunu iyi tespit etmek gereklidir. Bunlar, Müslüman ve Türk mülk sahibi sınıflar ve hatta emperyalist devletlerin himayesinden etnik ve dini nedenlerle mahrum kalan Yahudi burjuvazisi ve diğer bazı etnik kesimlerdir (Kürtler ve Arnavutlar gibi). Ali Rıza Tura'ya göre söz konusu komprador azınlıklar, merkezi devlet bürokrasisiyle hayli mesafeli ilişkiler içerisinde. Bunun nedeni, emperyalist sömürünün bir aracı haline gelirken siyasal reformlara girişen bürokrasinin, azınlık komprador kesimler üzerinde siyasal denetim kurmak ve geliştirmek istiyor olmasıdır.⁴⁵ İttihat ve Terakki'nin 1. Dünya Savaşı'na değin bu yönde politikalar uygulamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Yükselen modernist bürokrasinin savunduğu "Osmanlı Milliyetçiliği" fikrinin arkasında da tam olarak bu türden kaygılar yatar. Balkan Savaşları'ndan sonra patlak veren 1. Dünya Savaşı ve bu dönemde imparatorluğun dağılma süreci içerisinde girişi ile bu defa da "Türkçülük" düşüncesinin gelişimi birbiriyle örtüşen olgulardır. Milli burjuvazi yaratma fikri de ilk olarak bu dönemde adeta bir furyaya dönüşür.⁴⁶

Ulusal pazarın ve dış sermayeye karşı devletçilik zırhına bürünmüş ulusal ekonominin kurulmasıyla burjuvazinin geliştirilmesi / millileştirilmesi ve buna paralel olarak asker-sivil bürokrasinin burjuvalaştığı; bu süreçte bir kısım burjuvazi ve bürokratik seçkinin, Batılı sermaye sınıflarını yakalama çabası içinde giderek kaynaştığı görülmektedir. Yukarıda *devlet sınıfı* olarak tanımlanan bu sınıf nüvesi, Cumhuriyet döneminde somut varlığını Koç-CHP ilişkisinde bulur. Türkiye'deki devlet gelenekçi yaklaşımı eleştirirken devletin sınıf karakterini vurgulayan Korkut Boratav, bir anlamda, bu sınıf nüvesinin varlığını doğrular.⁴⁷ Bu bakış açısı, emperyalist mücadelelerin belirlenimi altındaki Türk ulusal sermayesinin başlangıç koşullarını ve çelişkilerini anlamamıza yardımcı olur. Tekrar vurgulamak gerekirse, ulusal ve uluslararası yapısal süreçler ve bu yapısal süreçler içinde sınıf aktörlerinin eylem-

⁴⁵ Tura, A.R., *Kemalist Devlet*, Kardelen Yayınları, 1998.

⁴⁶ Doğan Avcıoğlu, bu dönemin, İttihat ve Terakki'nin önde gelen simalarının da "sermayedar" sıfatıyla katıldığı ve sadece İstanbul ve İzmir gibi gelişmiş ticaret bölgelerinde değil, partinin ulaşabildiği bütün taşra kent ve kasabalarında esas olarak ticaret ve bankacılık alanlarında anonim şirketler, kooperatifler, banka ve acentelikler oluşturma furyasının yaşandığı bir dönem olduğunu yazar. Avcıoğlu, *a.g.k.*, s. 175-180.

⁴⁷ Bkz. Boratav, K., *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (İlk basım 1991), Ankara: İmge, 2005, 1. Bölüm.

leri birbirlerini karşılıklı ve sürekli olarak belirlemiştir. Elbete Türkiye toplumunun yaşadığı bu deneyimi “milli bir burjuvazi yaratmak” biçiminde tanımlamak, toplumsal bir sınıf olarak burjuvazinin, bir zümre olan bürokrasi tarafından yaratıldığını öne sürmektir ki bu açıkça çok önemli bir “tarihsel” yanılısama olur. Türkiye’de İttihat ve Terakki’nin ya da Kemalist bürokratik öncü kadronun yaptığı şey, sınıf yönelimleri her ne olursa olsun, maddi üretim / dolaşım ilişkileri içerisinde bir konum olan burjuvaziyi yaratmak değil, kendi dışında oluşan bu toplumsal konumun sosyal ve etnik bileşimini değiştirmek olmuştur. Bunu yaparken aynı zamanda bu zümrenin temsilcilerinin de giderek bir sınıf mensubiyeti geliştirdiklerini, Türkiye’de devlet sınıfının üyeleri haline geldiklerini düşünmek mümkündür.

Anti-Emperyalist Milliyetçilik ve Muasır Medeniyet Seviyesi İkilemi

Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hedefi belliydi. ‘Batıya rağmen batılılaşabilmek’ sürecinde, bu defa başarıya ulaşabilmek ve II. Mahmut’la başlayan modernleşme çabalarını, farklı bir mecradan da olsa sürdürebilmektir. Açıkça ortadadır ki Türkiye, modernleşme sürecini, kapitalist gelişimin geleneksel yapıları çürüten, eriten ilerleyişine eşlik eden nitel ve / veya nicel değişimler yoluyla yaşamamıştır. Modernleşme çabalarının somut sonuçlarının gözlemlendiği alanlar, Türkiye’de, *modernleştirici iradenin* vizyonuna bağımlıydılar. Yani, modernleşme sürecinin niteliği, toplumsal dinamiklerin kendi içsel potansiyellerinden ziyade, ki bu Batı’da kapitalist üretim ve ilişki biçimlerinin gelişmesi yoluyla olmuştu, öncü kadronun bilgi, görgü ve vizyonuna bağımlıydı. Metin Çulhaoğlu, bu durumu “geç modernleşme” denilen sürecin tipik bir özelliği olarak belirlemektedir.

Özgün kapitalist modernleşmede, maddi anlamdaki kapitalistleşme süreçleri ile kurumların ve toplumsal yaşam biçiminin değişimi arasında bir örtüşme ya da eş zamanlılık varken, geç modernleşmede bu özellik, görülmez. Geç modernleşmede, modernleştirici iradenin vizyonu, ülkeye getirdiği ve topluma dayattığı tarzlar vb. kapitalistleşme sürecinin önünde gider. Bu nedenle, geç modernleşen ülkelerde, geleneksel olan ile yeni olan arasındaki çelişki ve eklenme ilişkileri, klasik sınıf saflaşmalarını da örtbilecek bir çeşitlilik taşır.⁴⁸

⁴⁸ Çulhaoğlu, M., “Modernleşme, Modernlik ve Türkiye,” *Sosyalist Politika*, (21), 1999, s. 42.

Bu türden bir geç modernleşme sancısı hemen hemen tüm diğer hasım devletlerde ortaktır. Türkiye’de ümmet toplumundan millet toplumuna geçiş sürecinde ulusal burjuvazi, Avrupa’da olduğu gibi, kendi “ulusal değerler” düzenini yaratamadığı içindir ki kurtuluş savaşından sonra devrimler, zorunlu olarak, üst yapıda yani kültür ve gündelik yaşam biçiminde, gündeme gelmiştir. Halbuki burjuva sınıfı, kendi değerler sisteminin sahibi olarak “millî” değerlerini toplum yaşamına yerleştirebilmiş olsaydı, Attilâ İlhan’ın da ifade ettiği gibi; laiklik, şehir ahlakı, “ulusal” tarih ve dil bilinci, yeni toplumun üzerine “hazır elbise” gibi oturacaktı.⁴⁹ O halde Cumhuriyet devrimleri ile ümmetçi / feodal toplumun eski değerler düzeni yerine laik ve liberal (yani, burjuva!) değerleri önerilmiş, gerekli görüldüğü ölçüde de “dayatılmıştır.” Toplumun tüm geleneksel değerlerini değiştirmek, ister istemez, zorunludur. Çünkü, feodal / ümmet toplumu dinsel öğeleri ön planda tutarken; modern burjuva / millet toplumu, kendi laik değerlerini (hukuk, ahlak, estetik v.b.) beraberinde taşır.

Geçiş dönemleri, sıçrama dönemleri: Her türlü aşırılığa yer var. Fransız, Rus ve Çin devrimlerinin, önceki değerler sistemine tepkisi dehşet vericidir. İnkâr, bir önceki dönemi aşırıp, insanlık birikimi değerlerin inkârı haline dönüşebiliyor. Biz bunu yaşamadık. Yaşamadık ama, feodal / ümmet döneminin değerler sistemini değiştirmek isterken, kalkıştığımız adaptasyon hareketini, tutarlı kılabildik mi? Çünkü, Anadolu İhtilâli ulusal bir demokratik devrim hareketidir, oysa kültür devrimi Batılı birtakım değerler ve fikirlerin, bu arada kurumların, yeni topluma aktarılması şeklinde olmuştur. Bunda bir çelişki yok mudur?⁵⁰

Attila İlhan haklıdır. Türkiye gibi hasım devlet / toplum yapılarında burjuva devletin oluşumu deneyimi liberal merkezden farklı olmuştur; ancak bu farklar neredeyse bütün hasım devletlerde kendisini gösterir. Bu anlamda elbette derin bir çelişki vardır. Türkiye’de Gazi Mustafa Kemal’in ve Kuvayi Milliye savaşçılarının oluşturduğu öncü kadronun, zaman içerisinde yerlerini devlet sınıfının iktidarına terk ettikleri söylenebilir. Kemalist devrimlerin sınıfsal anlamı bu perspektiften de anlaşılabilir. Toplumların tarihinde hiçbir şey yoktan varolmamıştır. Kemalist devrimler ve Türkiye’de modern devletin ortaya çıkışı bu anlamda, Marx’ın deyimiyle, kendi çağında kurucusunun adıyla anılan tek Avrupa ülkesi olarak mutlaki / merkeziyetçi Osmanlı devletinin yerine Van der

⁴⁹ İlhan, A., *Ulusal Kültür Savaşı*, İstanbul: Özgür Yayınevi, 1986, s. 9

⁵⁰ A.k., s. 31

Pijl'in hasım devlet dediği Hobbes'çu modern ulus-devlet tipinin inşa edildiği koşulları hazırlamıştır. Bu kuram çatısından bakarak Türkiye'nin küresel politik ekonominin merkez bölgesinin dışında kalan bir "ikincil hasım" devlet karakteri sergilemekte olduğunu söyleyebiliriz.⁵¹ İkincil hasımlar, genellikle devlet öncülüğünde modernleşme süreci yaşayan; ancak Batı'nın karşısına çıkmaktan çekinen devletlerdir. Bu bağlamda zaman içerisinde giderek burjuvalaşmış bir takım asker-sivil bürokratların ve yerel sermaye unsurlarının teşkil ettiği bir devlet sınıfı tarafından sevk ve idare edilen Türk devletinin, Osmanlı'nın yıkılışı sürecinde oynadıkları yıkıcı / işgalci rol ile ilgili olarak İngiliz ve Fransa işbirliğine büyük bir tepkisi vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında "Batı" dedikleri o "tek dişi kalmış canavara" veya Van der Pijl'in ifadesiyle "liberal merkez bölge"ye karşı Bolşevik Rusya ile yakın ilişkiler kurulması, Türkiye'nin bu hasım devlet niteliğiyle açıklanabilir. Bu süreçte burjuvazinin nicel ve nitel olarak son derece zayıf oluşu, genç Türk devletinin daha doğrusu devlet sınıfının ülkeyi modernleştirme sürecinde öncü bir rol oynamasına neden olacaktır. "Muasır medeniyet seviyesine ulaşma" ülküsü bu anlamda bu devlet sınıfının toplumunu çağ atlatma çabasını anlatmaktadır.

Türk Devlet-Toplum Kompleksinin Ulusötesi Entegrasyonu ve Direniş

İlerleyen dönemde ulusal birikim döngüsünün gelişmesiyle farklı sermaye fraksiyonları güçlenmiş, siyasal alan bölünmüş, bu da yeni tarihsel bloklarla yeni hegemonya projelerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. "Devletçilik projesi" Batı'yı yakalama motivasyonuna sahip devlet sınıfının projesi olarak görülebilecek iken, 2. Dünya Savaşı sonrası üretilen "kalkınmacılık projesi" yeni oluşan burjuva unsurların -hem artığın hem de paylaşanların artması noktasında sağlanan uzlaşma çerçevesinde- sisteme entegre edilmesini öngören bir hegemonik proje olarak ortaya çıkmıştır. Kalkınmacılık projesi, her ne kadar ulusal sermayenin desteklenmesi fikrine dayansa da, dünya kapitalist sistemi ve onun baskın aktörlerinden bağımsız geliştirilmiş bir proje olarak görülemez. O dönemde gerçekten de uluslararası niteliği ağır basan Batılı burjuvazi için bu uzlaşma, hasım devlet karak-

⁵¹ Bkz. Van der Pijl, "A Lockean...", s. 14 ve Van der Pijl, "The West and the Security of the..."

terli çevre ülkelerde ulusal düzeyde yeni kapitalistlerin gelişimi ile bir yandan devlet sınıfının konumunun -devleti kullanarak direnme kapasitesinin- zayıflatması, diğer yandan da bu ülkelerdeki muhalif toplumsal güçlerin -Sosyalist Rusya'nın desteğini alarak- sosyalizme kaymasının engellenmesi işlevi görmüştür. Sonuçta bu devlet toplum yapılarının sisteme daha fazla eklenmesi gerçekleşmiştir. Yapısal olarak bu durumu belirleyen yine sermaye birikim sürecinin çelişkili ve eşitsiz gelişmesi olmuştur. Sermayenin ulusal düzeyde merkezileşmesi ve birikimine -çelişik görünse de- paralel olarak milli burjuvazinin en gelişkin kısımları, giderek Batı sermayesi ile bütünleşme eğilimine girmiş, daha doğrusu onunla yarışabilmek için buna mecbur kalmıştır. Arkadan gelen sermaye gruplarının (burjuvazileşen tarımsal ve ticari feodal unsurların) güçlenerek siyasi otoriteden pay talep etmeleri sonucunda da, geçerli devlet / toplum ilişkisi biçiminin –Tanzimat geleneğinin devamı niteliğinde- askeri darbeler yoluyla şekillenmesi sürecine girilmiştir. Bu çerçevede 27 Mayıs daha çok sermaye içi çelişkilerden doğan krizin aşılmasına yönelik gerçekleştirilen bir darbe olmuş iken, 12 Mart doğrudan karşı hegemonya geliştiren toplumsal güçleri hedef almıştır.

12 Eylül askeri darbesi ise “ithal ikameci sanayileşme modeli” olarak pazarlanan birikim stratejisinden “ihracata dayalı büyüme modeli”ne kayma, kapitalist küresel yeniden yapılanma çerçevesinde ulusötesi sermayenin uygulamaya soktuğu bütünlüklü bir projenin Türkiye ayağı olarak görülebilir. Bu çerçevede, Latin Amerika, Asya ve Orta Doğu ekonomileri zorla serbestleştirilirken, buralarda dışa açık sermaye gruplarının oluşturulması ve gelişmekte olan sermaye kesimlerinin yeni koşullara uyumlu hale getirilmesi; yani sosyalizasyonu gerekmiştir. Bu anlamda darbeler, Özalıcılık benzeri geçiş süreçlerini getirmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, 1980-1999 arası dönemde uluslararası sermayenin ulusal baskın sermayeyle çıkar ve vizyonlarının bütünleşmesinin altyapısı hazırlanmış; İthal İkameci Strateji süresince *kolay birikime* almış olan sermaye gruplarının yeni düzene direnişinin karşı hegemonya hareketine dönüşmesini engellemek amacıyla, ilk olarak buradaki büyük sermayenin daha çok “burjuva liberalleşmesi” ve aynı anda önde gelen orta büyüklükteki sermayenin rızasının yaratılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede, sadece Türkiye’de, kimilerine göre 100 milyar ABD doları -hem dış yardımlardan gelen para hem de

içerdeki sömürden gelen artık- sermayeye aktarılmış, buna ek olarak türlü teşvikler, destekler, fonlar vs. gibi vasıtalarla yeni birikim modeli dahilinde uluslararası sermayeyle bütünleşebilecek “seçkin” sermaye gruplarının yaratılması ve “yerli” büyük sermayenin bu dönüşüme ikna edilmesi amaçlanmıştır. Özal’ın kişiliği ve bağlantılarında somutlaşan yeni-sağ program sürecin temel felsefesini belirlemiş, fakat kaynak dağıtımında sıklıkla ortaya konan keyfi yaklaşımlar sonraki yıllarda kızgınlaşan sermaye içi paylaşım mücadelesinde büyük rol oynamıştır.

Türkiye’de nasıl ki 12 Mart TÜSİAD’ın kuruluşunu getirmişse, 12 Eylül darbesi de YASED’in (Yabancı Sermaye Derneği) kuruluşunu getirmiştir. Açık bir şekilde sermaye yanlısı olan askeri cunta, bir yandan tüm ulusal toplumsal örgütlülüklerin önünü kapatırken, diğer yandan uluslararası sermayenin önünü ardına kadar açmıştır. Bu olay, Poulantzas’ın işaret ettiği gibi, o ana kadar dışsal olan yabancı sermayenin *yerel bir aktöre* dönüşümünün başlangıcı olarak anlaşılmalıdır. Bu anlamda temel sermaye bileşenleri öncülüğünde devlet karşısında konumlandığı örgütlenmelere bakarak bir saptamaya gidildiğinde; YASED tarafından temsil edilen ve ilk etapta (1980 ve 1990’larda) ön plana çıkmayan / çıkamayan uluslararası sermaye grupları ile TÜSİAD tarafından temsil edilen ve holdingleşmiş baskın -o zaman için hala ulusal- sermaye grupları hiyerarşinin tepesinde duran sınıf aktörleri olarak saptanabilir.⁵² Bu gruplar neoliberal çerçeveye uygun olarak, TOBB içinde örgütlenen ve uluslararası üretim zincirine taşeron olarak eklenmiş orta ve küçük ölçekli sermaye gruplarının sosyalizasyonu konusunda ortak çıkar birliği içinde görünmektedir. Bazı sektörler için -ortaklıklar ve teknoloji / sermaye ihtiyacı bakımlarından- bu grupların önde gelen unsurları birbirine bağlanmışken, kimi sektörlerde uluslararası sermaye ve uluslararasılaşan yerli sermaye çıkarları çatışmaya girmiştir. Lider pozisyonundaki uluslararası ve uluslararasılaşan grupların, uluslararası üretim ve dolaşım kanallarına katılamayan ve ulusal düzeye mahkum küçük ve orta boy gruplarla, TESK çatısı altında örgütlü esnaf ve sanatkar gruplarının mülksüzleştirilmesinden gelecek pastayı, “dışa dönük” gruplara vaat ettiği de düşünülebilir. Bu çerçe-

⁵² Bu noktada bkz. Ercan, F., “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1): Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi”, *Praksis* (5), 2002, s. 25-75 ve Ercan, F ve G. Tuna, “Türkiye’de İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960’lardan Günümüze Bakış”, *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar (Prof. Dr. Kemal Saybaşılı’ya Armağan)*, Bağlam: İstanbul, 2006, s. 141-173.

ve içinde TİSK'in yeri sınıflararası mücadelenin pratik boyutunu, yani işçilerin taleplerinin bastırılması ve kazançlarının geriletilmesi mücadelesini, sermayenin genel çıkarı doğrultusunda yürütmek olmuştur. Bu bakımdan TİSK'in sayılan fraksiyonların tümü hesabına iş gördüğü söylenebilir.

1980 ve 1990'ların kriz ortamında, YASED'in dev sermayeli uluslararası şirketlerin ulusal ölçekteki temsilcisi olarak, gözle görülür bir politik aktöre dönüşmemesinin sebepleri bu çerçevede anlaşılmalıdır. İç pazarın gelişimi sürecinde, üretim-dolaşım-bölüşüm kanallarının ulusal sermaye gruplarının elinde olması, askeri darbe öncesinde politik ortamın (sağ ve sol grupların farklı anlamda da olsa dış güçlere karşıtlığı), küreselleşme gibi etkin bir ideolojik aracı / söylemin yokluğu burada önemli rol oynamıştır. Fakat, bunlardan daha önemlisi, kendisiyle vizyon ve çıkar birliğine girme anlamında ikna edilmemiş olan, yani ulusal pazarla sınırlılığı aşma yoluna girmiş bir sermaye grubu oluşmamış olması potansiyel bir direnişe neden olacağından, ulusötesi sermayenin geri planda kalarak, ulusal düzlemdeki mücadelenin netliğe ulaşmasını beklediği tahmin edilebilir. Bu şekilde bir hegemonik mücadeledenin ortaya çıkışında devlet gücü ve onun oynadığı rol son derece belirleyici olmuştur. Hem dönüştürücü hem de dönüşümü engelleyici yönde kullanılmaya açık haliyle, kimi zaman ise karşı hegemonyanın kurumlarını ve ideolojisini gelişmesi ve sistemden çıkışın ister istemez önünün açılması tehditini barındıran yapısı ile geleneksel devlet kurumları sınıfsal temelde yükselseler de, kontrolün hangi sınıflara ve sınıf fraksiyonlarına geçeceği, toplumsal dönüşümün temel belirleyenlerinden birisidir. Doksanların mücadele ortamı içerisinde gerçekleştirilen DTÖ ve Gümrük Birliği üyelikleri ticaretin daha da serbestleşmesini getirirken, diğer yandan büyük KİT'lerin ve devlet bankalarının özelleştirilmesi girişimlerinin Anayasa Mahkemesi, Danıştay gibi yüksek mahkemeler tarafından geciktirilmesi geleneksel devlet kurumları aracılığıyla ulusal sermayenin hala küresel yeniden yapılandırma sürecine direnebileceği, bu yolda ciddi sorunlar yaratabileceği görülmüştür. Yani, Türk devlet / toplum yapısının, derinleşen ve genişleyen kapitalist ilişkilerin sermayeler arasında ve işçi sınıfına karşı dünya düzeyinde verilen mücadele ortamında, ulusal birikim süreçlerine daha fazla bağımlı olan sermaye grupları ve sosyal güçlerin elinde hala pazarlık unsuru olabildiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Sermaye tam anlamıyla sadece Locke’cu merkez bölge tarafından yaratılan ulusötesi mekanda gelişebilir. Genel olarak sermayenin çelişkili ve dinamik bütünlüğü ve “bireysel sermayeler”in oluşumu ancak bu bölgede sağlanabilir. Bireysel sermayeler, doğa ve toplumu kendi aralarındaki ilişkinin temeli olan rekabetin esaslarına sadık kalarak ortaklaşa sömürürken; yine bu rekabet sırasında genel sermaye çıkarlarını ve karakteristiğini keşfetmeye zorlanırlar. Bu keşiflerden en önemlisi sermayenin “oyun alanı”nın mutlak suretle devletin müdahale edemediği, kollarının yetişemediği bir yerlerde olması gerektiğidir. Kapitalizm, ilkesel anlamda tam anlamıyla liberal bir ortamda gelişebilmektedir. Sermayenin öncelikle küresel politik ekonominin merkez bölgesinde ortaya çıkmış olmasının temel nedenlerinden bir tanesi budur. Bu ulusötesi mekânın efendileri, ulusötesi hakim sınıf, günümüzde dev bankaların ve holdinglerin kurul toplantı salonlarında, lüks otellerin gösterişli salonlarında bir araya gelirken sadece kısa vadeli sermaye çıkarlarına yönelik planlar yapmak ve kararlar almakla kalmıyor; aynı zamanda, daha geniş bir perspektiften bakarak, kumanda merkezinde ulusötesi sermayenin oturduğu Batı’nın politik yönelimleri doğrultusunda çalışıyor.

Ulusötesi sermayenin yapısal gücünün kurumsal ve ideolojik olmak üzere birbiriyle bağlantılı iki boyutu daha bulunmaktadır. Bu gücün etrafında beliren mücadele kendisini ideolojik ve kurumsal düzlemde sermayenin neoliberal organik aydınlarının karşılarında yer alan diğer heterodoks ideolojilerle (milliyetçi-kalkınmacı, devletçi, Keynezyen, sosyalist, popülist vb.) giriştikleri tartışmalarda, iş dünyasından örgütlerin yanısıra bazı siyasi partilerin, çok taraflı kurumların ve devlet kurumlarının aralarında cereyan eden derin ihtilaflarda kendisini göstermektedir. Türkiye’de son dönemde ortaya çıkan ve kimilerinin “fillerin savaşı” olarak nitelediği Ergenekon sürecine, kapatma davasına, AKP ve yüksek bürokrasi arasındaki gerilime, Silahlı Kuvvetler’in bu süreçte belirlediği konumuna, Doğan Medya ve Başbakan arasında yaşanan polemiklere, TÜSİAD’ın bu süreçteki haline, İslami ya da yeşil denilen sermayenin gelişimine ve hatta sol yelpazede cereyan eden kimi polemiklere (bazı liberal solcuların tutumlarına) bu perspektiften bakmak bizler için ufuk açıcı olabilir. Bizim görüşümüze göre sermaye fraksiyonlarının kolektif ve organik aydınları üzerinden yürüttükleri bu

ulusötesi mücadeleler, Türkiye’de siyasallaşmış bir hukuk zemininde öncelikle devlet sınıfını tasfiye etmek ve kendi içlerinde birbirlerine üstünlük sağlamak çabaları şeklinde kendisini göstermektedir.

Sermayenin kendi içinde girdiği kapışmalar, daha kuvvetli olan, ileriye dönük bir vizyonu olan sermaye unsurunun zaferiyle sonuçlanır ve onun önderliğinde tarihsel blok ya da hegemonya bloğu pekişir. İlki demokratik diğeri otoriter kapitalist devlet yapısına meyleden bu iki gücün arasındaki iktidar mücadelesinin, tarihsel olarak, ilki lehine sonuçlanmaya yakın olduğu açıktır. Bugün Türkiye’de ABD ve AB kontrolündeki yeşil sermaye ve ulusötesi sermaye unsurlarının başını çektiği bir hegemonya bloğu, bir “ulusötesi tarihsel blok” kurulmaktadır. Bu anlamda Türk hasım devletinin kurucu-devrimci ideolojisi Kemalizm’in ve ulusalcılığın tasfiyesi –yani hasım devlet sınıfının ideolojik cephaneliğinin boşaltılması- büyük önem taşımaktadır. Son Ergenekon sürecinde suç işlediği iddia edilen bazı kişilerin mahkum olması ya da olmaması bir tarafa Türkiye’de 85 yıl önce Cumhuriyeti kuran ve daha sonra kendisi de evrimleşerek gelişen bir kadro, zihniyet ve ideoloji tasfiye edilmektedir. OYAK’ın küreselleşmesi / özelleşmesi, bugüne değin Kemalizm’le doktrine olan Türkiye Cumhuriyeti ordusunun saf bir NATO oluşumu haline gelmesi ve AKP hükümeti ile Silahlı Kuvvetler arasında kurulan mutlak uyum ortamı, Türkiye’de devlet sınıfının iktidarının sona ermekte olduğunun ya da son derece ciddi bir yara aldığıın ifadeleridir.

Türkiye’de bunlar olurken ABD’de başlayan küresel finans krizi ve sürekli artan enerji ve gıda fiyatları küresel kapitalizmin imajını bir hayli sarsmıştır. Bundan sonra ekonomide ve siyasette dünya genelinde –Locke’cu liberal merkez bölgede bile- korumacı politikaların ve türlü dozlarda milliyetçiliklerin yükselişini, iktisadi ve siyasi liberalizmden sapmaları izlemek durumunda kalacağız. Bu süreçte bir disiplin olarak ulusötesi sermaye, içinde özgürce hareket ederek kendisini diğerk hasım devletlere empoze edeceği ulusötesi mekanını muhafaza etmekte zorlanacak gibi görünmektedir. Kimilerinin hatalı bir şekilde 20. yüzyılın başındaki emperyalizmler çağının geri dönüşü olarak algıladığı bu süreç, kanımızca emperyal mücadeleler değil; şiddetlenen ulusötesi mücadeleler damgasını vuracaktır. Tarih bize göstermiştir ki, kapitalist sistemin bu derin krizleri, onun esas tarihsel yönelimini ve ulusötesi niteliğini asla baskı altında tutamamaktadır. Bundan sonra da kapitalizmin

ulusötesi yörüngesinin değişeceğini düşünmek zordur. Önümüzdeki kış komünizm değilse de giderek ağırlaşan insanlık dışı yaşam koşullarına ve kapitalizmin yarattığı çevresel yıkıma karşı yoğun bir muhalefet dalgası gelmesi kaçınılmazdır. Krizin ardından küresel bir Keynesçilik ya da sosyal demokrasi modası da yükselebilir; faşizan politikalar da. Büyük kapitalist savaşlar da yaşanabilir. Ancak unutulmamalı ki, her büyük kriz bazı önemli fırsatları da beraberinde getirmektedir. Hasım devlet sınıfları, bu krizden yükselerek çıkma potansiyeline sahip olabilir. Locke’cu Batı’nın liberal normlarında beklenen bir gerileme, Hobbes’çu hasım sosyal güçlere gün doğacağı anlamına gelebilir.

KAYNAKÇA

- Anderson, J., “Question of Democracy, Territoriality and Globalization”, J. Anderson (der.), *Transnational Democracy, Political Spaces and Border Crossings*, London and New York: Routledge içinde 2002, s. 6-39.
- Avcıoğlu, D., *Türkiye’nin Düzeni*, Cilt V, Ankara: Bilgi, 1969.
- Berle, A. A. ve G. G. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, New Brunswick NJ: Transaction Publishers, (1991) [1932].
- Bieler, A. ve A.D. Morton, “A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations”, *Capital & Class*, (82), 2004, s. 85-113.
- Boratav, K., *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* (İlk basım 1991), Ankara: İmge, 2005.
- Buğra, A., *Devlet ve İşadamları*, çev. F. Adaman, İstanbul: İletişim (3. Baskı), 2003.
- Callinicos, A., “Does Capitalism Need State System?”, *Cambridge Review of International Affairs*, (20) 4, 2007, s. 533-49.
- Caporaso, J.A., “European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Postmodern”, *Journal of Common Market Studies*, 34 (1), 1996, s. 29-51.
- Carroll, W.K. ve C. Carson, “Forging A New Hegemony? The Role of Transnational Policy Groups in the Network and Discourses of Global Corporate Governance”, *Journal of World Systems Research*, 9 (1), 2003, s. 67-102.
- Cox, R.W., *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*, Columbia University Press: New York, 1987.
- Çulhaoğlu, M., “Modernleşme, Modernlik ve Türkiye”, *Sosyalist Politika*, (21), 1999, s. 41-55.
- Domhoff, G.W., *Processes of Ruling Class Domination in America*, New York: Vintage Books, 1979.
- Elsenhans, H., *Development and Underdevelopment: The History, Economics and Politics of North-South Relations*, New Delhi: Sage, 1991.
- Ercan, F., “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1): Türkiye’de Kapitalizmin Gelişim Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi”, *Praksis*, (5), 2002, s. 25-75.
- Ercan, F ve G. Tuna, “Türkiye’de İç Burjuvazinin Gelişimi: 1960’lardan Günümüze Bakış”, *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar (Prof. Dr. Kemali Saybaşı’ya Armağan)*, Bağlam: İstanbul, 2006, s. 141-173.

- Fennema, M., *International Networks of Banks and Industry*, The Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff, 1982.
- Gill, S., *American Hegemony and Trilateral Commission*, Cambridge Univ. Press, 1990.
- Gill, S ve D. Law, "Global Hegemony and the Structural Power of Capital", *International Studies Quarterly*, (33), 1989, s. 475-99.
- Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, der. ve çev. Q. Hoare ve G. Nowell-Smith, London: Lawrence and Wishart (İlk Basım: 1971), 1989.
- Harvey, D., *The Limits to Capital*, New York: Blackwell and Oxford University Press, 1982.
- İlhan, A., *Ulusal Kültür Savaşı*, İstanbul: Özgür Yayınevi, 1986.
- Kıvılcımlı, H., *Türkiye'de Devrimin Stratejisi*, İstanbul: Sosyalist Kütüphanesi, 1989.
- La Porta, R. vd., *Corporate Ownership Around the World*, NBER Working Paper No. 6625, 1998.
- Marx, K. ve F. Engels, *The Marx-Engels Reader* (2.Baskı), NY/London: Norton, 1978.
- Offe, C. ve H. Weisenthal, "Two Logics of Collective Action: Theoretical Notes on Social Class and Organizational Form", *Political Power and Social Theory* 1, 1979, s. 67-115.
- Overbeek, H. (der.), *Political Economy of European Employment: European Integration and the Transnationalization of the (Un)Employment Question*, London and New York: Routledge, 2003.
- Pamuk, Ş., *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Yurt Yayınları, 1984.
- Robinson, W.I., *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, The John Hopkins University Press: Baltimore ve London, 2004.
- Robinson, W.I., "Aqui Estamos yno Nosvamos! Global Capital and Immigrant Rights", *Race & Class*, 48 (2), 77-91, 2006.
- Savran, S., *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, İstanbul: Yordam, 2008.
- Scott, J., *Corporate Business and Capitalist Class*, New York: Oxford Univ. Press, 1997.
- Sinan, M., "AB Süreci ve Burjuva İktidar Bloku İçindeki Çatışma", [Kaynak: <http://www.marksist.com>], 2004.
- Şenalp, M.G. ve Ö. Şenalp, "Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye'de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu", *Praksis*, (19), 2009, [Basılacak].
- Şenalp, M.G. ve Ö. Şenalp, "Hegemony and the Empire of Transnational Capital: Transnational Capitalist Class Strategies and the Expansion of the Lockean Heartland", *Hegemony or Empire? Prospects for Contemporary World Order* temalı 7. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Koferansı'nda sunulan bildiri, 18-20 Haziran 2008, Ankara-Türkiye.
- Timur, T., *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge, 1994.
- Tura, A.R., *Kemalist Devlet*, Kardelen Yayınları, 1998.
- Van Apeldoorn, B., *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*, London: Routledge, 2004.
- Van Apeldoorn, B., "Theorizing the Transnational: A Historical Materialist Approach", *Journal of International Relations and Development*, (7), 2004, s. 142-176.
- Van der Pijl, K., *The Making of an Atlantic Ruling Class*, London: Verso, 1984.
- Van der Pijl, K., "Ruling Classes, Hegemony and the State System: Theoretical and Historical Considerations", *International Journal of Political Economy*, 193, 1989, s. 7-35.
- Van der Pijl, K., "The International Level", T. Bottomore ve R.J. Brym (der.), *The Capitalist Class: An International Study* içinde London: Harvester Wheatsheaf, 1989, s. 237-66.
- Van der Pijl, K., *Transnational Classes and International Relations*, New York: Routledge, 1998.
- Van der Pijl, K., *Global Rivalries: From the Cold War to Iraq*, London: Pluto Press, 2006.
- Van der Pijl, K., "A Lockean Europe", *New Left Review*, (37), 2006, s. 9-37.

- Van der Pijl, K., "Capital and the State System: A Class Act", *Cambridge Review of International Affairs*, (20) 4,2007, s. 619-37.
- Van der Pijl, K., "The West and the Security of the Balkans-Caucasus-Central Asia Corridor. Is NATO the Answer?", 27-28 Mart 2008 tarihinde düzenlenen 'Security from European Union Through Turkey to South Caucasus: A Prisma of South Caucasus' temalı konferansta sunulan bildiri, Black Sea University, Tiflis, Gürcistan.
- Wright, E.O., "Rethinking, Once Again, the Concept of Class Structure", E.O. Wright vd. (der.) *Debates on Social Classes*, London / New York, 1989.
- Zeitlin, M., "Corporate Ownership and Control: The Large Corporations and Capitalist Class", *American journal of Sociology*, 81 (4), 1974, s. 1073-119.

TASFIYE EDİLEN DEVLETÇİLİK ve ÖRGÜTLENME: Piyasacı Devletçilikten Piyasaya

Aslı YILMAZ*

Türkiye’de 1930’lu yıllarda benimsenen devletçilik politikası, “dünya koşullarının zorlaması” ya da “yönetici kadronun elyordamı – pragmatizm tavrı” savlarıyla açıklanamaz. Türkiye’de devletçilik, kapitalizmin 1929 bunalımı ile sosyalizm çağına, plancı-devletçilik ile piyasacı devletçilik modelleri arasında yaşanan sert ve açık bir toplumsal-siyasal mücadele sonunda biçimlenmiştir. Bu yazı, devletçiliğin plancı ve piyasacı modellerinin öyküsünü ve özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Türkiye’de devletçilik politikasını açıklamak üzere, politikanın kuruluş yılları incelemeye tabi tutulmakta, plancı ve piyasacı devletçilik modellerinin serüveni ve örgütsel yapıları ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: devletçilik, Sümerbank, Mustafa Şeref Özkan, 1930, planlama

“Özelleştirmede satıyorsun, satıyorsun bitmiyor. Bu kadar komünist bir ülkeymişiz. Komünizmin ağıdalsıymışız!”¹ diyen Maliye Bakanı bir tek berber dükkanlarının devlet elinde olmadığını ekliyor. Neo-liberal politikaların savunucusu Maliye Bakanı’na göre piyasaya devlet müdahalesi en aza indirilmelidir. Devlet, bireylerin özgür girişimlerini engellemekten vazgeçmeli ve özel sektör lehine piyasadan çekilmelidir. Diğer bir deyişle, neo-liberal politikalar 1930’lu yıllarda benimsenen devletçilik ve bu politikanın örgütsel yapıları olan kamu iktisadi teşebbüslerini hedef gösterir: Devletçilik, özel sektörü dışlamış ve özel sektör aleyhine devlet işletmeciliğini genişletmiştir.

Peki 1930 ila 1980 arasında hüküm süren devletçilik politikası, gerçekten de özel girişimciliği dışlayan ona alternatif bir düşünün ürünü müdür?

Bu sorunun yanıtı ekonomi politikasının özgörevinde yatar. 1930’lu yılların ikinci yarısından bu yana var olan devletçiliğin varlık nedeni özel sektörün kendi tasarrufuyla yeşeremediği koşullarda devletin özel sektöre gerekli sermaye birikimini, teknik yardımı ve teşviği sağlamak

* Arş. Gör, ODTÜ; AÜ SBE Yönetim Bilimleri Bütünleşik Doktora Öğrencisi, yasli@metu.edu.tr. Bu çalışmanın ortaya çıkması sürecinde gösterdiği destek için Birgül Ayman Güler’e teşekkür borçluyum.

¹ Kemal Unakıtan, “Satıyoruz satıyoruz bitmiyor ne komünist ülkeymişiz”, *Hürriyet*, 15 Temmuz 2007.

için kayış görevi görmektir. Bu nedenle, hedef gösterilenin aksine tasfiye edilen ne sosyalist devlettir ne de ekonomide devletin başat ve tek aktör olarak hareket ettiği türden bir devletçilik politikasıdır. Dolayısıyla fiilen tasfiye edilen, özel sektöre sermaye transferi için devleti aktarım kayışı olarak gören piyasa öncüsü devletçi politikadır. Günümüzde özel sektör “bırakınız yapınlar” dendiğinde harekete geçebilecek kadar palazlanmış ya da kendine başka payandalar bularak güçlenmiştir.² Kamu işletmeciliği de bu nedenle piyasadaki geçici varlığını kendi inisiyatifleriyle sonlandırmaktadır, öz görevini tamamlamıştır. Bu politikanın amaç ve hedefleri 1932 yılında beliren piyasacı-devletçilik modelinde açıkça ortaya konur. Bu nedenle, Türkiye’de 1932 yılı sonrasında başlayıp farklı aşamalardan geçerek 1980’lere kadar hüküm süren devletçilik, kapitalizme alternatif bir ideolojinin ürünü olmadığı gibi aksine kapitalizmin özgül bir aşamasının ürünüdür.

Ne var ki, 1930’lu yıllarda uygulamaya girmiş olan devletçilik politikası, hiç de tek ve tartışmasız yol olarak doğmamış görünmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen 1930-1934 arası dönemdeki ekonomi politikası, uygulamaya giren ve uzun yıllar uygulamada kalan devletçilik politikasının ilgi çekici bir siyasal çatışma pahasına kabul edildiğini göstermektedir. 1930-1934 yılları, devletçilikte iki ayrı yön olduğunu, bunlardan birinin plancı-devletçilik modeli temelinde yürürken ikincisinin piyasacı-devletçilik³ denebilecek bir model öngördüğünü göstermektedir. 1932 yılı, plancı-devletçiliğin uygulamada kurulduğu yılken, 1933 bu modelin tasfiyesi, 1934 ise yerine gelen piyasacı-devletçiliğin kurulma yılıdır. Bu çalışma, işte bu ilginç ve öğretici tartışmayı konu almakta, 1930 ila 1932 arasında merkez üsse yerleşen ve komutayı eline alan plancı-devletçilik ile 1932 sonrasında iktidara gelen piyasacı-devletçilik modellerini siyasal-örgütsel yapılarını karşılaştırarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu dönemde devletçilik modeli üzerinden yürüyen şey, asıl olarak bir siyasal çatışmadır. Ekonomi politikasının ve planlamanın karargahı konumundaki İktisat Vekaleti’nde 1932 yılında yaşanan ani bir görev

² Serije Sezen 1930’lu yıllar devletçiliğinin ortaya çıkmasının nedenlerini sıralarken, bu dönemde bırakınız yapınlar dendiğinde yapacak özel sermayenin olmadığından bahseder. Serije Sezen, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama*, TODAİE Yayın No. 293, Ankara, Mayıs 1999.

³ Devletçilik modellerine ilişkin ayırım ve adlandırmada yararlanılan temel kaynak: Birgül Ayman Güler, “Otuzlu Yıllarda Yönetim”, içinde Birgül Ayman Güler (Ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s. 1-20.

değişikliği (Mustafa Şeref Özkan'ın vekillikten alınarak yerine Celal Bayar'ın getirilmesi), iktidar içerisindeki siyasal çatışmayı gözler önüne serer. Nitekim, devletçilik modeli üzerinde yapılan tartışma, farklı siyasal-yönetimsel temellerden yükselmektedir. Kısaca, planlı-devletçilik, *kamusal tasarrufların devlet tarafından bir plan dahilinde sanayi yatırımlarına yönlendirilmesini öngörmekteyken*, 1932 yılında mali sermaye kesiminin İktisat Vekaletini yani karar mekanizmasını ele geçirmesi ile gelen piyasacı-devletçilik *devlet eli ile toplanan milli tasarrufların özel finans-sanayi sektörüne* aktarılmasını; bireyciliğin ve özel girişimciliğin esas olduğu sanayileşme ile ekonomik gelişmişliğin tesis edilmesi düşüncesinden ilerlemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde devletçilik politikasının neden ve nasıl tartışılacaktır. Takip eden bölümde, 1930-1934 yılları arasında karşı karşıya gelen iki devletçilik uygulaması karşılaştırılacak, son bölümde ise bu iki modelin örgütsel yapılarına değinilecektir.

DEVLETÇİLİK MODELİ

Devletçilik politikasını açıklayabilmek için öncelikle *neden* ve *nasil* sorularına yanıt aramak gereklidir. Bu doğrultuda, serbest piyasa yerine “planlı” ve özel sektör yerine “devlet”in başrolü oynadığı “sanayileşme” politikasının seçilmesinin nedenlerini oluşturan ve bu seçime içerik kazandıran tarihsel koşullar alt başlıklarda incelenecektir.

Neden Devletçilik?

1929 krizi yaklaşık bir asırdır İngiltere'nin egemenliğinde sürdürülen klasik sömürgecilik döneminin⁴ üzerini örterken, Amerika Birleşik Devletleri'nin başatlığında Bretton Woods sonrası kurulacak olan yeni sömürgeci döneme gebedir. Diğer bir deyişle, bu dönem İngiltere'nin başını çektiği finans sermayesinin uluslararası dolaşımına dayanan liberal ekonomi politikasından kopuş, sanayi sermayesinin odak noktasında olduğu planlı-devletçi ekonomi politikasına giriş dönemidir. 1929 krizi sonucu serbest piyasa tukaka edilir, özel sektör spekülatoörlükle suçlanır ve İngiltere 1931 yılında sistemin taşıyıcılığı konumundan istifa eder. İngiltere'nin kreditor olarak sistemin taşıyıcılığından istifası, uluslararası alanda mal ve sermaye hareketinin en çok gereksinim duyduğu güven ortamının yokolması demektir. Güven ortamı, siyasal ve ekonomik istikrar demektir. Bir başka deyişle, altına endekslenen

⁴ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge, 2. Baskı, Ankara, 2005, s. 34-35.

sterlinin yani altın-para standardının bozulması ve bu standart üzerinden yükselen uluslararası ticaretin daralması ve bu sistemin başsız kalması demektir.⁵

Altın standardının bozulması ile uluslararası mal ve sermaye hareketlerinin en aza inmesi, bir taraftan ithalata bağımlı ekonomi politikasının sorgulanmasına neden olur ve tüketim mallarının yurtdışı üretimine zorunluluğunu işaret eder, diğer taraftan da kredi hacminin daralması demektir. Yeni bağımsızlığa kavuşmuş ya da sömürülen ithalata bağımlı ülkeler için hem siyasal hem ekonomik yaşam şansı için tek seçenek sanayileşmek ve bunu yurtdışından kredi almadan başarabilmektir. Bu nedenle, özellikle az gelişmiş, ithalata bağımlı ülkelerde zaten az olan yurt içi tasarrufların sanayileşmeye yönlendirilmesi gerekmektedir.⁶

Bu nedenle, ithalata ve uluslararası finansal sermaye girdisine dayanan ülkelerde devlet girişimciliği ve özellikle planlama ekonomi politikasının baskın unsurları olarak ön plana çıkar. Devlet girişimciliği esastır, çünkü 1929 krizi, spekülasyon ve suistimaller nedeni ile özel sektöre olan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Planlıdır çünkü kriz ile serbest piyasa ekonomisinin kaotik yapısı suçlanmış, bu kaotik yapı ekonomiye müdahaleyi meşru kılmıştır. Diğer taraftan, bu dönemde Sovyetler Birliği'nin planlı kalkınma modeli⁷ ve bu model sayesinde krizden etkilenmemesi, Sovyet planlılığına kaotik serbest piyasacı politikanın karşısında ekonomik gelişmenin önemli bir seçeneği olma özelliğini kazandırmıştır. Bu nedenle, 1929 krizi ile liberalizm çökmüş ve liberalizmin istenmemesinin asıl etkeni olduğu⁸ planlı-devletçilik ön plana çıkmıştır. Diğer bir deyişle, serbest piyasacı politikanın devam etmesinin fiili olanağının kalmadığı bu dönemde devlet müdahalesi öne çıkmış ve planlı ekonomilerin krizlere karşı direncini ortaya koyması nedeniyle planlı devletçilik politikası egemen hale gelmiştir. Devletçilik politikasının kabulüyle 1929'a kadar harekete geçirmek olan devletin rolü, 1930'lar sonrasında, harekete geçmek olur.⁹

⁵ Bilsay Kuruç, "AKP'nin varlık nedeni olan Anglo-Sakson modelinin sonuna geldik", *Sol*, S: 247, 12 Aralık 2008, s. 12-13.

⁶ Ekrem Özelmas, *Devletçilik ve Türkiye'de Tatbikatından Sümerbank*, Sümerbank Yayınları, Nisan 1963, s. 29.

⁷ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, Yelken Matbaası, Ankara, Mart 1974, s. 138-140.

⁸ Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Mayıs 1963, s. III

⁹ A.k, s. II

Türkiye’de de durum dünyadaki gelişmelerden farklı değildir. Kriz sonrası hammadde sıkıntısı ve Türk lirasının değerindeki değişimler huzursuzluk yaratmıştır. Gelişmeler yurtiçinde Türk parasının değerinin düşmesine ve ihracat/ithalat dengesinde bozulmalara neden olmuştur. İthalat/ ihracat dengesinde 1926’da % 83 olan oran, 1928’de % 89’a çıkmış, 1929 krizinden sonra % 69’a kadar inmiştir.¹⁰ TL’nin değer kaybı 1927’de % 1.6 iken, 1928’de % 0.5, 1929’da % 5.5 oranına kadar tırmanmıştır. Enflasyon ve kağıt paranın değer kaybı bu nedenle korku yaratan bir durum haline gelmiştir.¹¹ Bu gidişat içerde talep ve fiyatları düşürmüştür.¹² TL’nin değerinin düşmesi, maden ve tarım ihracatı karşılığında sağlanan temel tüketim malları ithalatının yapılamaz duruma gelebilmesi, döviz sıkıntısının baş göstermesi demektir.¹³ Ülke içerisinde ithalattaki düşüştan kaynaklı kıtlığı karşılayacak bir sanayi üretimi de yoktur: 1927 yılı genel nüfus sayımına göre, ülkenin toplam nüfusu 13 milyon 646 bin 270’dir.¹⁴ İşgücüne katılma oranı ise % 36’dır [4 milyon 912 bin 657].¹⁵ İşgücünün % 81.63’ü tarımda, % 5.59’u [274 617] sanayi sektöründe istihdam edilmektedir.¹⁶ Aynı yıl, tarımın gayrisafi milli hasılaya (GSMH) katkısı % 41, sanayi sektörünün katkısı ise % 13 civarındadır.¹⁷ Görüldüğü gibi, 1930 yılı öncesi dönemde, istihdamda ve GSMH’ye katkı açısından tarım sektörü önde gitmektedir. Bu göstergeler, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında benimsenen özel sektör öncülüğünde sanayileşme politikasının başarısızlığı olarak okunabilir. Cumhuriyetin özel sektör öncülüğündeki ekonomi politikasının başarısızlığı yarattığı toplumsal huzursuzlukta ve bu huzursuzluğun yeni rejime yönelttiği tehdit çerçevesinde görünür. Toplumsal huzursuzluk, Serbest Fırka’nın kurulması ile parti nezdinde yoğunlaşmıştır. Serbest Fırka deneyimi “ülkenin siyasi hararetini ölçmek için.. bir klinik termometre” gibi kullanılır ve “vücutta

¹⁰ Yahya Sezai Tezel, “1934 Sanayi Programı ve Türkiye’de İktisadi Devletçilik Tarihindeki Yeri”, *TÜSİAD Görüş Dergisi*, Kasım 1993.

¹¹ A.k.

¹² Aytekin Altıparmak, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Yıl: 2002, s. 37.

¹³ Tezel, a.g.m.

¹⁴ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 1 Aralık 1999, s. 213.

¹⁵ A.k, s. 213.

¹⁶ A.k, s. 123. Aynı döneme ait farklı istatistiklerde işgücü oranında ve istihdamın sektörel dağılımında farklılıklar yer almaktadır. Bkz. A.k, s. 226 ve A.k., s. 246.

¹⁷ A.k, s. 245.

çok yüksek bir ateş olduğu”nu açığa çıkarır.¹⁸ Makal’a göre, “Serbest Fırka Türkiye’de kapitalizmin daha çok gelişmiş olduğu batı illerinde büyük bir ilgi görmüştür...yeni fırkaya akın akın koşanlar, toplumun en yoksul kesimleri olmuştur. Bu akının nedenini de her şeyden önce maddi sıkıntılarda aramak gerekmektedir.”¹⁹ Bu maddi sıkıntıların rejimi tehdit eder hale gelmesi ise Kasım 1930’da Mustafa Kemal’in çıktığı üç aylık yurt gezisinde bizzat Mustafa Kemal tarafından dile getirilir. Bu gezisi sırasında Mustafa Kemal’in CHP grubu başkanlığına gönderdiği mektupta “gezide geniş halk yığınlarının yaşam koşullarındaki sefaletin ekonomik kriz ortamında daha da arttığı görülmesi, ekonomik gelişmeyi hızlandıracak bir şeyler yapılmazsa, sadece halkın değil, rejimin siyasal güvenliğinin de tehlikeye düşebileceği tespitiyle sonuçlandı” denilmektedir.²⁰ Gezi sırasında Yunus Nadi’nin yazısı da dikkat çekicidir: “yeni bir sanayi programı ile ilgili olarak... üç senelik-beş senelik programlarla tahakkuk ettirilmesine çalışılır.. böylece memleketin iktisadi teceddüt ve terakki merhalelerini kat etmesi mümkün olunur.”²¹ Bu plan ile “toplumsal artığın yeniden dağıtımında eşitsizlikleri azaltıcı ve dengesizlikleri giderici hedefler konması ve bu hedefler doğrultusunda toplumun ve toplumsal kaynakların seferber edilmesi”²² gerekmektedir.

Bu doğrultuda, ulusal bağımsızlık mücadelesi vermiş Türkiye’de ilk yapılması gereken bu rejimi yaşatmak için öncelikle ekonomik bağımsızlığı kazanmak yani tüketim mallarının ülke içerisinde üretilebilmesi ve rejimi koruyacak toplumun ekonomik refahının artırılmasıdır. Bu doğrultuda, Cumhuriyet “sanayii olmayan memleketler şeklen istiklal sahibi olsalar bile, hakikatte müstemleke memleket vaziyetinden kurtulamaz”²³ gerçekliğiyle yürümüştür.

Peki Türkiye’de sanayileşmenin lokomotifi kim olacaktır? Kriz ertesinde tüm dünyada özel sektörün tahtı sarsılır. Bunun yanında, Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerde ise yabancı sermayenin ekonomik üstünlüklerini siyasal çıkarları uğruna kullanmakta olduğu

¹⁸ Altıparmak, a.g.m.

¹⁹ Makal, a.g.k, s. 166

²⁰ Tezel, a.g.m.

²¹ A.k.

²² Alkan Soyak’tan aktaran Ali Somel ve Cengiz Ekiz, “Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışında Değişme”, AÜ SBF GETA Tartışma Metinleri, No. 81, Ocak 2005.

²³ Mehmet Bey’in Milliyet gazetesine verdiği demeç (1934). Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Aralık 1987, Ankara, s. 219

görüşü de yaygındır.²⁴ Nitekim, sermaye sınıfı da devletçiliği destekler çünkü küçük yerli sermaye büyük yabancı sermaye ile rekabet edememektedir.²⁵ Bu nedenle, sermaye çevrelerinin iktidar boşluğunu doldurma çalışmaları olarak görülen Mili Türk Ticaret Birliği, İzmir İktisat Kongresi, Türkiye İş Bankası, bazı şirketler ve yabancı sermaye ortaklıkları, emperyalist ülkelerle işbirliğinin devam etmesi, ama İstanbul Ticaret Odası'nın yerleştirilmesi, yabancı sermayenin tasfiyesi ve bunu yapacak olanın devletin teşviği, himayesi ve desteğidir²⁶ inancı ile devletçilik politikasını desteklemiştir.

Bu doğrultuda, devlet ekonominin yeni ve egemen aktörü olarak ortaya çıkmak üzeredir. 1929 krizi ile fikri temelleri atılan ekonomi politikasındaki yeni yön Türkiye'de ancak Lozan Ticaret Antlaşmasının 5 yıllık gümrük vergisi hadlerini değiştirme sözü için biçilen sürenin sona ermesi²⁷ ve ekonomiye devlet müdahalesinin önünün açılması ile uygulamaya geçirilebilmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti içte ve dışta siyasal varlığını devam ettirmek için ekonomik bağımsızlığa, ekonomik bağımsızlık için sanayileşmeye gereksinim duyar. Sanayileşme için zaten az olan tasarrufların en etkin şekilde sanayi yatırımlarına yönlendirilmesi ve bunun tek tek bireylerin tercihlerinin hüküm sürdüğü liberalizmin kaotik yapısı yerine planlı olması gereklidir. Doktriner değil pragmatist bir seçim olan devletçilik serbest piyasanın ve özel sektör öncülüğünde sanayileşmenin başarısızlığı üzerinden geliştirildiği için *sorun çözücü* karakter taşır.²⁸ Bu nedenle, devletçilik *geçici* ve *özel sektörü diriltici* karakteri ile öne çıkar. Liberal kapitalist sistemden tamamen bir kopuşu işaret etmez, liberalizmin terkedildiği kapitalizmin özgül bir aşaması olarak tarif edilebilir.

²⁴ Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler, İstanbul, 1940.

²⁵ 1915 yılında emek ve sermayenin etnik kökene göre dağılımında, Türklar sermayenin % 15'ine emeğin % 15'ine sahip gözükrken, Rumlar sermayenin % 50'sine, emeğin % 60'ına sahiptirler. Makal, *a.g.k.*, s. 346.

²⁶ Boratav, *100 Soruda Türkiye'de ...*, s. 23-26

²⁷ Alkan Soyak, "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Dergisi*, 4 (2), 2003, s. 6

²⁸ Eroğlu, 1933 yılına kadar sanayileşmede başarı sağlanamamasını "umumi gelir seviyesinin düşüklüğü, müteşebbislerin sermaye ve teknik bilgi yetersizliği, yabancı sermayenin menfi davranışları ve yarattığı güvensizlik ve özel sektör yatırımlarının nevi ve miktar itibarıyla tatmin edici olmamasına" bağlar. Oybirliği ile kabul edilen bu nedenler, politikanın özel sektörün sorunlarının çözümü olarak üretilmesini gerektirir. Bkz: Eroğlu, *a.g.k.*

Nasıl Bir Devletçilik?

Yukarıda değinildiği gibi dönemin iç ve dış dinamikleri, devletçilik politikası için uygun bir zemin yaratmıştır.²⁹ Bu nedenle, “devletçilik, doğrudan doğruya maddi şartların ve zorunlulukların bir sonucu” olarak ortaya çıkar.³⁰ Ancak asıl çatışma bu noktada başlar: Nasıl bir devletçilik ile yürünecektir?

1930 yılında *mutedil* devletçilik politikasının kabulünün İsmet Paşa tarafından açıklanmasından sonra devletçilik ve planlama ile ilgili çalışmalar başlatılır ve Mart 1930’da “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” Başbakanlığa sunulur. Bunun ardından Nisan 1930’da Sanayi Kongresi yapılır. Aynı dönemde, devlete tekel hakları verilir.³¹ Tekel hakları sermaye sınıfını rahatsız etmiş olsa da çelişki Merkez Bankası kurulması çalışmalarında net olarak ortaya çıkar. 11 Haziran 1930 tarihinde yürürlüğe girecek olan Merkez Bankası kurulması çalışmaları 1930’lu yılların başında gündeme gelir ve Merkez Bankasının kurulması Türkiye İş Bankası grubu ile Hükümet arasında çelişkilerin başlangıcı olur.³² Tartışmanın temel nedeni, Türkiye İş Bankası’nın bankacılık sektöründeki öncü konumunu korumak istemesi, Merkez Bankası görevini yürütmek istemesi olarak görülebilir. Türkiye İş Bankası salt Merkez Bankası konusunda bir taraf değil, dönemin etkili siyasal bir kanadı olarak rol oynayacaktır.

1930 yılında açıklanan devletçilik politikası, 10-18 Mayıs 1931’de CHP 3. Büyük Kurultayı’nda ideolojik olarak kabul edilir.³³ Devletçilik, “ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refah ve memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin *umumi ve yüksek* menfaatinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır”³⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım, devletin kısa zamanda milletin refahının yükseltilmesi için özel çıkardan üstün tutulan genel çıkarı ilgilendiren konularda özellikle de ekonomi alanında fiilen girişimde

²⁹ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de...*, s. 49-50

³⁰ Şevket Süreyya, “Programlı Devletçilik”, *Kadro*, Sayı: 34, Teşrinivel 1934, s. 8

³¹ Güler, a.g.m.

³² Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 50

³³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ İİBF Yayın No: 39, Sinem Matbaası, Ankara, 1982, s. 1.

³⁴ Uygur Kocabaşoğlu vd., *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Acar Matbaası, İstanbul, Aralık 2001, s. 243.

bulunacağına işaret eder. Özel sektör bu alan dışında hareket serbestisine sahiptir. Bu doğrultuda, Haldun Derin, Birinci Sanayi Planının en önemli özelliğinin devlete özel sektörün faaliyet göstermediği alanlarda girişimde bulunmak görevini yüklediğini belirtir.³⁵ Fakat özel sektöre bir huzursuzluk hakimdir.

Eylül 1930'da işbaşına geçen V. İnönü Hükümetinin İktisat Vekaletine Mustafa Şeref (Özkan) Bey getirilmiştir. Mustafa Şeref Bey İktisat Vekaletine getirilmeden evvel, hükümet içerisinde çeşitli görevlerde yer almış ve 1929 yılında taşra teşkilatı kurulması³⁶ çalışmalarına öncülük etmiştir. Özkan'ın İktisat Vekaletine gelmesi sonrasında benimsenen devletçilik ilkesi çerçevesinde plan hazırlığı, Mustafa Şeref Özkan ve Sanayi Umum Müdürü A. Şerif Öney tarafından başlatılmıştır. Çalışmaların somut sonuçları 1932 yılında ortaya çıkmıştır. Birincisi, Sovyetlerden alınan 8 milyon dolarlık kredi 1932 yılı itibariyle uygulamaya girmiştir. Kredi, pamuklu mensucat makinelerinin alımı için kullanılacaktır.³⁷ İkincisi, 1932 yılında, Prof. Orlof başkanlığında bir Sovyet Heyeti ülkeye davet edilmiş, Sovyet Heyeti incelemelerden sonra bir rapor hazırlamış ve rapor 1932 sonbaharında başbakanlığa sunulmuştur. Üçüncüsü, 1932 Temmuzunda Mustafa Şeref öncülüğünde hazırlanan yasa taslakları TBMM'ye sunulmuş ve kabul görmüştür. Tarihe Temmuz Kararları olarak geçen bu kararlarla Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ile Sanayi Kredi Bankası (SKB) adlı iki plan kurumu yaratılmıştır.

Ne var ki, atılan bu üç adım, kendi başına uygulama şansı bulamadan kesilmiştir. Plan yürürlükte kalmış, ancak kabul edildiği 1934 yılında yönetici kadro tümünden değişmiştir. Bu durumda, 1930-1932 dönemindeki plan metniyle 1934 yılında kabul edilen plan metnini "aynı metin" olarak görmek güçtür. Planın amacı ilkel bir şekilde çalışan, hammaddesi yurtiçinde bulunan sanayinin geliştirilmesi, sanayi merkezlerinin stratejik ve iktisadi düşüncelere göre dağıtımı, bazı kimyasal branşların ve öz yoğaltım mallarının üretimine önem verilmesi etrafında toplanır.³⁸

³⁵ Derin, a.g.k.

³⁶ Güler, a.g.m.

³⁷ Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s.18

³⁸ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972, s.17-19 ve Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının ...*, s. V.

BBYSP, 1934’de kabul edilerek³⁹ uygulamaya konulmuştur. Ancak bu arada İktisat Vekaleti’ne Celal Bayar getirilmiş, Bayar yönetimi Sovyet heyeti raporunu bir kenara bırakarak ABD’den yeni bir heyet çağırması, ABD heyetinin hazırladığı rapor planın uygulamasının temeli olarak tercih edilmiştir.

Gelişmeler, örgütlenme bakımından da oldukça keskin değişiklikler yaratmıştır. Sanayileşmenin taşıyıcısı olarak kurulan Ofis ile Banka, Devlet Sanayi Ofisi’ne verilen denetleme yetkilerinin İstanbul sermayesinde huzursuzluk yaratması ve Türkiye İş Bankası’nın muhalefeti nedeniyle özel sektörün hedefi haline gelmiştir. 1932 yılında Teşviki Sanayi Kanunu ile 15 yıllık süreyle hammadde ithalatında tanıyan gümrük muafiyetinin, 1932’de SKB Kanununun bir maddesi ve Bütçe Kanunu ile kaldırılması büyük huzursuzluğun patlak vermesine neden olmuştur.⁴⁰ 1932 yılında DSO’nun kurulması, Teşviki Sanayi Kanunu’nun makine-malzeme-hammadde ithalinde sağladığı gümrük muafiyetlerinin kaldırılması, Türk limanları arasındaki işletmecilik haklarının devlet tekeline verilmesi özel girişimcilerin tedirginliğini daha da artırmıştır. 1932 tarihli 2054 sayılı Kanun ile çay, kahve ve şekeri bir elden ithal etme ile buğday fiyatlarını düzenleme yetkisi Hükümete verilir.⁴¹ Bunun yanında mal ve hizmet fiyatlarının belirlenmesi, fazla üretim nizamnamesi de özel sektör için sorunludur.⁴²

1932 yılında çıkarılan bu kanunların özel sektörü ne kadar huzursuz ettiği Meclis’de özel sektör temsilcilerinin konuşmalarında açıkça görülür.

Özel sektör temsilcilerinden Halil Menteşe konuşmasında 1932 yılı devletçilik politikasının yarattığı endişeyi dile getirmektedir:

“İktisadi sahada ben de etatistim. Fakat görülüyor ki sizler prensibinizin hududunu aşarak, *iktisadi zorunluluk* olmaksızın müdahaleye gidiyorsunuz. Bendeniz bunda tehlike görüyorum. İstihsale, *servet dağılımına* devlet müdahalesine gelince iş kolektivistasyona gider.”⁴³

Özel sektörün desteğiyle uygulamaya giren devletçilik, özel sektör tarafından çağrılınca gelecek yani ekonomik zorunluluk olunca ortaya çıkacak bir politika olarak görülmüş, Temmuz Kararları ile servet dağı-

³⁹ Afetinan, *a.g.k.*, s. 145.

⁴⁰ Tezel, *a.g.m.*

⁴¹ Eroğlu, *a.g.k.*, s. 46-47.

⁴² Altıparmak, *a.g.m.*, s. 43.

⁴³ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, s. 101 [vurgular bana ait]

limına müdahaleye dönüştüğü düşünülünce sermaye sınıfını rahatsız etmeye başlamıştır. İşletmeciler devletçilik sonrasında ne yapacaklarını ve bu işin kollektivizme gideceğinden yakınırlar.⁴⁴ Özel sektörün içine sindiremediği nokta, devletin yatırım yapması değil fakat özel sektörün faaliyetlerinin *sınırlayıcısı* konumuna gelmesidir. Bu görüşün karşısında, özel sektör, bireyin önceliğini korumaya çalışmakta; devletçiliğin tahakküm aşamasına geldiğinden şikayet etmektedir. Kocaeli Vekili Sırrı Bey de, 1932 Haziran’da bu durumun halkçılık ilkesine karşıt bir durum olduğunu söyleyerek karşı çıkmaktadır:

“hükümetimizin vasıf ve şiarı halkçılıktır...Halbuki gittikçe hakkından ve inisiyatifinden mahrum edilmekte olan fert, hükümetin halkçılık vasfı ile telif olamayacak bir vaziyete düşmektedir. Hükümetin kendi kudretini her gün ticari ve iktisadi muamelatta devletin müdahalesi çoğalmaktadır. Halk hükümeti bu şekilde devletçi olamaz.”⁴⁵

Özel sektör için esas olan bireyin çıkarıdır, genel çıkar ancak bireyin özgür olması ve çıkarını gerçekleştirilmesi ile sağlanabilecektir. İstanbul sermayesi “halkçılık” ilkesinden “hür teşebbüsçülük” anlamaktadır; bu anlayış, “halkçılık” ilkesinin geniş emekçi kesimlerin sosyal refah düzeyini yükseltmek anlamına doğru neden genişleyemediğini de açıklasa gerekir.

Görüldüğü gibi eleştiriler özellikle Mustafa Şeref dönemi devletçiliğinin sosyalizm ya da kolektivizme kaydığına dair vurgularda toplanır. Özellikle, “Devlet Sanayi Ofisi’nin kurulması sanayi sektörünü esas olarak özel firmalara dayanan bir sektör olmaktan büyük ölçüde çıkarmaya yönelmiş sosyalizan bir fantezi” olarak görülür.⁴⁶ Sorunun aslı, sanayileşmenin “devletin ekonomideki payını büyütecek fakat *özel sektörü küçültecek* bir hareket haline gelmesi”ni engelleyememektir.⁴⁷

Bu gelişmelerden rahatsız olan özel kesim iki isteği dile getirmektedir: (1) ekonomik ve mali ayrıcalıklarından vazgeçmemek ve olabildiğince yenilerini almak, (2) ekonominin önemli iş ve karar noktalarını elde bulundurmak. Bu iki özellik, özel kesimdeki sermaye birikimi için ilk ve son çarelerdir; ana güvencelerdir.⁴⁸

⁴⁴ A.k, s. 168-170.

⁴⁵ Makal, a.g.k, s. 122.

⁴⁶ Tezel, a.g.m.

⁴⁷ Altıparmak, a.g.m, s. 43.

⁴⁸ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde...*, s. 62

İştesermaye kesiminin bu oldukça öfkeli karşı duruşu, Cumhuriyet'in plancılık atağının kesintiye uğratılmasının önünü açmıştır. 1932 yılı sonlarında İplik Fabrikası'nın kurulması işlemleri sırasında Türkiye İş Bankası'nın verdiği teklifin, İktisat Vekaleti bünyesindeki Sanayi Umum Müdürlüğü tarafından kabul edilmemesi, plancılığın sonunu başlatan olayları başlatır. Mustafa Şeref İktisat Vekilliği'nden alınarak göreve Celal Bayar getirilir. Mustafa Şeref Özkan'ın ve "normalden fazla" görülen devletçiliğinin, devletçilik ve planlamanın merkezi İktisat Vekaletinden uzaklaştırılması, iş çevrelerinin –finans sektörü- içinden gelen Celal Bayar'ın vekillığe getirilmesi sonunda yön değişmiştir. Bu nedenle, 1933 yılı Türkiye İş Bankası'nın iktidarı ele alması, İktisat Vekaleti'nin muhalefete düşmesinin yılı olur.⁴⁹

Özel sektörün istekleri, Celal Bayar'ın göreve gelmesi ile birlikte hızla yerine getirilmiştir. Göreve geldiğinde Bayar özel kesimi rahatlatmak için gecikmeden bir genelge yayınlar. Bu genelge ile Celal Bayar devletçiliğini, tasfiye edilen devletçiliğin karşıtlığı üzerinden kurduğuna değinir:

"devletin bütün istihsal membaları ve vasıtalarını devletleştiren, serbest ticareti, mülkiyet haklarını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine yol açmayacak bir vuzuh vardır..."⁵⁰

Celal Bayar iş başına gelince, sermaye çevresi temsilcileri huzura ermiş gözükmektedir. Mustafa Şeref'in devletçiliğinin kolektivizme gideceğini söyleyen Halil Bey, Celal Bayar'a teşekkürlerini sunar. Sümerbank Kanunu ile ilgili görüşmelerde, Celal Bayar ile ilgili olarak şunları söyler:

"ferdi teşebbüsleri yavaş yavaş iktisadi sahadan kovarak bütün memleketin faaliyeti iktisadiyesinde devletçiliğe giden aşırı devletçilikle münasebetimiz yoktur buyurdular. Sanayi ve ticaret erbabı ile temas ettiler... Nazilli'de fabrika kurulacak... sizin sermayeniz yeterli olmadığı için bunu devlet yapacak. Sizin *sermayeniz devletin müzahareti ile büyüdüktan sonra devletin bu sahadaki işlerini yavaş yavaş sizlere bırakacağız*. Bu kanun layihasında da devlet sanayiini yavaş yavaş Türk şahıslarına terkedileceğine dair hüküm vardır"⁵¹

Celal Bayar'ın piyasacı-devletçiliği, bireyin teşebbüsü üzerinden ilerler. Bayar, 1937'de, "fert yapabiliyorsa fert yapacak, yapamayacağı

⁴⁹ Boratav, *100 Soruda Devletçilik*, s. 149

⁵⁰ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde...*, s. 39

⁵¹ A.k, s. 175-176

yerde devlet himayesi ve teşviki gelecek”⁵² diyerek devlet faaliyetlerinin sınırlarını çizmiştir. *Kararverici* özel sektör olacaktır. Devlet ise özeli, sermayeyi koruyan, gözetken ve zamanı geldiğinde kolundan tutup kaldıran bir araçtır. Bu nedenle genel çıkarın varlığından ya da bunun üstünlüğünden bahsetmek mümkün değildir, devlet özel sermayenin koruyucusudur.

1933 yılı Mustafa Şeref modelinin tasfiyesi ve ardından Celal Bayar modelinin kurumsallaşmasının yılı olur. 1932 sonlarında kapatılan DSO ve SKB'nin yerini almak üzere Sümerbank kurulur. Bu Kanun ile devletçilik *geçici* niteliği ile ön plana çıkmaya başlar çünkü devletin yatırımlarının özel sektöre devredilmesi gündeme gelir. Planlama ve devletçiliğin Mustafa Şeref dönemi özel sermaye kesiminde huzursuzluk yaratmışken, Celal Bayar'ın göreve gelmesi ile birlikte ardı ardına kurulan KİT'ler bu grubu huzursuz etmemiştir. Bu dönemde, devlet yatırımlarında eksilme olmadığı gibi büyük bir artış olmuştur, diğer bir deyişle kamu hizmet alanları artmıştır. Ancak bu genişleme, özel kesimi “huzursuz” etmek bir yana, 1930'lar öncesinde uygulanan serbest piyasacı politikaların devamı niteliğindeki araçlarla (teşvik, iştirak ve kredi) birlikte bu kesimin yararına işleyen bir genişleme olarak tarihe geçmiştir.

İktisat Vekaleti, planlamayı ve devletçiliği uygulamaya koyan, teorize eden merkez, dört yıl içerisinde iki ayrı devletçilik modeline evsahipliği yapmıştır. 1930-1932 yılında ekonominin dümenine yerleşen halkçı-planlamacı-devletçilikte, tasarrufların plan çerçevesinde devlet tarafından sınai yatırıma dönüştürülmesi hedeflenmektedir. 1932-1934 yılları arasında kurulan devletçilik ise, merkezi planlama boyutundan yoksundur, halkçılığı değil hür teşebbüsçülüğü esas almaktadır, devletçiliğin geçici karakterine vurgu yapmaktadır. Piyasacı-devletçilikte tasarrufların toplanması ve yatırıma çevriminde devletin işlevi, bizzat özel kesim ile yan yana durmak ve özel sektörü daima desteklemek olarak görünür. Kısaca adlandıırırsak, modellerin ilki plancı, ikincisi piyasacı devletçilik esasına oturmuştur.

İKİ MODEL: Plancı Devletçilik ve Piyasacı-Devletçilik

Devletçilik oldukça farklı algınabilen bir politikadır. Bazılarına göre sosyalizme giden bir yol, bazılarına göre kapitalizm ve sosyalizm

⁵² Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi...*, s. 52

arasında üçüncü bir yol, bazıları için planlama hareketi, bazıları için bir ideoloji ya da devlet sosyalizmi, bazılarına göre batı karşıtı hislerin canlanması ya da az gelişmiş ülke kalkınması için zorunluluk....⁵³ Tezel'in deyimiyle "sadece iktisadi hayatımızda değil, siyasi hayatımızda, hatta, birbirimizle ve devletle olan ilişkilerimizin ethosunda kültürümüzde derin izler bırak(mış)"⁵⁴ olsa bile 1930'lar devletçilik politikası hala bulanıktır. Açık olan şudur ki, 1930'lu yıllarda liberalizm terk edilmiştir, kapitalizm değil. Bu nedenle, zorunlu olarak gelen devletçilik, "liberal bir dünyanın çelişkilerini bertaraf edecek, hem de onun gelişimini teşvik edecek daha tatminkar, daha rasyonel bir ekonomi sistemi mümkün mü?"⁵⁵ sorusuna verilen bir yanıtıdır.

Kapitalist rasyonelite sermaye birikiminin sürekliliğinde yatar. Sermaye birikimi için ise tasarruf gereklidir. Bu nedenle, kapitalist sermaye birikiminin sağlanması için tasarrufların yönlendirilmesi önem kazanır. Devletçiliğe dair çatışma da kamusal tasarrufların *yönlendirilmesi* aşamasında başlar. Bireysel tasarrufların bırakınız yapınlar dendiğinde yapabilecek düzeyde olmadığı⁵⁶ bu dönemde kamusal tasarrufların çekilmesi gereklidir. Buna paralel, 1930'lu yılların anahtar kelimesi *tasarruflur*.⁵⁷ Tasarruflar vergi, devlet bankaları ve iç istikraz⁵⁸ aracılığıyla kamu otoritesi kullanılarak toplanacaktır. Peki kamu otoritesi ile toplanan tasarruflar nasıl yönlendirilecektir?

İki devletçilik modeli arasındaki temel fark, tasarrufların yönetiminde yatar. 1930'larda iktisadın karargahına yerleşen devletçilik, kamusal tasarrufların devlet tarafından sanayiye yatırım olarak aktarılmasını işaret etmekte iken, piyasacı devletçilikte tasarruflar finans sektöründe yedeklenmekte ve özel sektöre aktarılmaktadır. Hükümet içerisinde çıkan huzursuzluk plancı-devletçiliğin alaşağı edilmesine ve yerine huzursuz kesimin sözcüsü İş Bankasının temsilcisi ile birlikte piyasacı-devletçiliğin gelmesine yol açmıştır.

⁵³ Altıparmak, a.g.m, s. 38.

⁵⁴ Tezel, a.g.m.

⁵⁵ Georges Vedel, *Siyasal İktidar ve Planlama*, Çev: Prof. Dr. H. Topçuoğlu, Prof. Dr. M. Kapani, AÜ Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanından Ayır Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966, s. 405.

⁵⁶ Sezen, a.g.k.

⁵⁷ Tayfun Çınar, "1932: Temmuz Kararları Çerçevesinde Devletçiliğe Geçiş", içinde Birgül Ayman Güler (ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, TİDATA, AÜ SBF Kayaum, Ankara, 2007.

⁵⁸ Eroğlu, planın finansmanında kullanılan araçlar olarak vergi, devlet bankaları ve iç istikrazları gösterir. Eroğlu, a.g.k, s. 48.

Plancı-devletçilikte, devlet faaliyetlerinin çerçevesi *kamu çıkarı ve kamu hizmeti*⁵⁹ anlayışdır çünkü “belli alanlarda devletin üretimci olarak kalması zaruridir, bu alanlarda devlet yatırımları özele devredilemez. Bu alanlar, kamu çıkarı olan alanlardır ve bu alanlarda kamu hizmeti korunmalıdır.”⁶⁰ Devlet, bu faaliyetleri yerine getirirken faydamaliyet analizi üzerinden maddi getiriye değil, *genel çıkara katkısı* dikkate alır. Plancı-devletçilikte asıl hedef, *genel çıkarlar*dır. Mustafa Şeref Özkan’ın görüşüne göre, “devletçilik, liberalizmin ferdi çıkarları kaosu yerine, *umumi müşterek* menfaatin onurlu, masum yoluna yöneltmektir.”⁶¹ Bu onurlu ve masum yolun sınırlarını belirleyen *halkın gereksinimidir*. Bu nedenle, plancı-devletçilik halkçı-devletçiliktir: “..bir işin efrada veya devlete ait olması o işin talep ettiği vesaitle ölçülmez. Meselenin bütün memlekete alakası, veya hususi menfaatlere terk edilebilmesi ihtimalidir ki, bu hususta karar vermeye esas olacaktır.”⁶² Amaç milli çıkarın gerçekleştirilmesidir, bu nedenle “devletçilik sadece ferdi ya da tüzel kişilerin yapamayacağı işlerin devletçe yapılması değil, aynı zamanda halkın menfaatine olan işlerin de devletçe yapılmasını gerekli kılar.”⁶³ Bu yaklaşım, *devlet üzerinden* özel sektörün faaliyet alanını belirlemekte, devleti tasarruflar üzerinde *tek-ilk yetkili* merci konumuna sokmaktadır.

Piyasacı-devletçiliğin aksine plancı-devletçilikte, genel çıkarın hakim olduğu hizmet alanlarında, devletçilik geçici değil, *sürekli kimliği* ile ortaya çıkmaktadır. Plancı-devletçilikte, *belli noktalarda* devlet işletmeciliği zorunludur, çünkü bu noktaları ele geçirenler kendi özel çıkarları doğrultusunda ekonomik hayatı yönetmek yetkisini eline geçirmekte, diğer unsurların *tahakküm* altına alınması ve *sömürülmesi*ne neden olabilecek durumları yaratmaktadır. Mustafa Şeref Özkan’ın deyimi ile “bütün işletmeler, bankalar, şimendiferler ecnebilerin elinde idi. Şimdi devlette, çünkü bu noktaları ele geçirenler diğerlerinin özgürlüğünü engeller... Bu nedenle bu muayyen iktisadi noktalar devletçe tutulmalıdır.”⁶⁴ Plancı-devletçilikte, kamu hizmetinin ön plana çıkması ve sürekli olması, bireyin faaliyetlerinin bu yaklaşım çerçevesinde bir

⁵⁹ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 84

⁶⁰ A.k, s. 84

⁶¹ Mustafa Şeref Özkan (Ekim 1930). Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s.11

⁶² İsmet İnönü’nün 1933’de Kadro dergisine verdiği röportajdan, A.k, s. 23

⁶³ Recep Peker’in 1932 yılında yaptığı bir Meclis konuşmasından, A.k, s. 18

⁶⁴ A.k, s. 11-12

takım sınırlandırmalara tabi tutulabileceği endişesini doğurur. Bu sınırlandırılacak noktalardan bir tanesi de yukarıda belirtildiği gibi, birey faaliyetlerinden sömürü düzenine yol açabilecek olanlardır. Devlet, bu noktalarda her ne olursa olsun *sürekli* bulunmalıdır. Kısacası, halkın sömürülmesine karşı kamu hizmeti alanları bireyin bencilliğine bırakılmayacak, bırakılmış olanlara ise devlet tarafından *el konulabilecektir*. Mustafa Şeref Özkan'ın kelimeleri ile devletin olmazsa olmaz faaliyet alanları ve bu doğrultuda bireyciliğin kısıtlamaya tabi olabilecek alanları ve nedenleri şöyledir:

“İktisadiyatta muayyen hakim noktalar vardır. O hakim noktalara çıkmış olanlar, herhalde o memleketin efradını *menfaatlerine* alet olarak kullanabilirler. İnsanın insan tarafından sömürülmesi budur. Hükümet hiçbir vakit iktisadiyatın hakim noktalarıyla *ferdi menfaatlerin hotkamlığı*ndan kuvvet alan, hotkamlığı tatbik etmek için faaliyet sarfeden ve en connesan, en açık evantajına, faidesine neticeler veren menfaatler, ana hakim noktaları bırakmayacaktır. O hakim noktaları tamamen kendisi işgal edecek ve bu sayede memleketin efradı tarafından yapılan hususi faaliyetleri himaye edebilmiş olacaktır. Eğer o hakim noktaları liberalizmin *anarşik* vaziyetine terk edecek olursak, efendiler, on seneden beri istihsal edilmiş neticelerin hepsi de bir senede bertaraf edilmiş olacaktır.”⁶⁵

Devletin belli noktalarda üretimi eline alması yanında, fertlerin de ortak çıkarlara yönlendirilmesinin esas olduğu plancı-devletçiliğin aracılığıyla devletin belli noktalarda sürekli faaliyet göstermesinin dile getirilmesine, özel sektör, hızlı bir tepki verir, çünkü, özel sektör, “kayıtsız şartsız destek istemektedir... ekonominin yüksek ve egemen noktalarından çekilmek değil, bunları daha da çoğaltmak istemektedir.”⁶⁶ Özel sektör devletçiliği isterken, yönetilmek değil, sadece gerekli alanlarda yardım istemiştir. Bu görüş Kocaeli vekili Sırrı Bey tarafından belirtilir:

“hükümet müstesna ahvalde kudretini iktisat sahasında tecelli ettirebilir. O da ferdin kendi şahsi teşebbüsleriyle başaramayacağı işlerdir. Yani onların koltuklarından tutup himaye edilmesi iktiza eden hallerde. O vakit devletçi kendisinden maksut olan mana ile vazifesini yapmış olur. ... hükümetimiz dediğim şekilde devletçilik vasfına rücu edecektir.”⁶⁷

Sırrı Bey'in dileği Celal Bayar'ın yani İş Bankası'nın iktidara gelmesi ile yerine gelir.

⁶⁵ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s. 52-53 [vurgular bana ait].

⁶⁶ A.k, s. 54

⁶⁷ A.k, s 63

Bu tepkiler sonrasında, dümene geçen piyasacı devletçilikte, “koşullar ne olursa olsun, devletin kaynakları özel kesimin gelişmesini hep garantilemelidir. Bu destek, dış bağlantıların yerli sermayeye sağlayabileceğinden hem daha güçlü hem daha garantili görünür.”⁶⁸ Bu nedenle sermaye kesimi piyasacı-devletçiliği alkışlamıştır.

Piyasacı-devletçilikte “hürriyet ve demokrasi yegane temel, ilerletici konulardır. Ne zaman hür fert yaratılır, o zaman ilerleme olur.” Bu nedenle, milletin çıkarı, özel teşebbüsün serbestisinden ve hatta desteklenmesinden geçmektedir. Piyasacı-devletçilik taraftarları, ulusal kurtuluş savaşının Teşkilatı Esasiye’nin de derdinin “ferdi her türlü tahakkümden kurtarmak” olduğunu savunur.⁶⁹ Bireyciliğin sınırları, devlete biçilen rol için de tanımlayıcıdır. Piyasacı-devletçilikte “itici güç, ferdin yaratıcı gücüdür. Devlet ahengi sağlar, ama nüfus büyüdükçe üretim artıka görev alanı artar.”⁷⁰ Bu nedenle, esas olan özel sektördür, ne pahasına olursa olsun desteklenmelidir. Çünkü piyasacı-devletçiliğe göre, milli ekonominin temelinde özel yerli sermayenin korunması vardır: “Yerli ellerde sermaye birikimi işin özüdür. Bunu öncelikle özel kesim sanayinin hızlı gelişmesiyle oluşacak bir kapitalist ekonomi olarak düşünebiliriz.”⁷¹ Bu nedenle, “çocuk ana baba-sının koruması ile bir fert haline geliyorsa, devlet himayesi isteyen sanayi de bir gün dünya rekabetine atılmak için himaye edildiklerini bilmeliler”dir.⁷² Bu yaklaşım, daha sonra değinileceği gibi 1930’lar öncesinde benimsenen ve terk edildiği düşünülen model ile çok yakın benzerlikler taşımaktadır.

Piyasacı-devletçilik, suçlanan 1930 öncesi sistemin sorunlarını içerisinde taşıyan bir geri dönüştür. Ki, devletçilik kavramı zaman içerisinde rahatsızlık unsuru haline gelmiş, *güdümlü ekonomi* tabirinin kullanılması tercih edilmiştir. Piyasacı-devletçilik gücünü sermayeden almaktadır. Sermaye sınıfının isteği ise gereken sermaye birikiminin sağlanmasıdır. Devlet bu eksikliği giderecek araçtır. Devlet özeli belli alanlarda *güdecektir*. Mustafa Şeref Bey’e göre ise “devletçilik eğer özel sektöre kaynak aktarmak olarak algılanırsa, sermaye birikimi sağlanamaz. Sermaye birikimi için yatırım yapılması gerekmektedir. Bunun

⁶⁸ A.k, s. 51

⁶⁹ Tekeli ve İlkin, *a.g.k.*, s. 99

⁷⁰ A.k, s. 100

⁷¹ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, Ankara, s. 48

⁷² İzmir Mebusu Rahmi Bey. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s. 9

için de faaliyetlerin büyütülmesi gerekmektedir.” Mustafa Şeref Özkan, “devletçilik karşıtı sesler de bu iyi gidişatın etkisi ile devletçiliği benimsemiş görünür ve sesleri çıkmaz”⁷³ diyerek bu gidişattan özel sektörün de memnun kalacağını belirtmekteyse de, özel sektör, 1930 öncesinde varolan devletten özele kaynak aktarımının devamını istemekte, 1930 sonrası iktidara gelen plancı-devletçiliğin tasfiyesini zorunlu görmektedir. Plancı-devletçilik bu özellikleri ile liberalizm dışlanırken, kapitalizmin korunduğu⁷⁴ 1930’lar sonrası devletçiliğinde istisnai bir döneme dönüşmüştür. Plancı-devletçilik, Türkiye’ye özgü görülmüş, kapitalizm ve sosyalizm arasında bir üçüncü yol yakıştırması yapılmıştır.

Haldun Derin, Türkiye’de Devletçilik adlı kitabında devletin özel sektör aleyhine ekonomiye müdahale ettiği ve piyasayı tam tahakkümü altına aldığını savunanların Türk milleti ile Türk devletini ayrı yapılar olarak görme yanlısına düştüklerini belirtir.⁷⁵ Gerçekten, piyasacı devletçilikte, devlet tahakküm aracı olarak görülür ve dışsal sayılır. Plancı-devletçilikte ise devlet genel çıkarın temsilcisi ve koruyucusu olarak toplumsal yapıya içsel bir yapı olarak görülür.

Bu noktada, 1930 yılında beliren devletçilik, halkçı ve plancıdır. Halkçılık, Mustafa Şeref modelinin en önemli tamamlayıcısıdır. Halkçı-devletçilik, belirli noktalarda devlet işletmeciliğinin zorunlu kılınması, tekelleşmeyi ve sömürüyü engelleme isteği, organizmacı toplum ülküsünün bütün olarak korunması amacına yöneliktir. Halkçı-devletçiliğin düşünsel olarak beslediği damar olan Kadro’da devletçilik, sömürsüzlük ve planlama üzerine kurulur: Devletçilik, “milleti sınıflara bölmeden, bir zümrenin diğer zümre hesabına istismarına meydan vermeden, bütün milli kuvvetlerin bir plan dairesinde iktisadi istiklale doğru en kısa ve en kolay yoldan sevk ve idaresidir.”⁷⁶ Kadrocular’a göre, sanayi ve sermaye birikimi her yerde aynı değildir. Bu nedenle, bağımlı ekonomilerde sınıf çatışması olmaz, evrenselleşmez. Gelişmemiş ülkelerde ulusal kurtuluş savaşları olur. Bunu da devletçilik izler. Bu nedenle sınıf çatışması çıkmaz. Devletçilik, toplumun çıkarlarına yönelmiş, kurucu-işletici ve ürünleri toplum adına toplayan devlet iktisadiyatı benimsenir. Devlet bütünlük demektir, dışta sömürüye karşı

⁷³ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s.151

⁷⁴ Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s. 134

⁷⁵ Derin, *a.g.k.*

⁷⁶ Vedat Nedim Tör, “İktisatta İstiklal”, *Kadro*, Sayı: 22, Teşrinvevel 1933, s. 17

bütünlük, içte sınıflararası bütünlük.⁷⁷ Devrim belli bir sınıf yararına yapılmamıştır, “devrimin amacı uluslaşma, milletleşme idi, bir sınıfın egemenliği değil.”⁷⁸ Kadrocular, kapitalizmin eşitsiz gelişmesi sonucu çevre ülkelerde sınıfsal çatışmanın devletçilik sonrasında ortaya çıkma-yaacağını savunmuşlardır.

Halkçı-plancı-devletçilikte, toplum sınıfsız bir bütün olarak görülür. Nitekim, sınıfsız toplum, sanayileşmenin Avrupa’daki deneyiminin sonuçları göz önünde tutularak geliştirilen bir politikadır. Modern anlamda işçi sınıfının oluşum dönemi⁷⁹ olan 1930’larda siyasal alanda işçi sınıfı kavramına ve sınıfsal çıkarları körükleyecek herhangi bir manevraya geçit verilmez. Bunun nedeni, sanayileşme sürecinde sınıfsal çıkarların ortaya çıkmasının milli ekonomi modelini sekteye uğratacağı düşüncesidir. Bu dönemde hakim görüş şöyledir: “..Batı ülkelerinde sınıf kavgası, üretim araç ve usüllerinin başıboş gelişmesinin bir mahsulüydü. Türkiye’de, kendi millet yapısında, teknik gelişmeyi daha baştan planlı bir kontrol altına almakla bu çelişmelerin keskinleşmesini önleyecektir.”⁸⁰

Türkiye’de 1930’lu yıllarda, sınıfsız bir toplum olmadığı açıktır. Sınıfsız toplum bir olgu değil, ülküdür.⁸¹ Vedat Nedim Tör, 1932 yılında, “sınıfsız tezatsız bir millet olmak gayemizdir. Fakat henüz sınıfsız ve tezatsız değiliz. Yalnız bizde sınıf ayrılıkları, siyasi hayatımızda hakim bir rol oynayacak kadar açılmamıştır”⁸² diyerek işçi sınıfının siyasal temsiliyetinin yerleşmediğine değinir. Benzer bir görüş Boratav tarafından dile getirilir: “Yeni kurulan Cumhuriyetin sınıfsal çatışmalara yer vermek istememesi yanında, Cumhuriyet kurulduğunda sınıf ilişkilerini tanımlamak da zordur çünkü siyasi kadro içiçe girmiştir. Diğer taraftan da siyasi kadro ile ekonomik güçlerin teması henüz görünür değildir.”⁸³ Buna karşılık, Makal, sınıfsız toplumun yılmaz savunucuları ve halkçı-plancı-devletçiliğin düşünsel temellerini atan Kadrocuların, kendilerinin varolandıkları öne sürdükleri sınıf çelişkilerinin kurbanı olduklarını belirtir.⁸⁴

⁷⁷ İkin- Tekeli, *a.g.k.*, s. 82-84.

⁷⁸ Sezen, *a.g.k.*, s.152

⁷⁹ Makal, *a.g.k.*, s. 257

⁸⁰ A.k, s. 125

⁸¹ A.k, s. 52-53

⁸² A.k, s. 124

⁸³ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 23-24

⁸⁴ Makal, *a.g.k.*, s. 126

Bu noktada, 1930’lu yıllar devletçiliği ve planlamasını ele alırken, “nesnel göstergelere dayalı bir değerlendirme plan önceliklerini, politikalarını ve uygulama sonuçlarını sürdürülen birikim tarzının ve egemen sınıf çıkarlarının gerekleri ve empoze ettiği önceliklerle karşılaştırılarak yapılabilir: Kimin öncelikleri? İktisadi politikanın ve planlamanın egemen sınıfın çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde” yürütüldüğü unutulmamalıdır.⁸⁵

İKİ MODELDE ÖRGÜTLENME

Devletçilik modelinde, düşünsel boyutta var olan çatışma politikayı taşıyacak örgütsel mekanizmaya yansımaktadır. Halkçı-devletçiliğin devletin kontrolünde sınai yatırıma dönüştürülecek tasarrufların nasıl yönetileceğine verdiği yanıt altı ay gibi kısa bir ömrü olan SKB ve DSO modelidir. Bu modeli tasfiye ederek yerine yerleşen piyasacı-devletçiliğin modeli ise sanayi ve bankacılık sektörünü tek çatı altında bir araya getiren Sümerbank’tır.

1930 döneminde bilfiil üretime giren devlet, bu tarihten önce de ekonomik hayata müdahalede bulunmaktaydı, fakat bu müdahale sınırlıydı. Halbuki devletçilik, devletin ekonomiye devamlı, düzenli ve sürekli müdahalesidir.⁸⁶ Nitekim, 1925 yılında devlet sermayesi ile kurulan *Sanayi ve Maadin Bankası* da devletin müdahalesinin ve özel sektöre desteğinin somutlaştığı kurumdur. “Bankanın amacı fabrika kurup yönetmek olarak benimsenmiştir. Bu bankanın desteği ile Kayseri-Bünyan İplik Fabrikası TAŞ, Isparta İplik Fabrikası, Kütahya Çini İşleri TAŞ ve bunlar gibi birçok özel kuruluş devletin de destek olmasıyla faaliyete geçmiştir.”⁸⁷ Sanayi ve Maadin Bankası yatırımların hem finans hem yatırım kısmı ile ilgilenmektedir. Fakat, görevi sürekli tanımlanmış bir kurum değildir. Sanayi ve Maadin Bankası, devlet işletmelerini, özele devredene kadar idare etmekle görevlendirilmiştir ve yeni iştirak yapması yasaklanmıştır.⁸⁸ Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu gerekçesinde “sanayiinin kurulması için gerekli ilk unsur olan sermayenin birikmemiş olduğu ve fertlerde de sermayelerin birleşti-

⁸⁵ Gürel Tüzün, “Bunalım, Ekonomi Politikaları, Planlama ve Devlet: Bir Yaklaşım Önerisi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, ODTÜ İİBF, Ankara, 1981, s. 11

⁸⁶ Eroğlu, *a.g.k.*, s. 10.

⁸⁷ Haluk Bilgesay, “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı ve Planlı Kalkınma”, *Türk İdare Dergisi*, s. 130

⁸⁸ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 115-117 [vurgular bana ait].

rilmesi eğiliminin mevcut olmadığı, bu bakımdan müteşebbislere yol gösterecek bilgi ve sermaye(yi) sağlayacak örgütün ancak hükümet" olduğu belirtilir.⁸⁹ Bu yapı 1930'lu yıllara kadar varlığını korumuştur.

Sanayi ve Maadin Bankası yerine, 1932 yılında Temmuz Kararları adı ile anılan sekiz kanunun ikisi ile Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ve Sınai Kalkınma Bankası (SKB) kurulur. Sanayi ve Maadin Bankası'nın o güne taşıdığı sanayi ve bankacılık sektörlerini birarada tutan yönetim modelinin reddine dayanan DSO ve SKB'ni hayata geçiren ikili yapı 1932 yılında kurulur. Bu uygulamanın düşünsel temelleri ise daha önce atılmıştır. Banka ve sanayi sermayesinin ayrı örgütlenmesi gerekliliği tezi ilk olarak 1931 yılında, CHF programının sanayi bölümü için görüş yazan Sanayi Umum Müdürü Şerif Önay'ın tespitleri arasında yer almaktadır. Şerif Önay, raporda, hammadde devleti olmanın ötesine geçilmesi ve ithal ikameci modelin geliştirilmesi gerekliliğinden, bu doğrultuda korumacı ekonomi politikasının izlenmesi, gümrük duvarlarının örülmesinden bahsetmekte ve eklemektedir: "Sanayi Maadin Bankasının başarısızlığı nedeni ile banka ve sanayi ofisleri ayrılmalı."⁹⁰ Bu tespit 1932 yılında adı geçen iki Kanun, DSO ve SKB'nin kurulması kanunu ile hayata geçmiştir.

1932 yılında yürürlüğe giren DSO ve SKB, bankacılık ve sanayi sermayesinin birlikteliğinin tekelleşmeye yol açtığı ve sanayi sermayesinin bankacılık sermayesinin tahakkümü altına girmesine neden olduğu savı üzerinden plancı-devletçi görüşün uygulaması olarak ortaya çıkar:

"Özel çıkar dediğimiz şeyler devam ettikçe sahaları genişliyor. Kütleleri kapsayan ve onların arasında ortak çıkar haline dönüşüyorlar. Bu müşterek menfaatlerin çoğu ferdi menfaatlerin idaresine mahsus teşekkül eden *anonim şirketlerin* eline düşmüştür. *Sanayi kapitali de banka kapitallerinin zorlu egemenliği altına girmiştir.* Bunlar iktisadiyatta sahası genişleyen müşterek menfaatleri, ferdin bencilliğinden esinlenerek idare etmek vaziyetini yaratmışlardır. İşte, [1929] buhranın esası buradan çıkmıştır."⁹¹

Mustafa Şeref Bey'in kişiliğinde somutlaşan plancı-devletçilik, sanayi ve bankacılık sektörünün tek çatı altında ve birlikte hareket etmesine dayanan bir düzenin yaratılmasını, sömürü ilişkilerinin doğması ve bunun sonucunda *sınıf* çatışmalarının alevlenmesi endişesi ile reddetmektedir. Çünkü, banka ve sanayi sektörünün birlikte hareketi sanayinin bankacılığın tahakkümü altına girmesine neden olacaktır,

⁸⁹ Eroğlu, *a.g.k.*, s. 32.

⁹⁰ İkin ve Tekeli, *a.g.k.*, s. 146-147.

⁹¹ Mustafa Şeref Özkan'ın konuşmasından aktaran Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s.91.

bu nedenle hem sanayileşme hamlesi istenen şekilde gerçekleştirilemeyecek, hem de ortaya çıkacak anonim şirketler aracılığı ile sömürü düzeni büyüme imkanı bulacaktır. Bankaların sanayi üzerinde kuracağı denetim ya da tahakküm çeşitli yollarla mümkün olmaktadır, bunların başında da, bilgi ve kaynağın kontrol edilmesi ile gelen denetiminden söz edilebilir: “Banka işlemleri sayesinde, cari hesaplar ve öteki mali işlemler sayesinde bir avuç tekelci, ilkin şu ya da bu kapitalistin durumunu *tam tamına bilmek*, ardından onları *denetlemek*, ardından krediyi genişleterek ya da kısarak, kolaylaştırarak ya da güçleştirerek onlar üzerinde etkili olmak ve sonunda kaderlerini *bütünüyle belirlemek*, işletmelerinin gelirlerini saptamak, onları sermayeden yoksun bırakmak ya da hızla ve büyük ölçüde artmasını sağlamak vb.”⁹² Bankacılık hem üretimi pompalamakta, hem de birikimin özü olan sanayi sermayesini yedeğine almaktadır.⁹³ Hızlı sanayileşme hedefine kilitlenen Türkiye, bu nedenle sanayi sermayesinin banka sermayesinin tahakkümü altına girmesini mazur göremeyecektir.

DSO ve SKB yapısı özel sermayenin tepkisi nedeni ile uzun ömürlü olamamıştır. SKB’nin kurulması devasa boyutlardaki yatırımların finansmanının tek elde toplanması, Türkiye İş Bankası’nın geri plana itilmesinin ve finans sektörünün devlet kontrolü altına girmesinin altyapısını hazırlayacak bir mekanizma olduğu için baştan sert tartışmalara neden olmuştur. Diğer taraftan, DSO’nun kurulması ile sanayi yatırım ve fabrikalarını denetlemek ve izin almak yetkisi bu kurumda toplanmaktaydı.⁹⁴ Bu nedenle de “sanayi sektörünü esas olarak özel firmalara dayanan bir sektör olmaktan çıkarmaya yönelmiş, sosyalizan bir fantezi” olarak anılmaktadır. Yahya Sezai Tezel, bu girişimi, siyasi kadronun *radikal devletçiliğe sürüklenme istidadı taşıyan bir kadının varlığına işaret* olarak yorumlar.⁹⁵

Mustafa Şeref, Merkez Bankası’nın kurulması sırasındaki Türkiye İş Bankası-Hükümet arası tartışmaları işaret ederken de, piyasacı-devletçiliğin bankacılık sektörünü besleyici karakterine vurgu yaparak, “bu anlayış(ın), devleti, ekonomideki *kaynakları toplayarak özel*

⁹² Lenin, *Kapitalizmin Son Aşaması Emperyalizm*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Mart 1998, s. 41.

⁹³ A.k, s. 91

⁹⁴ Tezel, a.g.m.

⁹⁵ A.k, s. 12

sermayeye aktaran bir merkez olarak görme anlayışından⁹⁶ doğduğunu savunmaktadır. Celal Bayar ise bankacılık sektörünün en önemli kurumunun genel müdürlüğünden ekonomi politikasının karar merciine getirilmiştir. Bu nedenle, bankacılık sektörünün Celal Bayar modelinde öncü olması tesadüf değildir. Bu doğrultuda, 1933 yılında devletçilik kendi yönünü belirlemiştir, bu yeni yönde “birikim, (1) *bankalarda*, (2) *bankaların söz sahibi olacağı* bir biçimde devlet sanayi kuruluşlarında gerçekleşecektir. Birikimin can damarı devlet sanayidir. Fakat *sana-yi bunu bankalarla* paylaşacaktır.”⁹⁷ Bu yeni yön, DSO ve SKB’nin tasfiyesinin ardından yerine kurulan Sümerbank Kanunu’nda kendini göstermiştir. Sümerbank, planlamanın hem finansman hem yatırımlarının merkezi konumuna getirilir.

Sümerbank adında somutlaşan yeni yapı aslında pek de yeni değildir. 24 Ocak 1933’de Cumhuriyet’te yayınlanan bir haber piyasacı-devletçiliğin ürünü Sümerbank’ın, 1930 yılı öncesinde uygulanan serbest piyasacı politikanın ürünü olan Sanayi ve Maadin Bankası’na denk olduğuna işaret etmektedir: “Meclise göre devlet sanayinin tesis ve idaresinde ticari teşebbüslerde gözetilen esaslara riayet edilmesi lüzumuna işaret ederek devletin rolünü sermaye ve tekniği sanayinin tesisinde *mutavassıtlık* rolü olarak muvakkat bir zaruret diye ifade etmektedir. Meclisin bu noktai nazarı devlet sanayiciliğini daimi bir devlet vazifesi olarak kabul eden Sanayi Ofisi Kanununun ziyade Sanayi ve Maadin Bankası Kanununun istinat ettiği ana prensibe müstenittir.”⁹⁸ Piyasacı-devletçilik, halkçı-devletçilikten uzaklaşmayı hedef olarak benimsemekte; devletin sermaye yokluğu nedeni ile milli tasarrufun toplanması ve sanayinin ve tekniğin gelişmesinde⁹⁹ yardımcı olacak yegane *araç* olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu nedenle, devlet işletmeciliği geçicidir, ya işletmeler özele devredilecek, ya da teşvikler ile tasarruflar özele aktarılacaktır.

Mustafa Şeref Özkan döneminde endişe yaratan devlet müdahalelerinin genişlemesine asıl olarak Celal Bayar döneminde rastlanmakta, 2262 sayılı Sümerbank kanunu kuruluşa bütün sanayi hayatına fiilen müdahale edebilmek olanağını vermektedir. “Sümerbank’ın kuruluşundan pek az sonra beş senelik sanayi planının en mühim işleri bu

⁹⁶ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s.144.

⁹⁷ A.k, s.144.

⁹⁸ Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s. 20-21.

⁹⁹ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 173.

bankaya tevdi edilmiştir ve takriben 44 milyonluk bir kıymet ifade eden tesislerin kurulması, yönetimi Sümerbank'a verilmiştir."¹⁰⁰ Fakat buna rağmen neden özel sektörde hiçbir memnuniyetsizlik görülmemektedir?

Piyasacı-devletçiliğin somutlaştığı Sümerbank¹⁰¹ modelinde bankanın sermayesinin yarısını özel sektöre kredi vermeye zorunlu tutulduğu görülmektedir: "Sümerbank zorunlu olarak sermayesinin yarısını özele kredi için kullanacak"tır.¹⁰² Bunun hemen altındaki satırlarda ise "Bankanın kredi işlerine tahsis olunan likit sermayesinin bu mevzua tahsis edilen kısmını başka işlerde kullanmaması İktisat Vekaletince büyük bir hassasiyetle yakından mürakabe edilecektir" denilmektedir.¹⁰³ Bu nedenle, Sümerbank Kanunu ile önerilen model de "özel kesimden kaynak çekmeyen fakat özel kesime kaynak yaratan, destek ve ortak olan bir örgütlenmedir."¹⁰⁴ Sümerbank Kanunu'nun girişinde "milli sanayi inkişafına amil olmaktan ziyade, sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessese tesiri"¹⁰⁵ yaptığı söylenen DSO'nun tersine, Sümerbank *geçici* bir devletçiliğin aracıdır. Günümüze ışık tutan Sümerbank'ın özelleştirilmesinin önünü açan kanuni düzenlemeler ile Sümerbank'ın sahibi bulunacağı fabrikaların hisselerinden bir kısmının Türklerin ve Türk teşekküllerinin eline geçmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁶

"Sümerbank, devralacağı ve sermayesi tamamen devlete ait fabrikaları devir tarihinden itibaren bir sene zarfında mütehassıs heyetler marifeti ile takdir ettirilecek son haldeki hakiki kıymetleri ile mahdut mesuliyetli ve kendisine bağlı şirketler haline koymaya mecburdur.

Hükümetin teklifi üzerine umumi heyetçe verilecek karara göre bu hisse senetlerinin kısmen veya tamamen Türk eshas (şahısları) ve müesseselerine satılması caizdir."¹⁰⁷

Görüldüğü gibi, plancı-devletçiliğin 1929 öncesi ekonomi politikasından bir kopuşu temsil ettiği iddia edilebilecekken, piyasacı-

¹⁰⁰ Muhlis Ete, "Türkiye'de Devlet İşletmeciliği", *Türkiye İktisat Kongresi İstanbul Kasım 1948*, IV. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi Konusunda Kongreye Sunulan Tebliğler, s.158, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/ikt48-3.pdf> (Erişim tarihi: Mayıs 2008).

¹⁰¹ 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı Kanun ile kurulmuştur.

¹⁰² Sezen, *a.g.k.*, s. 151.

¹⁰³ Ete, *a.g.m.*, s. 158.

¹⁰⁴ Sezen, *a.g.k.*, s.151.

¹⁰⁵ Sümerbank Kanununda gerekçede Devlet Sanayi Ofisi'nden bahisle (1932 Eylül). Boratav, *100 Soruda Türkiye'de ...*, s. 217.

¹⁰⁶ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s.107.

¹⁰⁷ 3 Haziran 1933 gün ve 2262 Sayılı SÜMERBANK Kanununun 11'inci maddesi ve 3460 sayılı İktisadi Devlet Teşekküllerinin İdare ve Murakabesi Kanunu.

devletçilik bir geri dönüş niteliği taşımaktadır. 1929 dönemi öncesi teşvik ve himayeye yaslanan yerli sermaye, bu teşvik ve kaynak aktarımının son bulmasının işaretlerini gördüğü plancı-devletçiliğin karar merkezinden indirilmesi ve yerine kendi temsilcilerinin yerleştirilmesi amacıyla mücadele vermiştir.

SONUÇ

Liberalizmin yeniden çağrıldığı günümüzde, neo-liberal politikaların meşruluğu amacıyla tarihin yeniden yorumlandığı açıktır. Bu doğrultuda, hüküm süren tartışmalarda öne çıkan ezberlerin tartışmaya açılması gerekmektedir. Bu ezberlerin başında, neo-liberal politikalar tarafından 1930'lar ile benimsenen devletçiliğin sosyalizan bir dönem ürünü olarak gösterilmesi gelir. Günümüzde *uygulamada* kurumlar ile birlikte ortadan kaldırılan model piyasacı-devletçiliktir. Bu nedenle, günümüz tasfiye süreci, "sosyalizan fantezi"nin yenilgisi değil, devleti kapitalist birikimin aracı olarak gören piyasacı-devletçiliğin uygulamadan kaldırılışı; esas olarak kuruluşunda öngörüldüğü gibi gerçek sahiplerine yani özel sektöre devridir. Ne var ki, 1980'li yıllardan sonra gerçekleştirilen "özel sektöre devir", küreselleşme döneminde gerçekleşmiştir. KİT'lerin tasfiyesi, alıcı özel sektörün büyük ölçüde yabancı şirket ve bankalardan oluşması nedeniyle, muhtemelen 1930'lu yılların piyasacı-devletçilerinin ve bunların başında bulunan Celal Bayar'ın o yıllarda hesaba katmadığı bir sonuçtur.

Gelinen noktada, özelleştirmeler ile 1930'lu yıllarda halkın tasarrufları ile kurulan ancak sermayeye kaynak aktarma aracı haline getirilen ya da getirilmeye çalışılan KİT'ler ile hesaplaşmaktadır. Nitekim, en çok KİT, devletçiliği geçici gören modelin savunucusu Demokrat Parti döneminde kurulmuştur.¹⁰⁸ Bu hesaplaşmada tasfiye edilene ruhu veren özne, fikren bu yapılar ile bağı çoktan koparılmış bir modeli suçlu ilan ederek yok etmektedir.

Diğer taraftan, tek parti döneminin tek düşünsel mirasta eritilmesi söz konusudur. Ne var ki, siyasal iktidarda tek partili bir yönetimin konusu olduğu ele alınan dönemde, iktidarın kendi içerisinde muhalefeti de taşıdığı görülmektedir. Önemli siyasal bir ayrışmaya denk gelen devletçilik modelleri arasındaki fark, bu dönemde değil fakat çok partili hayata geçiş ile net bir şekilde görünür hale gelir. İki yıllık iktidarından

¹⁰⁸ Sezen, *a.g.k.*, s. 6.

sonra plancı-devletçiliğin yerine yerleşen piyasacı-devletçiliğin başını çeken Celal Bayar'ın, aradan çok zaman geçmeden yeni siyasal hareketin başı olarak tarih sahnesinde durduğu ve Demokrat Parti'nin iktidarı ile plancı-devletçilik döneminin kazandırdığı her kanun-örgütlenme yapının ya tasfiye edildiği, edilemeyenlerin de etkisizleştirilmeye ve farklı içeriklerle doldurulmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu dönemdeki çıkar çatışmalarını anlamak, devletçiliğin içeriğini daha rahat kavramayı ve bugüne kadar etkisi süren önemli deneyimlerin daha açık/anlamlı bir zeminde tartışılmasını sağlayacaktır.

Döneme ilişkin bir diğer ezber de, dönemin sınıfsız toplum anlayışının benimsenmesinde görülür. Bu dönemde, sınıfsal bir çatışmanın net olarak görülebileceğinden bahsetmek mümkün görünmese de finansal sermayenin meclis gündemine taşınan çıkarları oldukça yerleşmiş ve iktidarı ele geçirmiş gözükmektedir. Bu nedenle, sınıfsız toplum bir amaçtır, gerçeklik değil.

Son olarak, belirtilmesi gereken, politikanın taşıyıcısı örgütsel yapıların politikalara dair öne çıkarttıklarının önemidir. DSO ve SKB modelinde örgütlenen plancı devletçilik, bu kurumlara devletin tanımlanan işlevi doğrultusunda gücün yoğunlaştığı kalıcı bir merkez niteliği kazandırırken, piyasacı-devletçilik bu merkezi iktidara gelir gelmez dağıtır. Piyasacı devletçilik, Sümerbank modeli ile finans ve sanayi sermayesinin birlikteliğini gerçekleştiren sektörel bir yapı kurar. Bu merkezin öz görevi ise sermayenin özel sektörde birikmesinin önündeki engelleri kaldırmak ve sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamaktır.

Görüldüğü gibi, günümüzde tasfiye edilmekte olan devletçilik, siyasal ve yönetsel yapısı ile özel sektör girişimciliğinin aleyhine işleyen bir politika olmaktan uzaktır. Aksine, sermaye birikiminin önünü açıcı karakter taşır. Tam da bu nedenle, bireysel teşebbüsleri kısıtlayıcı değil, teşvik ve himaye edici bir rol oynamıştır. Bugün ise, küreselleşme süreciyle doğan “yeni dünya düzeni”nde, öz görevini de [kendini üretebilen yerli - özel sermaye yaratma] başaramadan devrini tamamlayıp sahneden çekilmektedir.

KAYNAKÇA

Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.

Altıparmak, Aytekin, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Yıl: 2002.

- Bilgesay, Haluk, "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı ve Planlı Kalkınma", *Türk İdare Dergisi*, S. 453, Aralık 2006.
- Boratav, Korkut, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, Yelken Matbaası, Ankara, Mart 1974.
- Çınar, Tayfun, "1932: Temmuz Kararları Çerçevesinde Devletçiliğe Geçiş", içinde Birgül Ayman Güler (ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1929-1939*, TİDATA, AÜ SBF Kayaum, Ankara, 2007, s. 303-413.
- Ete, Muhlis, "Türkiye'de Devlet İşletmeciliği", *Türkiye İktisat Kongresi İstanbul Kasım 1948*, IV. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi Konusunda Kongreye Sunulan Tebliğler, s.158. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisat48/ikt48-3.pdf> (Erişim tarihi: Mayıs 2008).
- Güler, Birgül Ayman, "Otuzlu Yıllarda Yönetim", içinde Birgül Ayman Güler (Ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s. 1-20.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge, 2. Baskı, Ankara, 2005.
- Derin, Haldun, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler, İstanbul, 1940.
- Kocabaşoğlu, Uygur vd., *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Acar Matbaası, İstanbul, Aralık 2001.
- Kuruç, Bilsay, "AKP'nin varlık nedeni olan Anglo-Sakson modelinin sonuna geldik", *Sol*, S: 247, 12 Aralık 2008.
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara, Aralık 1987.
- Kuruç, Bilsay, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Mayıs 1963.
- Lenin, V.I., *Kapitalizmin Son Aşaması Emperyalizm*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Mart 1998.
- Makal, Ahmet, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 1 Aralık 1999.
- Unakıtan, Kemal, "Satıyoruz satıyoruz bitmiyor ne komünist ülkeymişiz", *Hürriyet*, 15 Temmuz 2007.
- Özelmas, Ekrem, *Devletçilik ve Türkiye'de Tatbikatından Sümerbank*, Sümerbank Yayınları, Nisan 1963.
- Sezen, Seriyi, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, TODAİE Yayın No. 293, Ankara, Mayıs 1999.
- Somel, Ali ve Cengiz Ekiz, "Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışında Değişme", AÜ SBF GETA Tartışma Metinleri, No. 81, Ocak 2005.
- Soyak, Alkan, "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Dergisi*, 4 (2), 2003.
- Süreyya, Şevket, "Programlı Devletçilik", *Kadro*, Sayı: 34, Teşrinevel 1934.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ İİBF Yayın No: 39, Sinem Matbaası, Ankara, 1982.
- Tezel, Yahya Sezai, "1934 Sanayi Programı ve Türkiye'de İktisadi Devletçilik Tarihindeki Yeri", *TÜSİAD Görüş Dergisi*, Kasım 1993.
- Tör, Vedat Nedim, "İktisatta İstiklal", *Kadro*, Sayı: 22, Teşrinevel 1933.
- Tüzün, Gürel, "Bunalım, Ekonomi Politikaları, Planlama ve Devlet: Bir Yaklaşım Önerisi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, ODTÜ İİBF, Ankara, 1981.
- Vedel, Georges, *Siyasal İktidar ve Planlama*, Çev: Prof. Dr. H. Topçuoğlu, Prof. Dr. M. Kapani, AÜ Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanından Ayrı Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966.

KÜRESELLEŞME VE ULUS DEVLETİN GELECEĞİ

Ergül ACAR*

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan fordist birikim rejimi, 1970'lerin ortalarından itibaren ekonomik kriz içerisine girmiş, bu krize siyasal krizin de eşlik etmesiyle birlikte Keynezyen ulus devlet modeli büyük bir meşruiyet kaybı yaşamaya başlamıştır. Bu gelişmelere üretimin uluslararasılaşmasının eklenmesiyle birlikte ulus devletin varlığı tartışılmaya başlanmıştır. Ulus devletin yetkilerinin görece kısıtlanmış olmasına rağmen, yurttaşlar topluluğunun oluşturduğu siyasal bir varlık olarak, sermaye kesimlerinin uluslararası alanda rekabet avantajı elde edebilmek için devlet desteğini arama ihtiyacı devam ettiği sürece, varlığını sürdürüleceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Fordizm, ekonomik kriz, refah devleti, ulus-devlet, küreselleşme.

Liberal kapitalizmin temel paradokslarından birisi kişi hakları ile mülkiyet haklarının çelişmesidir. Liberalizmin, özellikle sanayi devriminden sonra yaşanan işçi mücadeleleri sonucunda, genel ve eşit oy temelinde temsili bir nitelik kazanarak “demokratikleşmesi”, mülkiyet haklarının sınırsız kullanımının önünde engel oluşturmaya başlamıştır. Bu anlayışa göre, refah devletlerinin yaşadığı krizin temelinde, temsil sistem yoluyla halk çoğunluğunun taleplerinin siyasal iktidarlar tarafından karşılanması ve böylelikle komuta alanının ekonomik alan aleyhine aşırı gelişmesi yatmaktadır. Sermaye, 1970'lerin sonundan itibaren, hem yerel bağlardan kurtulmak hem de dünya piyasasındaki aşırı karlardan yararlanmak için, uluslararasılaşma süreci içerisine girmiştir. Bu çerçevede hedef tahtasına konulan refah devleti modelidir. Bu modelin ekonomik ve politik olmak üzere iki yönü vardır. Ekonomik yönü, siyasal iktidarın çalışan kesimler lehine geliri yeniden dağıtıcı politikalar uygulamasıdır. Politik yönü ise, siyasal iktidarın toplumu oluşturan çıkar grupları arasında özgür ve eşit yarışma yoluyla ele geçirebileceğini iddia eden siyasal çoğulculuk anlayışıdır.

Bu yazıda küreselleşme ve ulus devletin geleceği sorunu, refah devletinin krizi ve neo-liberalizm bağlamında tartışılacaktır. Küreselleşme süreci kısaca ele alındıktan sonra, ilk önce refah devletinin

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı (Siyaset Bilimi) Doktora Öğrencisi

ekonomik ve siyasal krizi ele alınacak, ardından ulus devletin geleceği konusunda yapılan tartışmalar özetlenecek, son olarak da genel bir değerlendirme yapılacaktır.

KÜRESELLEŞME ÇAĞI

Kapitalist devletler, 1970'lerin başından itibaren kâr hadlerinin azalma eğilimi yasasının bir sonucu olarak iktisadi bir kriz içerisine girdiler. Kapitalist dünya 2. Dünya Savaşı sonrasındaki 25 yıllık zaman diliminde, özünü emek ve sermaye arasındaki kitlesel üretim ve tüketime dayanan uzlaşmanın oluşturduğu bir "altın çağ" yaşamıştı. Fordist kitlesel üretimi tüketecek kitlesel talep olduğu sürece de bu çağın sürüp gideceği düşünülüyordu. Ancak, zamanla piyasalar doygunluğa ulaştı ve aşırı kârlılık krizleri ortaya çıkmaya başladı. 1970'lerin ortasından itibaren krizden çıkış yolu olarak devletin ekonomiden ve sosyal adaleti sağlayıcı rollerinden vazgeçmesi gerektiği savunulmaya başlandı. Bu düşüncedekilere göre, devlet, II. Savaş sonrası dönemin istisnai işlevleri yerine, baştaki, orijinal işlevine, "gece bekçisi devlet" işlevine geri dönmeliydi. Sosyal devlete yönelik bu neo-liberal saldırı piyasaya itibarını yeniden kazandırmayı amaçlıyordu.

Küreselleşme süreci, neoliberalizm tarafından, uluslararası ekonomik sistemde, esneklik ve rekabetin temel yön verici ilkeler olduğu, devletin ekonomiye yönelik müdahalelerinin en aza indirildiği bir süreç olarak tanımlanıyordu. Ancak, gerçekte, durum hiç de böyle değildi. Ne teknoloji ne de işletmeler küreselleşmeyi tek başlarına başlatabilirlerdi. İçerdiği "devlet karşıtı" söyleme rağmen, küresel ekonominin kurulmasında belirleyici aktörlerin gelişmiş ülke devletleri, G-7 ve onların yardımcı kuruluşları niteliğindeki uluslararası finans kurumları (IMF, DB, DTÖ, OECD) olması manidardır. Bu yönelimin temelinde birbirleriyle bağlantılı olan üç siyaset tarzının yattığı görülmektedir:

- 1) Yurt içi ekonomik faaliyetlerin (finansal piyasalardan başlayarak) deregülasyonu;
- 2) Uluslararası ticaret ve yatırımların liberalizasyonu;
- 3) Kamu kontrolünde olan şirketlerin özelleştirilmesi (özellikle de yabancılara satılması).

Bu politikalar, ABD'de 1970'lerin ortalarından, Britanya'da ise 1980'lerin başından itibaren uygulanmaya başlandı ve 1980'lerde tüm Avrupa'ya yayıldı; 1990'larda dünyanın çoğu ülkesinde uygulanmaya

başlandı ve uluslararası ekonomik sistemin hakim standardı haline geldi.¹ Devletin üretim alanından çıkarılması hedefleniyordu. Vaktiyle kârlı bulunmadığı için yatırım yapılmayan alanlar, hazır alt yapıları ve pazar olanaklarıyla sermaye için cazip alanlar haline geldi. Bu süreci yorumlamada hakim olan argüman, 1950’li ve 1960’lı yılların, kapitalizmin tarihinde geçici bir dönem olduğunu iddia ediyordu. Doğal olan devletin piyasanın işleyişine müdahalede bulunmadığı liberal ekonomik sistemdi. Ancak, tüm bunlara rağmen, kapitalizme alternatif oluşturan sosyalist bir blok var olduğu sürece, piyasa fetişisti çabaların evrensellik kazanması beklenemezdi.

1990’larda sosyalist bloğu oluşturan ülkelerin bir birini ardına çökmesi, kapitalizme işte bu fırsatı verdi: Liberal kapitalizmin alternatifsiz bir sistem oluşu iddiası daha yüksek bir özgüvenle savunulmaya başlandı. Yaşanan bu süreç ideolojik destek bulmakta da fazla gecikmedi. Siyasetin içinden gelme birisi olan Fukuyama, tarihin sonunun geldiğini ilan ediyordu. O’na göre, Batı liberal demokrasisinin, rakipleri karşısında üstünlük kazanmasıyla birlikte, insanlığın ideolojik evriminin sonuna gelinmişti. Bu, değişimin ve çatışmanın olmayacağı anlamına gelmese de, OECD uygarlığı karşısında geçerli alternatiflerin tükendiği anlamına geliyordu. Sosyalizmin alternatif bir model olmaktan çıkmasıyla birlikte, Batı liberal demokrasisi insan yönetiminin nihai biçimi olmuş ve tarihsel gelişmeyi nihai amacına erdirmişti. Fukuyama, Hegel’in teleolojik yaklaşımından yola çıkarak ‘dünyada özgürlük olarak usun liberal bir devletin kurumlarında kendini gerçekleştirerek mutlak bir sona...’ erdiğini öne sürüyordu.² Bu anlamıyla, tarihin sonu, kusursuz bir sistemin ortaya çıkması olarak değil; kapitalizmin üstesinden gelmeyi amaç edinen alternatif projelerin gündemden kalkması anlamına geliyordu. Yoksa, ne kapitalizm kusursuz bir sistemdi ne de çatışmalar ve adaletsizlikler ortadan kalkmış durumdaydı.³

Kapitalizm, 1990’ların dünyasında artık hakim bir model haline gelmişti. Neoliberal saldırı, bir yandan tüm ülkelerde özelleştirme politikalarının istihdamı, dolayısıyla da toplumsal refahı arttıracığını iddia ediyor, diğer yandan da özellikle üçüncü dünya ülkelerini dışa

¹ Castells, M., *The Rise of the Network Society*, Vol. I, Blackwell Publishers, Oxford, 2002, s. 137.

² Anderson, P., *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, İletişim, İstanbul, 2003, s. 387-88.

³ Ak, s. 457, 467.

açarak onları uluslararası sermayenin spekülasyon alanları haline getirmeye çalışıyordu. Bu süreçte, egemen kılınan “küreselleşme” söylemi ile, artık tek kutuplu bir dünyada yaşandığı, liberal kapitalist sistemin (piyasa ekonomisinin) alternatifinin olmadığı ve ulusal sınırların öneminin giderek azaldığı görüşü hakim kılınmaya çalışılıyordu. Bu neoliberal küreselleşme tasavvuruna göre, ekonomik kalkınmanın ve zenginleşmenin tek kaynağı olan sermayenin önündeki tüm engeller kaldırılmalıydı. Artık, “bağımlılık”, “sömürü” gibi kavramların modasının geçtiği, yepyeni bir dünya düzeninin ortaya çıkmaya başladığı iddia ediliyordu. Ancak, gerçekte “küreselleşme” olarak adlandırılan süreçte ortaya çıkan gelişmeler “küreselleşme” söyleminin çizmeye çalıştığı tablodan oldukça farklı bir gerçeklik ortaya koymaktadır. Wood’un da belirttiği üzere, küreselleşme insanlık tarihinin yeni bir evresi olmaktan çok, kapitalizmin ve sermayenin başından beri sahip olduğu özelliklerin bir dışavurumudur. Ancak, bunu söylemek, kapitalizmin zaman içinde değişmeden kaldığını savunmak anlamına gelmemektedir. Wood, kapitalizmin en başından beri uluslararası bir sistem olduğunu belirtmekte ve günümüz dünyasıyla 1848’de Marx ve Engels tarafından *Komünist Manifesto*’da betimlenen kapitalizm arasındaki çarpıcı benzerliklere dikkat çekmektedir.⁴

Küreselleşme ile ortaya çıkan yenilikler şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Uluslararası finansal kuruluşların (IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, G-7 ve OECD) ağırlığı artmıştır.
- 2) Başlıca amaç, Üçüncü Dünya ülkelerini devletsizleştirmek ve altın çağın fordist devletini tasfiye etmektir.

⁴ Wood, E.M., “Labor, Class, and State in Global Capitalism”, Wood, E.M., Meiksins, P. ve Yates, M. (eds.), *Rising From the Ashes*, Monthly Review Press, New York, 1998, s.5-6. Munc, Wood’u aşağıdan küreselleşmeyi savunanlara karşı devletçi ve milliyetçi bir mücadeleyi öne çıkaran ortodoks bir bakış açısına sahip olmakla eleştirmektedir (Munck, R., *Emeğin Yeni Dünyası*, Kitapyayınevi, İstanbul, 2002, s. 34-5).

3) Sermayenin ülkeler arasındaki hareketlerinin önündeki engeller kaldırılırken,⁵ emeğin ulusal sınırlara hapsedilmesi temel amaçtır.⁶

Küreselleşme çağında fordist uzlaşma, ulusal ve uluslararası sermayenin temel hedefi durumundadır. Bu, devletin salt baskıcı işlevine indirgenmesi anlamına gelecektir. Ancak salt baskı aygıtları ile donanmış sistem emekçi sınıfların gözünde meşruiyetini giderek yitirecektir.⁷

REFAH DEVLETİNİN KRİZİ

Günümüzde fordizmin krizine paralel olarak, ekonominin ve devletin yeni birikim rejiminin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılması tartışılmaktadır. Yeni küresel eğilimleri ve olası politikaları anlayabilmek bakımından öncelikle fordizmin temel özelliklerini ortaya koymak son derece önemlidir. Bob Jessop, fordist rejimin tipik biçimi olarak Keynezyen refah devletini göstermektedir.⁸ Bu devlet biçiminin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Ekonomik açıdan görece kapalı ulusal ekonomilerde, asıl olarak talep yanlı politikalarla tam istihdamı güvence altına almak. Bu yolla talebin, fordist ölçek ekonomileri temelinde ve esnek olmayan üretim araçlarıyla gerçekleştirilen kitlesel üretime uyum sağlaması hedeflenmektedir.

- Tam istihdam büyüme düzeyinin sınırları çerçevesinde, toplu pazarlık rejimi düzenlenmeye çalışılmaktadır. Temel amaç, kitlesel üretimden faydalananları, fordist sektörde çalışanların ötesine taşıyarak, ekonomik gelişmeden tüm yurttaşların yararlanmasını sağlamaktır.

⁵ Bilgi teknolojisindeki gelişmeler yatırımların dövize, tahvillere, hisse senetlerine vb. yatırılmasına olanak tanıyordu. Bu tür finansal yatırımlar büyük bir hız ve karmaşıklık içinde hareket ettiğinden, ulusal devletlerin onları etkin bir biçimde düzenlemeleri bir yana, bu hesapları doğru bir biçimde izleyemiyorlardı bile (bkz. Smith, T., *Technology and Capital in the Age of Lean Production*, State University of NY Press, NY, 2000, s. 120-21). Bu durum ulus-devletlerin egemenlik alanlarının zayıflayıp uluslararası sermaye hareketlerinin basit bir izleyicisi olması anlamına gelmektedir. Bunun en açık örneği, Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nın (MAI), ulusal sınırlar içinde yabancı sermaye ile ilgili anlaşmazlıkların uluslararası tahkim yoluyla çözüme kavuşturulmasını öngörmesidir. Bu anlaşmanın içeriği ve olası sonuçları için bkz. Tonak, E.A., "Niçin Küreselleşme Üzerine Bir Kitap Daha?", E.A. Tonak (der.), *Küreselleşme, Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, İmge Yayınevi, Ankara, 2000.

⁶ Boratav, K., "Emperyalizm mi Küreselleşme mi?", *Küreselleşme, Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, E. A. Tonak (der.), İmge Yayınevi, Ankara, 2000, s. 18-20.

⁷ Ak, s. 21

⁸ Jessop, B., "The Transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Workfare State", Burrows, R. ve Loader, B.(der.), *Towards a Post-Fordist Welfare State* içinde Routledge, London, 1994, s. 17 ve Jessop, B., *The Future of Capitalist State*, Polity Press, Cambridge, 2002, s. 59-61

Böylelikle, efektif talebi güçlendirerek fordist gelişme tarzına uygun kolektif üretim biçimleri geliştirilmek istenmektedir.

- Teritoryal (ülkesel) devlet, farklı ölçeklerde, Keynezyen refah politikalarının rehberliğinden ve geliştirilmesinden sorumlu olduğu ölçüde ulusal bir karaktere sahiptir.

- Keynezyen devlet, kurumlarıyla piyasa güçlerini tamamlayabildiği ve sivil toplum kurumları içinde başat bir rol üstlenebildiği ölçüde devletçi bir niteliğe sahiptir. Devlet, ekonomik, sosyal ve politik düzenlemelerin çekim odağı olduğu ölçüde, karma bir ekonomik yapı arz etmektedir.

Keynezyen devletin bu özellikleri, ideal tipik bir niteliğe sahiptir. Her bir ülkede bunların tamamının bir arada bulunması mümkün değildir. Yukarıda sayılan özellikler çerçevesinde Keynezyen devlet sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bunlardan öncü olması ve kendisinden sonra gelen çalışmalara yön vermesi bakımından Esping ve Anderson'un çalışmaları diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu yazarlar Keynezyen devleti dört grup altında incelemektedirler. Bunu yaparken temel kriterleri iş gücünün metasızlaşmasıdır (decommodification):

Birincisi *liberal* tiptir. Bu tipte, iş gücünün metasızlaşması en alt seviyededir. Bu tip, üç ayak üzerinde yükselir: i) Minimal devlet, ii) işgücüne katılımda ortaya çıkan risklerin sosyalizasyonu yerine bireyselleştirilmesi ve iii) ekonomik ve sosyal sorunların piyasa merkezli çözümünün tercih edilmesi.

İkinci tip *muhafazakar* tiptir. Burada metasızlaşma orta seviyededir. Üç özelliği vardır: i) Piyasanın gediklerini telafi etmede kilit rol, aileye ve korporatif kurumlara verilir; ii) riskler tüm yurttaşları kapsayacak biçimde evrenselleştirilmeyip, statü grupları temelinde bir ayrıma gidilir ve iş ve sosyal tabaka farklılaşması temelinde risk havuzları oluşturulur; iii) refah kazanımları geleneksel aile biçimine ayrıcalıklandırılır ve onlara ulusal yurttaşlık temelinde değil sınıf ve tabaka temelinde ulaşılır. Ayrıca, bu tipte gönüllü teşebbüslere de kilit bir rol verilir.

Sosyal Demokratik tipte ise, metasızlaşmanın en yüksek aşaması temsil edilir. Bu tip, genellikle kuzey ülkelerinde güçlü işçi hareketlerine bağlı olarak gelişmiştir. Burada piyasanın başarısızlıkları devlet tarafından telafi edilir; riskler çok yaygın bir biçimde toplumsallaştırılır ve refah kazanımları tüm yurttaşları kapsayacak biçimde evrenselleştirilir. Hatta devlete olan desteğin tabanını artırmak için metasızlaştırma girişimleri orta sınıflara kadar yayılır.

Son tip ise, *ailesel* ya da *Güney Avrupa Refah Rejimleri* olarak adlandırılan tiptir. Bu tipte, piyasanın olumsuzlukları karşısında, genişletilmiş ailenin ekmek parasını kazanan erkek figürü, temel çıkış noktası olarak alınır. Bu yönüyle, bu tip orta derecede metasızlaşmanın değişik bir biçimini oluşturur.⁹

Jessop da kendi sınıflandırmasını yukarıdaki dörtlü sınıflandırma temelinde yapmakta ve Keynezyen refah devletinin Avrupa ve Kuzey Amerika bağlamında, aşağıdaki gibi sınıflandırılabileceğini belirtmektedir:¹⁰

- *Liberal Refah Rejimleri*, para sermayenin baskın olduğu finans temelli ve pazar yönlendirmeli kapitalist rejimlerdir.

- *Sosyal Demokratik Refah Rejimleri*, Fordist ihracat ekonomilerine dayanan küçük ekonomilerdir. Rejimin temel özellikleri yüksek vasıflılık, yüksek verimlilik, yüksek ücret ve esnek uzmanlaşmış ihracata sahip olmaktır.

- *Korporatist ve Muhafazakar Refah Rejimleri*, açık ya da kapalı daha büyük ekonomileri içerir. Bu tipte endüstri ile finans sektörleri ve büyük işletmelerle orta ve küçük işletmeler arasında yakın koordinasyon vardır. Zanaat üretimine ve lonca örgütlenmelerine çok büyük ağırlık verilir.

- *Güney Avrupa Modeli* ise, geç gelişmiş çevresel fordist ekonomileri kapsamaktadır. Bu ekonomilerin temel özelliği büyük bir tarım sektörü ile birlikte geleneksel bir toplumsal yapıya sahip olmaları ve aile kapitalizmi temelinde örgütlenmeleridir.

Refah devletinin bu denli farklı coğrafya ve kültürlerle yayılmış olması, Keynezyen devletin krizinin de buna bağlı olarak farklı görünüm kazanmasına neden olmuştur. Devletçi geleneğin zayıf olduğu Anglo-Sakson ülkelerinde neo-liberal saldırı daha etkili olurken, kıta Avrupası'nda, özellikle de Kuzey ülkelerinde, refah devletinin pek çok özelliğini korumaya devam ettiği görülmektedir.

Sadece ona indirgemek mümkün olmamakla birlikte, fordist uzlaşmanın en başta ekonomik krizin baş göstermesiyle birlikte sarsılmaya başladığı söylenebilir. Birikim rejiminden kaynaklanan kriz, yeni birikim rejiminin ihtiyaçları doğrultusunda düzenleme tarzında gerekli

⁹ Jessop, *The Future of...*, s. 62-63.

¹⁰ Ak, s. 68.

değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılmıştır.¹¹ Bu çerçevede aşağıdaki bölümde ilk olarak ekonomik kriz üzerinde, daha sonra da bunun siyasal yansımaları üzerinde durulacaktır.

Refah Devletinin Ekonomik Krizi

Hirsch'e¹² göre ekonomide hakim olan eğilim, krizi, kurumsal-politik nedenlerle açıklamaktadır. Çoğu Marksist de bu kapsam içinde yer almaktadır. Bu kesimlere göre, kapitalizmin 1970'lerin başından itibaren içine girdiği kriz, Keynezyen devletin kurumsal ve politik yapısından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede krizin nedenleri olarak, yıllar itibarıyla ücretlerde aşırı bir artışın meydana gelmesi ve kamu harcamalarının (geniş anlamda refah harcamaları) ve kamu borçlarının aşırı artması gösterilmektedir. Bununla birlikte devletin, iş gücü piyasasına, sosyal güvenlik sistemi ve işten çıkarmayı zorlaştıran yasalarla müdahale etmesi, emek faktörünün maliyetinin yükselmesine neden olmuştur. Tüm bunlar, sonuçta enflasyonun da yükselmesine neden olmuş ve kriz eğilimini tetiklemiştir.

Enflasyonla mücadelede, gelirlerle devlet bütçesi arasında eşgüdüm eksikliği yaşanması sonucunda, merkez bankalarının enflasyonla mücadele çabaları (örneğin bu amaçla faiz oranlarını artırması), keskin ekonomik dalgalanmalara yol açmakta, tüm bu etkenlerin sonucunda da kâr oranları düşme eğilimi içerisine girmektedir. Kârlardaki düşme, teknolojik yeniliklerin temposunu düşürerek, makinelerin eskimesine neden olacak ve eskiyenlerin yerini daha gelişmiş yeni makinelerin almasını geciktirecektir. Bu eğilim, sermaye sahiplerinin Schumpeter-yen güdülerini kaybedip daha az risk almaları nedeniyle derinleşecektir. Bu yönelimde, sermayenin elini kolunu bağlayan yasal-kurumsal engellerin etkisi de büyüktür. Bu engeller, işletmelerin kendi kendilerini finanse etmesini zorlaştıran finansal zorluklar, iş gücü esnekliğinin azlığı ve firmaların hareket alanını daraltan düzenlemeler ağının (örneğin çevre koruma yasası) varlığı şeklinde sıralanmaktadır. Bunun yanında, 'yeni sanayileşmiş ülkelerin' endüstri ürünleri arz edicisi olarak ortaya çıkıp, sanayileşmiş ülkelerin ihracat hacimlerini azalt-

¹¹ Lipietz, A., "Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzı", *Toplum ve Bilim*, Bahar, no: 56-61, 1993, s.58-82.

¹² Hirsch, J., "Fordism and Post-Fordism: The Present Social Crisis and its Consequences", Bonefeld, W. ve Holloway, J.(ed.), *Post-Fordism and Social Form*, The Macmillan Press, London, 1991, s.8-10.

masının da, krizi doğuran etkenlerden birisi olduğu ileri sürülmektedir. Kısacası, krizin kaynağının, Keynezyen ulus-devlet yapısında aranması gerektiği iddia edilmektedir: Güçlü sendikaların varlığı, hükümetlerin örgütlü çıkarların baskısı altında kalması, geniş kitlelerin tüketim kalıpları gibi.

Sorun bu şekilde konulduktan sonra, salt hükümet değişiklikleriyle krizden çıkılamayacağı ileri sürülmektedir. Bunun için, devlet müdahalesinden ve düzenlemeden vazgeçilerek piyasa güçleri yeniden canlandırılmalı, sendikaların gücü kırılmalı, talep azaltılarak talep yapısı değiştirilmeli, refah devleti yapısı parçalanmalı ve yeniden yapılandırılmalıdır. Buna karşılık, Marksist azalan kâr oranları yasası ise, krizin nedenlerinin, tarihsel olarak olumsal, dışsal koşullarda değil, sermaye ilişkisinin kendisinde aranması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu, sermaye ilişkisinde, uzun dönemli dalgalanmaların ve krizlerin kaçınılmaz olduğu anlamına gelmektedir. Azalan kâr oranları yasasına göre, birikim sürecinde, sermayenin organik bileşimi zorunlu olarak artmakta ve bu artış kârların azalmasına, sermayenin aşırı üretimine ve krize neden olmaktadır. Bu mekanizmanın işleme, bu yasaya karşı olan eğilimlerin (görelî artı değer artırılması, teknolojik gelişme yoluyla sermayenin organik bileşiminin değiştirilmesi, reel ücretlerde düşüş sağlanması ve sömürünün yoğunlaşması) harekete geçirilememesine bağlıdır.¹³

Hirsch'e göre kâr oranlarının düşme eğilimi yasası bize, tekil tarihsel krizlerden çok, sosyal yapının krize eğilimli olan genel özelliklerini (ki bunlar tarihsel olarak farklı biçimler almaktadırlar) anlama olanağı vermektedir. Bu çerçevede Hirsch, krize nasıl bakmaktadır? Ona göre Fordist uzun dalga, 1960'larda zirvesine ulaşmış ve 1970'lerin ortasında ise bu büyüme yeni bir krizle (*secular crisis*) son bulmuş ve ardından da kriz tüm dünyaya yayılmıştır. Fordist birikim modeli kâr oranlarında istikrarlı ve büyük miktarda artış gerçekleştirilmesini olanaklı kılmıştı. Fordizm temelde sermaye için yeni yatırım alanlarının yaratılması ve görelî artı değer istikrarlı bir şekilde yükseltilmesine dayanıyordu. Görelî artı değer artırılması, kitlesel endüstri üretimi yoluyla iş gücünün yeniden üretim maliyetinin düşürülmesi ve işgücü verimliliğinde devasa artışlar gerçekleştirilmesine bağlıydı. Buna ek olarak sermaye-

¹³ Ak, s. 10-11.

nin organik bileşiminde ani artışları engelleyen bir dizi teknolojik gelişmenin de varlığını belirtmek gereklidir. Yeni ve ucuz hammaddelerin kullanılması ve enerji kaynakları (petrol), hizmet sektörünün endüstrileşmesi, yeni organizasyon, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi bunlar arasında sayılabilir.¹⁴

Modern refah devleti, dünya çapında yaşanan rekabet baskısı, sermayenin artan yoğunlaşması ve sosyal çözülmenin yaşandığı bir konjonktürde ortaya çıktı. Bu etkenler ekonomi ve sosyal üretim koşullarını, tek başına piyasa güçlerine bırakmayı imkansız hale getiriyordu. Sermayenin yoğunlaşması ve sosyal çözülmenin yaygınlaşması, bürokratikleşmenin artmasına yol açıyor ve düzenleyici, kontrol eden ve gözetleyici bir devletin gelişmesine neden oluyordu. Bürokratik devlet düzenlemeleri, böylece, ekonomik işleyişin ve yeni üretim ve tüketim yapısına uygun işgücü oluşturmanın önkoşulu haline geliyordu.

Fordizmin krizine yol açan temel etken, fordist birikim rejiminin ve hegemonik yapısının, artık sermayenin değerlenmesinin önünde engel oluşturmaya başlaması ve taylorist iş örgütlenmesinin sınırlarının sonuna gelmiş olmasıydı. İşin yoğunluğunun artması, vasıfsızlaşma, monotonluk ve yabancılaşma, organize olmayan, gizli ve düzensiz direniş biçimlerinin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Bu da yalnızca düzenleyici bürokrasiyi çözmekle kalmıyor ama aynı zamanda yüksek teknoloji ve birbiri içine geçmiş üretim sistemlerinin, “kaytarma”, “sabotaj” vb. yöntemlerle, verimsiz hale getirilmelerine yol açıyordu. Diğer yandan, korporatist devlet de ciddi bir sarsıntı geçirmekteydi. Birikimde yaşanan sorunların artışı ve büyüme oranının düşmesi nedeniyle, ücretli çalışanların fordist bütünleşmesini ve disiplinini sağlayan karmaşık kurumsal düzenlemeler, kapitalist kâr için tehdit oluşturmaya başlamıştı. Bir yandan büyüme oranları düşerken ve sosyal zarar artarken (işsizlik, emeğin parçalanması ve yıpranması), diğer yandan da sosyal güvenlik sistemi artan oranda mali kaynağı emmeye devam ediyor ve böylelikle devletin mali krizinde başlıca etken durumuna geliyordu.¹⁵

Fordist birikim rejiminin krizi, teknolojik gelişmelerden yararlanılarak esnek bir düzenleme tarzı geliştirme yönünde aşılacak istenmektedir. Sermaye artık ulusal külfetlerden kurtulma derindedir. Bunun için

¹⁴ Ak, s. 16.

¹⁵ Ak, s. 18-24

bilgi temelli, daha esnek ve rekabetçi bir üretim sistemine geçilmek istenmektedir. Bu çerçevede, bilgisayarın yaygın kullanımı ve internet aracılığıyla tüm dünyayı bir birine bağlayan bir networkün kurulması, sermaye için yeni bir mekan yaratmıştır. Bill Gates yeni oluşan bu siber mekanı, *sürtünmesiz kapitalizmin* önünü açan bir gelişme olarak görmekte ve övmektedir. Burada sürtünmeden kastedilen nedir? “...[B] u ifade sibermekan kapitalizmi ideolojisinin, maddi ataletin son izinin de silindiği bütünüyle saydam, etervari bir mübadele aracı fikrinin temelinde yatan toplumsal fanteziyi kusursuz biçimde aktarmaktadır. Burada can alıcı nokta, ‘sürtünmesiz kapitalizm’ fantezisinde bir kenara attığımız ‘sürtünme’nin, sadece her türlü mübadele sürecini ayakta tutan maddi engellerin gerçekliğine değil, öncelikle toplumsal mübadele mekânına patalojik bir damga vuran travmatik toplumsal antagonizmaların, iktidar ilişkilerinin vs. gerçek’ine de karşı geliyor olmasıdır.”¹⁶ Eğer bu fantezi tümüyle gerçek olursa, ekonomik mübadelelerin ulusal zincirlerinden kurtulması ve içinde dolaştığı siber mekanda ulus-devlet tarafından gözetlenmesi ve düzenlenmesi imkansız hale gelecektir. Devletlerin bu şekilde iktidarsızlaşması karşısında, çoğulcu paradigmanın iddia ettiği gibi, yalnızca siyasal iktidarın ele geçirilmesi, çıkar maksimizasyonu için yeterli olmayacaktır. Bu durum, temsili demokrasinin karşılaştığı en büyük açmazlardan birisi olarak görülmektedir. Demosun demokrasi talebi, sayıları yüzü aşan uluslararası şirketler oligarşisinin insafına bağlı hale gelmiştir. Burada liberal demokrasinin temel ilkelerinden birisi olan hesap verilebilirlik ilkesi de büyük ölçüde işlevsizleşmektedir. Çünkü küreselleşen dünyada, ulus-devletlerin uluslararası sermayeden bağımsız olarak, kendi halkları yararına politika geliştirme özerklikleri, son derece sınırlı hale gelmiştir. Hal böyle olunca, periyodik aralıklarla yapılan seçimlerde halkın ne adına kimden hesap soracağı belirsizleşmektedir. Neo-liberallerin fantezilerinden birisi, ekonominin siyasetten kesin olarak ayrılması ve hiçbir partinin ekonomik politikasının, pazar ilişkilerine müdahale etmemesi idi. Bunun arkasında, toplumu türdeş bir bütünden ibaret görme eğilimi yatmaktaydı. Çağımızda hegemonik iktisadi ve toplumsal politikalara karşı demokratik seçimlerle iş başına gelmek oldukça zorlaşmış bulunmaktadır. Kazara demokratik yönetim iş başına gelmişse de hemen karşısında ABD’nin başını çektiği gelişmiş ülkeler bloğunun müeyyidesiyle karşılaşmakta, bunlar da işe yaramayınca önle-

¹⁶ Zizek, S., *Kırılğan Temas*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 270.

yici savaş doktrini çerçevesinde askeri müdahale yoluna başvurulmaktadır. Bu durum ulus-devletlerin egemenliğini zedeleyen temel etkenlerden birisidir.

Refah Devletinin Siyasal Krizi

Offe'a göre, hem klasik liberaller hem de klasik Marksistler kapitalizm ile demokrasinin sürekli bir uyumunu asla tasavvur etmemişlerdi. Ancak iki dolayımlayıcı aracın tarihsel ve tedrici gelişimi, bu uyumu olanaklı kılmıştı. Bunlar kitlesel siyasal partiler ve parti rekabeti ile Keynezyen refah devleti idi. Başka bir deyişle, bu bileşim, siyasal eşitlik ve kitle katılımıyla kapitalist piyasanın uyum içinde olduğu özgül refah devleti modelini ortaya çıkarmıştı. Yine bu çerçevede, bu devlet tipi demokrasi ile bir arada yaşayabilen özgül tipte bir kapitalizme işaret ediyordu.¹⁷ Offe'a göre rekabetçi parti sistemi, kapitalizm için istikrarlaştırıcı bir unsurdur. 20. yüzyıl başlarında Luxemburg, Weber ve Michels gibi çok farklı çizgideki yazarlar, iktidar olma güdüsüyle rekabet içerisine giren siyasal partilere dayanan siyasal liberalizmin, hem kitlelerin dinamizmlerini yok edeceği hem de nesnel çıkarlarının bilincine varmalarını engelleyeceğini ileri sürmüşlerdi. Offe, rekabetçi parti yapısının üç önemli sonucu olduğunu belirtmektedir:

Parti ideolojisinin deradikalizasyonu: Partiler seçimlerde başarılı olmak ve iktidara ulaşmak için programlarını siyasal piyasanın (kitlelerin o andaki eğilimlerinin) nabzına göre ayarlamak zorunda kalacaklardır. Bu olabildiğince çok seçmene ulaşmak için programlarındaki sivri unsurların yumuşatılmasını ve gerektiğinde iktidar olmak adına, zıt görüşteki partilerle ortak bir noktada buluşmalarını zorunlu kılacaktır. Diğer yandan rekabetçi parti sistemleri, rekabetin gereklerine uymak için aşırı derecede bürokratikleşmiş ve örgütlenmiş yapılar olmaya zorlanacaklardır. Bir şirket varlığını korumak için nasıl piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda adımlar atıyorsa, partiler de varlıklarını sürdürmek için siyasal piyasanın eğilimlerini gözetmek zorunda kalacaklardır. Diğer yandan, tüm bu parti faaliyetleri, bu işin eğitimini almış profesyonel kişiler tarafından yürütülmek durumundadır. Bu ise, ister istemez parti yöneticilerinin seçmen kitesinden farklılaşması sonucunu doğuracaktır.

¹⁷ Offe, C., "Competitive Party Democracy and the Keynesian Welfare State", Offe, C., *Contradictions of the Welfare State*, MIT Press, Cambridge ve Massachusetts, 1984, s. 182.

Sıradan Üyelerin Pasifleştirilmesi: Parti faaliyetlerinin siyasal piyasanın özellikleri ve eğilimlerinin saptanmasına yönelik profesyonel bir faaliyete indirgenmesi, kitlelerin parti içi seçim mekanizmasında karar verici mevkilerden dışlanmasına, dolayısıyla giderek eylemsizleşmesine neden olmaktadır.

Kolektif Kimlik Anlayışının Çözülmesi: Modern partilerin her kesime hitap etmek istemeleri (*catch-all-party*), parti taraftarlarının yapısal ve kültürel farklılıklarının artmasına neden olmaktadır. Seçmen kitlesinin bu heterojen yapısı, modern partileri çok farklı istek ve ilgileri karşılamak için ‘ürün farklılaştırmasına’ gitmeye sevk etmektedir. Parti sistemi böylelikle, genel oy hakkı yoluyla, eşitsiz bir toplumun varlığını sürdürmesinin aracı haline gelmiş olmaktadır.¹⁸ Başka bir deyişle, rekabetçi parti sistemi, kapitalist birikimin politik meşruiyetini sağlama işlevi ile donatılmış bir dolayım alanı durumuna gelmiştir. Hausler ve Hirsch¹⁹ de Batı Almanya örneğinden yola çıkarak benzer bir sonuca varmışlardır. Bu yazarlara göre, partilerin temel işlevlerinden birisi, toplumdaki farklı çıkar gruplarını tek bir parti çatısı altında bir araya getirip isteklerini ifade ederek, onları *yakalamak* ve hegemonik projeye eklemektir.

20. yüzyıl kapitalizmi, Schumpeteryen güdülerle hareket eden tekil müteşebbisler yerine, temel itici gücünü, endüstri ve finansman sisteminde kurulu organizasyonlardan alan örgütlü bir toplum olarak nitelenebilir. Bu toplum modeli 19. yüzyılın sonlarında gelişmeye başlamış ve 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde, büyük şirketler ortaya çıkmış, sosyal alt yapıyı yöneten kamusal kurumlarla birlikte sermaye dolaşımını kolaylaştıran ticari işletme ve finansal sistemler hızlı bir gelişme gösterirken, tam zamanlı ücret sözleşmesi temel bir norm haline gelmiştir. Bu yapı içerisinde, işgücü işlevsel parçalara bölünüyor ve hangi işin nasıl yapılacağı açık bir biçimde tanımlanıyordu. Hiyerarşik bir tabakalaşmaya gidilerek, işçilerin davranış kalıplarında ortaya çıkabilecek olası belirsizlikler en aza indirilmeye çalışılıyordu. Böylelikle, kapitalizmin parçaladığı geleneksel hayat tarzlarının yıkıntıları üzerinde, toplumsal aidiyet duygusu yeniden inşa edilmeye çalışılıyordu. Bu fordist rejimde, belirsizlik, küçük taşeron işletmeler, tarım, küçük tüccarlar ve üçüncü dünya ülkeleri gibi

¹⁸ Ak, s. 187.

¹⁹ Hirsch, *a.g.e.*, s. 310.

sermaye birikiminin sınır bölgelerine gönderiliyordu. Büyük işletmeler, kapitalizmin çevresinde yer alan ücretsiz çalışanları, işgücüne dahil edip ana ekonomiye bağlama stratejisi izliyorlar ve böylelikle de topluma uyumlarını sağlayarak ekonomik büyümelerini meşrulaştırmaya çalışıyorlardı. Bireylerin, istihdam ve sosyal haklar yoluyla topluma entegre olması amaçlanıyordu. Bu toplum modelinde sosyal haklar yurttaşlığın kurucu unsuruydu. Bu haklar, sosyal bütünlüğün çimentosunu oluşturuyorlardı. Ancak fordizmin kriziyle birlikte, sermayenin küresel rekabet gücünü artırma stratejisi doğrultusunda, sosyal haklar yeniden tanımlandı ve toplumsal refahı sağlayıcı kurumlar işlevini yitirmeye başladı.²⁰ Birey, kendi kaderine terk edildi ve sosyal çözülme belirtileri ortaya çıkmaya başladı.

İşsizliğin tekrar ortaya çıkması, toplu pazarlık sisteminin adem-i merkezileşmesi ve işgücü piyasalarının yeniden metalaştırılması yönündeki çabalar, refah devleti döneminin 'tek ulus' stratejisinin altını oymaya başlamıştı.²¹ Artık kolektif kimlikler parçalanmaya başlamış ve ortaya çıkan yeni özne konumları, kapitalist sistemin meşrulaştırılmasının aracı olan mekanizmalara meydan okur hale gelmişti. Bunun en somut görünümünün temsil sisteminde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çerçevede, rekabetçi parti sistemi, ortaya çıkan yeni pratikler tarafından ya by-pass edilmiş ya da çöktürülmüştü. Bu yeni olgulardan ilki, *yeni toplumsal hareketlerin* ortaya çıkması idi. 1970'lerde pek çok kapitalist ülkede ortaya çıkan etnik, bölgeci, kentçi, çevreci, feminist, barış ve gençlik hareketlerinin rekabetçi parti sistemi tarafından kapsanması zor görünüyordu. Bu hareketler, iki temel karakteristik özelliğe sahipti. Onların projeleri ve talepleri geleneksel sınıf hareketlerinde olduğu gibi mal ya da işgücü piyasasında sözleşmeyle elde edilen kolektif konumlara dayanmıyordu. Ortak paydaları yaş, cinsiyet, ulus ya da insan olma temelinde kendi doğal kolektif kimliklerini ifade etmek istemeleriydi. Bu yüzden pazar konumlarını koruyan ve geliştiren bir temsil mekanizması içinde yer almak yerine ondan özerk olmayı savunuyorlardı. Bu yönelim geleneksel temsil sistemini büyük bir krizle karşı karşıya getirdi. Temsil sisteminin krize girmesinde, başlıca üç hareketin (barış, çevre ve insan hakları) kendi varlıklarını açıkça devlete karşı konum-

²⁰ Aglietta, M., "Capitalism at the Turn of the Century: Regulation Theory and the Challenge of Social Change", *New Left Review*, November-December, No: 232, 1998, s. 55- 6, 64.

²¹ Mishra, R., *Globalization and the Welfare State*, Edward Elgar, Cheltenham ve Northampton, 1999, s. 11-2.

landırmaları oldukça önemliydi. İkinci etken, kamu politikasının parlamento dışı yollarla belirlenmeye başlanması ve buna paralel olarak ulus çapında işlevsel temsil edilme mekanizmasının çökmesiydi. Bu çöküş kendisini en açık biçimde refah devleti modelinin çıkarlarının korporatist temsili konusunda göstermişti. Üçüncü etken ise, rekabetçi parti sistemine alternatif olarak politik baskı uygulanması ve demokrasinin otoriteryen formlar doğrultusunda tedricen dönüştürülmesiydi. Burada baskı kavramının, analitik bir biçimde temsil sisteminden dışlanma anlamında kullanıldığı vurgulanmalıdır.²²

Keynezyen refah devleti modelinde, ekonomi politikası, büyüme ve tam istihdamı arttırma stratejisine dayanıyordu. Sosyal politika ise, endüstriyel toplumun risklerine maruz kalanların korunmasını amaçlıyordu. İkinci strateji ancak ilkinin aksamadan sürdürülmesine bağlıydı.²³ 1970'lerde fordist birikim rejiminin krize girmesi, daha önce kazanılan toplumsal hakların neo-liberaller tarafından lüks olarak görülmesine neden oldu. Neoliberaler temel olarak, rekabet ve esneklik ilkeleri doğrultusunda, refah devletinin yeniden yapılandırılmasını savunuyorlar, bir bakıma ekonomi ile politikanın *biçimsel* ayrımının edimsel bir ayrım haline getirilmesini istiyorlardı. Başka bir deyişle, klasik liberalerin savunduğu negatif anlamda devlet anlayışı tekrar yerleştirilmek isteniyor, piyasanın hiç bir müdahale olmadan kendi kendini düzenleme yeteneğine sahip olduğu öne sürülüyordu. Bu çerçevede yürütülen saldırılar sonucunda, refah devletinin yapısında kimi gedikler açıldığı kesindir. Bunların en başında Keynezyen tam istihdam politikalarından vazgeçilmesi gelmektedir. Ancak bunun dışındaki alanlarda yaşanan erozyonun beklenenden daha az olduğu görülmektedir. İşsizlik sigortası gibi ana sosyal programlar, demokratik mücadeleler sonucunda, kesinti ve bazı bozulmalara rağmen varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir.²⁴ Örneğin Castells'in (2003) 17 OECD üyesi ülkeyi kapsayan araştırmasının sonuçları, küreselleşmeyle birlikte sosyal harcamaların azalmak bir yana arttığını göstermektedir. Bu çalışmada ülkelerin milli gelirleri içinde, toplam harcamalar ve sosyal devlet harcamalarının ne kadar artış gösterdiği hesaplanmıştır. Ülkeler tarihsel ve kültürel özelliklerine göre bu konuda farklı eğilimler göstermektedirler. Kamu sektörünün küçük ve liberal geleneğin güçlü olduğu İngiltere konuşan

²² Offe, *a.g.e.*, s. 188-91.

²³ Ak, s. 198.

²⁴ Mischra, *a.g.e.*, s. 53-49

ülkelerde sosyal harcamalar daha az artarken, geniş bir kamu sektörüne sahip Batı Avrupa ve İskandinav ülkelerinde sosyal harcamaların daha hızlı arttığı gözlenmiştir. Buna göre, 1984 yılında 17 OECD ülkesinde ortalama devlet harcamaları 1984 yılında milli gelirin % 45,2'si iken, bu oran 1997 yılında % 0,5 azalarak % 44,7'ye düşmüştür. Aynı yıllar itibariyle sosyal harcamalardaki değişmeye bakıldığında, 1984'te milli gelirin % 20,2'sini oluşturan sosyal harcamalar % 2,7 artış kaydederek % 22,9'a çıkmıştır. Hirsch²⁵ de, neo-liberallerin zayıf devlet iddialarının geçersiz olduğunu belirtmektedir. Buna göre, post-fordist ve post-Keynezyen devlet, meydanı piyasa güçlerine bırakmak bir yana, sosyal çıkarların farklılığından özerk, pek çok değişik müdahale aracına sahip, içte ve dışta aşırı derecede silahlanmış güçlü bir devlet olacaktır. Çünkü işçi sınıfı içinde yaşanan bölünmeler, reformist sosyal demokrat partileri seçmen desteğinden mahrum bırakma eğiliminde iken, sendikalar imtiyazlı bir çekirdek işçi kesimin ortak çıkarlarını savunan örgütlere dönüşme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu, Keynezyen dönemin, sınıf çıkarları temelinde organize olan korporatist devletin esas ayağının çökmesi anlamına gelmektedir. Bu parçalanmış yapının, devleti, bilgi teknolojisinin sunduğu imkanlardan yararlanarak, baskı ve gözetleme aygıtlarını daha da geliştirmeye ve büyütme zorlayacağı kesindir. Böylelikle, klasik liberalizmin gece bekçisi devlet idealine daha da yaklaşmış olacağı açıktır.

Bu gelişmeler ışığında, ulus-devleti nasıl bir gelecek beklemektedir? Bundan sonraki başlık altında bu sorun tartışılmaya çalışılacaktır.

ULUS DEVLETİN GELECEĞİ

Günümüzde ulus-devletin bir geçiş süreci içinde olduğu düşüncesi, yaygın bir düşüncedir. Ancak ulus-devletin gelecekte nasıl bir biçim alacağı, hatta var olup olmayacağı konusunda uzlaşmaya varılmış değildir.²⁶ Ulus-devletin bir geçiş sürecinde olduğunu ve yakın gele-

²⁵ Hirsch, *a.g.e.*, s. 28-31.

²⁶ Jessop (*State Power*, Polity Press, Cambridge, 2002, s. 210, 224), 2. savaş sonrası kuzey-batı Avrupa devletlerinin ideal tipik Keynezyen ulusal refah devletleri olarak tanımlanabileceğini, bu devlet modelinin 1970'ler ve '80'lerin başından itibaren ciddi ve çok yönlü bir kriz içerisine girdiğini ve yeni işlevlerle donanmış yeni bir devlet formunun ortaya çıkmaya başladığını belirtmektedir. Jessop bu yeni modeli ulusal rejim sonrası Shumpeteryen çalışma devleti olarak nitelemektedir. Avrupa özelinde yaptığı değerlendirmede, birinci modelin ölçek ekonomilerini gerçekleştirmek için tek pazar yaratmayı esas alırken, ikincisinin AB'yi daha rekabetçi, bilgi temelli bir ekonomik yapıya kavuşturarak Avrupa sosyal modelini 'modernize' etme niyetinde olduğunu vurgulamaktadır.

cekte yok olacağını düşünmenin büyük bir hata olacağını öne süren Went'e²⁷ göre, günümüzde küresel ekonominin başlıca açmazı, sermayenin artan küreselleşme eğilimi ile, ulus-devletlerin işlevleri ve yapıları bakımından küreselleşmeye son derece mesafeli bir tutum içerisinde bulunmasıdır. Sermaye ve devletin işlevleri arasındaki bu tekabül-yetsizlik, var olan yapının şimdiki gibi süremeyeceğini, mutlak surette bir biçim değişimine gidilmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir. Ancak bu konuda, pek çok çıkar çatışması ve meşruiyet sorunu ile karşı karşıya olunduğundan, kesin sonucu öngörmek mümkün olmamakla birlikte üç senaryodan söz edilmektedir.²⁸ Bu üç olası devlet modelini şu şekilde özetlemek mümkündür:²⁹

Ulus-aşırı devlet (Transnational State): Bu yaklaşımı savunan yazarlar, Kees van der Pijl, Leslie Sklair, Robert Cox, Barry Gill, William Robinson ve Jerry Harris gibi neo-Marksist yazarlardır. Özellikle Robinson ve Harris'in³⁰ konuyla ilgili makaleleri son derece verimli bir tartışma ortamının oluşmasına imkan vermiştir. Robinson ve Harris'e göre, ulus-aşırı devlet, ulus-aşırı kapitalist sınıfın (*Transnational capitalist class*) kurumsal ve siyasal ifadesi olan bir aygittir. Ulus-aşırı sermaye sınıfı içinde, yönetici elit 1970'lerden 1990'lara gelinen süreçte politikleşmiştir. Politikleşen bu kesim, küresel yönetici sınıfın politika oluşturucu failer haline gelmelerini sağlayacak ulus-aşırı kurumları yaratmıştır. İşte bu kurumlar, yeni biçimlenmekte olan ulus-aşırı devlet aygıtının ilk örneklerini oluşturmuşlardır. Bu aygıt, ulus aşırı politik kurum ve forumlarla birlikte dönüşüme uğramış ve dışsal olarak, bütünleşmiş ulus-devletlerin içeriğini oluşturduğu bir ağdan ibarettir ve henüz merkezileşmiş kurumsal bir biçime de kavuşmamıştır. Bunlardan ekonomik forumlar, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Bölgesel bankalar vb. uluslararası kuruluşlardan oluşurken politik forumlar ise G-7, G-22, Birleşmiş Milletler Sistemi, OECD, Avrupa Birliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşki-

²⁷ Went, R., "Globalization: Towards a Transnational State? A Skeptical Note", *Science and Society*, Vol. 65, No. 4, Winter, 2002, s. 484-491.

²⁸ Ak, s. 490.

²⁹ Bu başlık altında sunulan tartışmaların planı, büyük ölçüde Went'in ("Globalization: Towards a Transnational State? A Skeptical Note", *Science and Society*, Vol. 65, No.4, Winter 2002) yaptığı sınıflandırmaya dayanmaktadır.

³⁰ Robinson, W., I ve Harris, J., "Towards a Global Ruling Class? Globalization and the Transnational Capitalist Class", *Science and Society*, Vol. 64, No. 1, Spring, 2000, s. 11-54.

latı vb. yapılardan oluşuyordu. Ulus-aşırı sermaye, doğrudan ulus-aşırı devlet aygıtlarında kurumsallaşmış ve bu çok katmanlı yapı aracılığıyla bir ulus-aşırı devlet iktidarı olarak işlemeye başlamıştır. Yine bu küresel kurumlar aracılığıyla ki, ulus-aşırı sermaye, yeni bir küresel çapta kapitalist hegemonya kurma teşebbüsünde bulunabilmiştir. Bu çerçevede, IMF, DB, DTÖ gibi ulus-aşırı devleti oluşturan kurumlar, yalnızca dünya burjuvazisinin dünya emek gücü üzerinde değil, ama aynı zamanda dünya sermayesinin hegemonik olmayan kesimleri üzerinde de baskı kurma yoluna gidiyordu.³¹ Tek bir dünya devleti fikrini anımsatan bu modele, özellikle Arrighi³² tarafından çok güçlü itirazlar yöneltilmiştir: Buna göre ilkin ulus-aşırı devlet aygıtını oluşturduğu iddia edilen kurumlar heterojen bir yapı oluşturmaktadırlar. Bunlar bir aygıt olarak davranamayacak kadar farklı ve eşgüdünden yoksun bir yapı arz etmektedirler. İkincisi, bu kurumların çoğu ABD hegemonyasını yerleştirmek için oluşturulmuş olan kurumlardır. Üçüncüsü, ulus-aşırı sermaye 1960'lardan sonra gerçekleşen bir fenomendir, oysa sözü edilen *acronymic* kuruluşlar çok daha önce kurulmuşlardır. Dolayısıyla, kendi için sınıf olma yolunda ilerleyen ulus-aşırı sermayenin ifadesi olamazlar. Ulus-aşırı sermayenin ifadesi olabilecek iki kurumdan söz edilebilir. İlk başta G-7 ve Üçlü Komisyon (Trilateral Commission) ya da G-7 ve Dünya Ekonomik Forumu. Ancak, bu kurumlar da, Güney-Kuzey çelişkesinin azalmasının birleştirdiği global sermayenin aracı ve ifadesi olmaktan çok, ABD'nin ve Kuzey İttifakı'nın çıkarlarına yakındırlar.³³ Mann³⁴ de, Robinson ve Harris'i iddialarını kanıtlayacak yeterince ampirik veri sunamamakla eleştirmektedir.

Üst-Emperyalizm (Super Imperialism): Bu modelde tek bir emperyalist devlet, diğer devletlerin gerçek anlamda bağımsız olmalarını engelleyecek derecede ve onları yarı-sömürge, küçük iktidarlar dereke-

³¹ Robinson ve Harris, *a.g.e.*, s. 27-9.

³² Arrighi, G., "Global Capitalism and the Persistence of the North-South Divide", *Science and Society*, Vol. 65, No. 4, Winter, 2002, s. 474.

³³ Robinson ("Global Capitalism and Nation-State -Centric Thinking- What We Don't See When We Do See Nation States: Response to Critics", *Science and Society*, Vol. 65, No. 4, Winter, 2002, s. 500-508) yapılan eleştirilere yanıt vermeye çalışmıştır. Ancak bunda pek başarılı olduğu söylenemez. Ona göre ulus-aşırı devlet aygıtının kurumlarını oluşturan uluslararası kuruluşların idari görevlileri serbestçe hareket etmemekte, Gramsci'ci anlamda ulus-aşırı sermayenin organik aydını gibi davranmaktadırlar (Ak, s. 508).

³⁴ Mann, M., "Globalization is (Among Other Things) Transnational, International and American", *Science and Society*, Vol. 65, No. 4, Winter 2002, s. 464-469.

sine indirgeyen bir hegemonik güce sahiptir. Bu tür hegemonyaya aday en büyük ülke, görelî ekonomik gücü, parasının uluslararası gücü, küreselleşmiş mali piyasalarda hisse senetleri değerlerinin sürekli artması ve küresel askeri gücü vb. nedenlerle ABD'dir.

Bloklar arasında sürekli rekabetin olması: Sermayenin uluslararası birleşmesi sonucunda, çok sayıda emperyalist gücün yerini birkaç büyük emperyalist güç alsa da, sermayenin eşitsiz gelişmesi, yine de küresel ölçekte bir çıkar birliğinin sağlanmasını güçleştirmektedir. Bu model AB'nin artan bütünleşmesi ve Asya bloğundaki gelişmeler dikkate alındığında yabana atılacak bir olasılık değildir. Uluslararası çıkar çatışmaları ve meşruiyet sorunları göz önüne alındığında, bu üç modelden hangisinin gerçekleşme olasılığının daha fazla olduğunu söylemek, şimdilik kolay görünmemektedir.³⁵

Küreselleşme büyük ölçüde, üretici etkinlikten kopmuş spekülâtif finans sermayesinin damgasını vurduğu dünya ölçeğinde bütünleşik bir pazar yaratma sürecidir. Ancak, bu, düz çizgisel olan ve kolay işleyen bir süreç değil, tersine bütünleşmeyi olduğu kadar parçalanmayı, uyumu olduğu kadar çatışmayı da içeren çelişkili bir süreçtir.³⁶ Küreselleşmenin, ulus-devletlerin egemenliklerine son vermese bile, büyük ölçüde zayıflattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu duruma yol açan gelişmelerden birincisi ekonomik alanla ilgilidir. Sermayenin yeni teknolojilerden yararlanarak zamanın ve mekanın yarattığı *sürtünmeyi* asgariye indirmesi söz konusudur. Uluslararası spekülâtif sermaye hareketlerini kontrol etmek bir yana, onları görebilmek bile oldukça güç hale gelmiştir. Koruyucu gümrük duvarlarının pek çok ülkede kaldırıldığı gerçeği göz önüne alındığında, devletlerin kısa vadeli spekülâtif sermaye kaçışlarına neden olacak cesur politikalar izlemesi zor görünmektedir. İkincisi, uluslararası politik karar organlarının gelişmesi ulus-devletin uluslararası alanda hareket özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Bu tür örgütlenmeler, uluslararası hükümet örgütleri, uluslararası hükümet dışı örgütler, IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlar ve AB gibi bölgesel bloklaşmalardır. Üçüncü sınırlayıcı etken ise, uluslararası hukukun oluşturduğu devlet üstü yargı organlarıdır. Bunlar İnsan Hakları ve

³⁵ Went, *a.g.e.*, s. 490.

³⁶ Axtman, R, *Liberal Democracy into the Twenty-first Century: Globalization, Integration, and the Nation State*, Manchester University Press, Manchester, 1996, s. 142; Held, D., *Models of Democracy*, Polity Press, Cambridge, 1997, 339-41.

Temel Özgürlüklerin Korunması İçin Avrupa Konvansiyonu, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile getirilen düzenlemeler ve Uluslararası Nuremberg Mahkemesi'dir. Bu konuda en ileri uygulama Avrupa Birliği'nce yapılmaktadır. AB, yurttaşlarına *doğrudan* Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvurma hakkı tanımıştır. Dördüncü sınırlama ise, kültür ve çevreye ilişkindir. İngilizcenin dünya ölçeğinde yayılması ve bilim, işletme, bilgisayar, hukuk, bilim ve politikanın hakim dili haline gelmesi ve bunun medya ve internet aracılığıyla tüm dünyaya yayılması, ulusal siyasetçilerin ulusal bir kültür politikası izlemelerini zorlaştırmaktadır. Örneğin Çin, internet erişimini yasaklamaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştır. Diğer yandan, çevre konusunda karşılaşılan sorunlar (atmosfer, iklim sistemleri ve denizlerde yaşanan sorunlar) tek başına ulusal düzenlemelerle önüne geçilebilecek sorunlar değildir. Ayrıca, nükleer enerji kullanımının yarattığı riskler (Çernobil vakası) ve asit yağmurları ancak küresel ölçekte alınacak tedbirlerle önüne geçilebilecek risklerdir.³⁷

Küreselleşme, ulus-devletin otoritesi üzerinde bir dizi baskı uygulayarak kapasitesini yukarıdan, dışarıdan ve aşağıdan gelen baskılarla zayıflatmaktadır. Kimi devlet kapasiteleri, bölgesel (*pan-regional*), çok uluslu ve uluslararası kurumlara devredilmektedir. Kalan yetkiler de ulus-devlet içinde yeniden yapılandırılmakta, yerel ve bölgesel yönetim düzeylerine devredilmektedir. Eğer, başka devlet yetkisi kalmışsa onlar da bölgesel ve yerel yatay iktidar şebekeleri (ki bunlar da ulus-devletleri devre dışı bırakıp, pek çok ulus-devlet içi, yerel ve bölgesel faille bağlantı kurmaktadır) tarafından gasp edilmektedir.³⁸

Küreselleşmenin vardığı bu düzey her şeye rağmen, yurttaşlar topluluğunun temel ögesini oluşturduğu ulus-devletlerin ortadan kalkacağı ya da öneminin azalacağı anlamına gelmemektedir. Devletlerarası entegrasyonun en gelişmiş örneği olan Avrupa Birliği'nde bile, Birlik vatandaş olmanın ön koşulu üye ülkelerden birisinin vatandaşı olmaktır.³⁹ Dolayısıyla, yurttaş topluluklarının oluşturduğu birimler olarak ulus-devletlerin varlıklarını daha uzun bir süre sürdüreceklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü, henüz, hem devletler teritoryal karaktere sahip olmaya devam etmektedir hem de farklı burjuva kesimleri arasın-

³⁷ Held, *a.g.e.*, s. 343-52.

³⁸ Jessop, *a.g.e.*, 1994, s. 24-5; Castells, *a.g.e.*, 1997, s. 304-6.

³⁹ Axtman, *a.g.e.*, s. 165.

daki rekabet, ulus ya da bölgesel temelli olarak varlığını sürdürmektedir. Bu rekabette kazanan taraf, devlet desteğini arkasına alan taraf olacaktır.

SONUÇ

2. Dünya Savaşı sonrası dönemin bir ürünü olarak ortaya çıkan Keynezyen refah devleti, 1970'lerin ortalarından itibaren ciddi ekonomik ve politik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Kar oranlarının azalma eğilimi içerisine girmesi, fordist birikim rejiminin sermaye birikiminin önünde bir engel olarak görülmesine yol açmış ve ancak dışa açık, rekabetçi bir düzenleme tarzıyla krizden çıkılabileceği savunulmaya başlanmıştır. Diğer yandan, ulus-devletler ekonomik krizle birlikte siyasal bir krizle de karşı karşıya kalmışlardır. Refah devletinin sosyal aidiyeti artırıcı politikalarının terk edilerek bireyin kendi kaderine terk edilmesi, sosyal çözülme artırmış ve ortaya çıkan yeni özne konumlarının siyasal yapı içerisinde yer bulmakta güçlük çekmeleri, temsili sistemde krize neden olmuştur. Bu devletlerin büyük meşruiyet bunalımları ile karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır. Refah devletinin ekonomik ve siyasal krizi, onun siyasal biçimi olan ulus-devlet yapısında da önemli değişiklikler doğurmuştur. Her şeyden önce sermayenin faaliyet alanı ulus-ölçeğinden dünya ölçeğine yayılmıştır. Bu, sermayenin ihtiyaçları ile ulus-devletin mevcut yapısı arasında tekabüliyetlik yaşanmasına neden olmuştur. Üretim ilişkilerinin küresel ölçekte düzenlenmesi sorunu, kimi ulus-devlet yetkilerinin uluslararası kurumlara devredilmesiyle aşılmaya çalışılmaktadır. Sermayenin küreselleşmesiyle birlikte pek çok yetkisi elinden alınmış olsa da, ulusal sermaye birikimi burjuvazi için önemini korudukça ulus-devletler de varlığını sürdürmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Aglietta, M., "Capitalism at the Turn of the Century: Regulation Theory and the Challenge of Social Change", *New Left Review*, November-December, No: 232, 1998, s. 41-90.
- Anderson, P., *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, İletişim, İstanbul, 2003.
- Arrighi, G., "Global Capitalism and the Persistence of the North-South Divide", *Science and Society*, Vol. 65, No. 4, Winter, 2002, s. 469-476.
- Axtman, R., *Liberal Democracy into the Twenty-first Century: Globalization, Integration, and the Nation State*, Manchester University Press, Manchester, 1996.
- Boratav, K., "Emperyalizm mi Küreselleşme mi?", E.A. Tonak (der.), *Küreselleşme, Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, İmge Yayınevi, Ankara, 2000.

- Burnham, P., "Küreselleşme, Apolitikleştirme ve 'Modern' Ekonomi Yönetimi", *Praksis*, 9, Kış-Bahar 2003.
- Castells, M., *The Power of Identity*, Vol. II, Blackwell Publishers, Oxford, 1997.
- Castells, M., *The Rise of the Network Society*, Vol. I, Blackwell Publishers, Oxford, 2002.
- Castles, F. G., "The Future of the Welfare State: Crisis Myths and Crisis Realities", 2003, http://www.utoronto.ca/ethnicstudies/Castles_paper.pdf (5.7.2003).
- Haeusler, J., Hirsch, J., "Political Regulation: The Critics of Fordism and Transformation of the Party System in West Germany", Gottdiener, M. and Komminos, N. (ed.), *Capitalist Development and Crisis Theories*, Mac Millon, London, 1989, s. 301-327.
- Held, D., *Models of Democracy*, Polity Press, Cambridge, 1997.
- Hirsch, J., "Fordism and Post-Fordism: The Present Social Crisis and its Consequences", Bonefeld, W. ve Holloway, J.(ed.), *Post-Fordism and Social Form*, The Macmillan Press, London, 1991, s.8-34.
- Hosbawm, E. J., "The Future of the State", C. H. Alcantra (ed.), *Social Futures, Global Visions*, Blackwell Publishers, Oxford, 1996.
- Jessop, B., "The Transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Workfare State", Burrows, R. ve Loader, B.(der.), *Towards a Post-Fordist Welfare State* içinde Routledge, London, 1994.
- Jessop, B., "Küreselleşme ve Ulus Devlet", *Türkiye Günlüğü*, No. 64, Kış, 2001, s. 61-78.
- Jessop, B., *The Future of Capitalist State*, Polity Press, Cambridge, 2002.
- Jessop, B., *State Power*, Polity Press, Cambridge, 2007.
- Lipietz, A., "Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzı", *Toplum ve Bilim*, Bahar, no: 56-61, 1993, s.58-82.
- Mann, M., "Globalization is (Among Other Things) Transnational, International and American", *Science and Society*, Vol. 65, No. 4, Winter 2002, s. 464-469.
- Mishra, R., *Globalization and the Welfare State*, Edward Elgar, Cheltenham ve Northampton, 1999.
- Munck, R., *Emeğin Yeni Dünyası*, Kitapyayinevi, İstanbul, 2002.
- Offe, C., "Competitive Party Democracy and the Keynesian Welfare State", Offe, C., *Contradictions of the Welfare State*, MIT Press, Cambridge ve Massachusetts, 1984, s.179-206.
- Pierson, C., "Continuity and Discontinuity in the Emergence of the 'Post-Fordist' Welfare State", Burrows, R. ve Loader, B.(der.), *Towards a Post-Fordist Welfare State*, Routledge, London, 1994.
- Robinson, W., I. ve Harris, J., "Towards a Global Ruling Class? Globalization and the Transnational Capitalist Class", *Science and Society*, Vol. 64, No. 1, Spring, 2000, s. 11-54.
- Robinson, W. I., "Global Capitalism and Nation-State -Centric Thinking- What We Don't See When We Do See Nation States: Response to Critics", *Science and Society*, Vol. 65, No. 4, Winter, 2002, s. 500-508.
- Smith, T., *Technology and Capital in the Age of Lean Production*, State University of New York Press, New York, 2000.
- Tonak, E.A., "Niçin Küreselleşme Üzerine Bir Kitap Daha?", E.A. Tonak (der.), *Küreselleşme, Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, İmge Yayınevi, Ankara, 2000.
- Went, R., "Globalization: Towards a Transnational State? A Skeptical Note", *Science and Society*, Vol. 65, No. 4, Winter, 2002, s. 484-491.
- Wood, E.M., "Labor, Class, and State in Global Capitalism", Wood, E.M., Meiksins, P. ve Yates, M. (eds.), *Rising From the Ashes*, Monthly Review Press, New York, 1998.
- Zizek, S., *Kırılğan Temas*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

GÜNCEL FRANSIZ YÖNETİM YAZINI

Can Umut ÇİNER*

Türkiye’de son yıllarda, Fransız yönetimi ve yönetim incelemeleri yeteri kadar tanınmamakta, kamu yönetimi incelemelerinin Amerikan kaynaklı olması nedeniyle Fransa ve Kıta Avrupası’ndaki duruma pek az yer verilmektedir. Bu çalışma, Fransa’da yönetim yazınının güncel durumunu değerlendirmek, alanımızın bir başka ülkedeki durumunu irdeleyerek bundan dersler çıkarmak, dolaylı bir sonuç olarak da bu unsurun Türkiye açısından etkisizleşme nedenine belli bir açıklama bulmak amaçlarına dönüktür.

Bu makale, güncel Fransız yönetim yazınına iki açıdan irdeleyerek Türkçe yazındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Birincisi, son yıllarda Fransız yönetim yazınında alanın uzmanlarının söz ettiği “önemli kriz” ve “düşüş” durumudur. İkincisi, Fransız yönetim yazınındaki yeni yönelimlerin kaynakları ile düşünsel akımlar arasındaki denge ve ilişkilerin incelemesidir.

Günümüzde, Fransız yönetim incelemelerinde üç temel akım görülmektedir. Birincisi, yönetim üzerine geleneksel “hukuk” ve “sosyoloji” ağırlıklı çalışmalarıdır. İkincisi, Fransa’nın “yönetim” sorunlarının Avrupa Birliği ölçeğinde değerlendirilmesi ekseninde düşünebileceğimiz “Avrupalılaştırma” çalışmalarıdır. Üçüncü grupta ise, alandaki en moda ve baskın çalışmalar olarak göze çarpan kamu politikası incelemeleri bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Fransa, yönetim bilimi, kamu yönetimi, yönetim incelemeleri, kamu politikası.*

Fransa’nın kendi tarihsel koşullarında kurduğu yönetim biçimi ya da modeli, ona öykünen ülkeleri çeşitli şekillerde etkilemiştir. Fransa, Türk kamu yönetimi yazını ve yönetim düşüncesi üzerinde de Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze kadar çeşitli şekillerde etkili olmuş bir ülkedir. Söz konusu etkinin, yönetim açısından çeşitli boyutları pek çok kez inceleme konusu yapılmıştır. Bilindiği gibi, karşılaştırmalı kamu yönetimi ya da karşılaştırmalı devlet çalışmaları ekseninde, gerek yönetim biliminde, gerekse Türk kamu yönetiminin çeşitli inceleme alanlarında Fransa daima kaynak ülkelerden biri olmuştur.

Ne var ki, 21. yüzyılın başında durum oldukça farklıdır. Yönetim açısından Fransa’nın “19. yüzyıldaki altın çağı”¹ sona ermiştir. Bilin-

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, cuciner@politics.ankara.edu.tr. Bu çalışma, 18-20 Ekim 2007 tarihleri arasında Kocaeli Üniversitesi’nde gerçekleştirilen V. Kamu Yönetimi Forumu’nda sunulan bildirinin genişletilmiş biçimidir.

¹ Guy Thuillier, Jean Tulard, *Histoire de l’administration Française, Que sais-je?*, PUF, Paris, 1984, s.19.

diği gibi, ülkelerin uluslararası sistemdeki gücü, o ülkenin model olarak alınmasının başlıca nedenlerinden biridir.² 19. yüzyıl Fransa'sı bir dünya devletidir. Yönetimde, Fransız Devrimi mirası üzerine yönetimin örgütlenmesi ve personele ilişkin reformlar yapılarak, 19. yüzyıl Fransız yönetim modeli, bir başka deyişle *Napolyon Modeli* ortaya çıkmıştır. Özellikle 1799 - 1815 dönemi, Napolyon'un doğrudan yönetimi altındaki Belçika, Hollanda vb. topraklar, Napolyon'un ailesi tarafından yönetilen Westfalya, İspanya vb. devlet, sömürge-yarı-sömürge devletler ve Prusya³ gibi bu modeli kendi siyasal iradesiyle uygulayan ülkeler,⁴ söz konusu yönetim modelinin etkisi altında kalmıştır. Fransa diğer ülkelere benzer biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nu da yakından etkilemiştir. Yönetimsel olarak, ilk modern belediye teşkilatımız ve il yönetimi sistemimiz Fransa'dan alınmıştır. Ancak, 21. yüzyıl Fransa'sı, 19. yüzyıl Fransa'sının güç ve model ihraç eden yapısından oldukça farklı olup, diğer ülkelerin öykündüğü bir yönetim modeline sahip olmaktan uzaktır.⁵

YÖNETİM BİLİMİNİN KRİZİ TARTIŞMALARI

Fransız yönetim bilimi üzerine son dönemde önemli eleştiriler ve tartışmalar yapılmaktadır. Özellikle, yönetim alanının en önemli bilimsel dergilerinden biri olan *La Revue Administrative* son dönemde yönetim biliminin krizi üzerine birçok eleştiri yazısı yayınlamış ve bazı noktaların altını çizmiştir. Yönetim bilimindeki kriz ve düşüş üzerine son dönem çıkan bu yazılarda öne sürülen saptama ve savlar toplu bir biçimde değerlendirildiğinde şu sonuçlar oldukça çarpıcıdır.

² Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.12.

³ Prusya ile Fransa ilişkisi karşılıklıdır. 1794'te Napolyon Prusya yasalarını Fransızcaya çevirtmiş; Prusya'nın yönetim yapısını incelemiştir. Fransız Devrimi ise 19. yüzyılda sadece Prusyalı liberalleri değil, reformcuları da derinden etkilemiştir. Gérard Marcou, "L'Administration Publique en Allemagne et En France: Des systemes différents, des valeurs communes", *Revue Française d'Administration Publique*, No.78, Mai-Juin 1996, s.357.

⁴ Bernd Wunder, "Le Modèle Napoléonien d'Administration: Aperçu Comparatif", Bernd Wunder (ed.), *Les Influences du Modèle Napoléonien d'Administration Sur L'Organisation*, IIAS, Bruxelles, 1995, s.11-19.

⁵ Araştırdığımız kadarıyla, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu yönetim sistemi üzerindeki değişim etkilerini, mekanizmasını ve politikasını konu eden herhangi bir çalışmanın olmaması bu alandaki en büyük eksikliklerden biridir. Bu konuya paralel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız çıkarlarına ilişkin yetkin bir çalışma için bkz: Jacques Thobie, *Intérêts et Impérialisme Français dans l'Empire Ottomane (1896-1914)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1977.

İlk saptama, Fransız Yönetim Bilimleri Enstitüsü'nün (Institut Français de Science Administrative - IFSA) etkisizleştiğidir. 1947 yılında René Cassin'in girişimleriyle kurulan IFSA, Brüksel'deki Uluslararası Yönetim Bilimleri Enstitüsü'nün (IIAS) ulusal şubesini oluşturmak, yönetim bilimlerinin etki alanını akademik ve pratik düzeyde arttırmak amacıyla kurulmuştur. IFSA, Danıştay başkan yardımcısı tarafından yönetilmekte ve ona yardımcı olmak üzere 5 üst düzey bürokrattan oluşan bir ekip ve bir Genel Sekreter ile faaliyetlerini sürdürmektedir. IFSA'nın asil, gönüllü ve şeref üyesi olmak üzere 550 civarında üyesi bulunmaktadır.⁶ Üye olabilmek, Enstitü üyelerinden birinin teklifi ve yönetimin onayı ile gerçekleşmektedir. Bürosu Fransız Danıştay'ı içinde olan IFSA her yıl düzenli bilimsel toplantılar düzenlemekte, IIAS'ın uluslararası toplantılarına katılmakta ve bunları yayımlamaktadır.⁷ IFSA'nın eski genel sekreterlerinden Bonichot'nun yönetim biliminin Fransa'daki durumunu tartışan kısa bir makalesinde yönetim biliminde iki akımın etkili olduğu, bunlardan birinin kamu işletmeciliği diğeri-nin ise hukuk olduğu belirtmektedir. Bonichot'ya göre, uluslararası yönetim yazını her ne kadar "hukuk" ağırlıklı incelemelere çok sınırlı düzeyde yer verse de, IFSA'nın önceliği hukuktur.⁸ Bonichot, yönetim bilimini hukuk bilimleri içinde özerk bir alan olarak tanımlamakta ve yönetim alanındaki çalışmaların genelde üst düzey bürokrasiden geldiğini ileri sürmektedir.⁹ IFSA'nın bugünkü durumunu değerlendiren yönetim bilimci Chevallier'e göre Enstitü'nün mesleki eğitim faaliyetleri oldukça yavaşlamış, akademik faaliyetler ve araştırmacıların karar mekanizmalarına etkileri ve katkıları yok denecek kadar azalmıştır. Chevallier'e göre üst düzey bürokrasinin IFSA üzerindeki belirleyici etkisi, IFSA'nın Fransız yönetim bilimi üzerinde etkisizleşmesi sonucunu getirmiştir.¹⁰

İkinci saptama, 1945 yılında kurulan ulusal yönetici yetiştiren eski adıyla Ulusal Yönetim Okulu (Ecole Nationale d'Administration), yeni

⁶ Michel Franc, "L'Institut français des sciences administratives aujourd'hui et demain", *L'Etat de Droit Mélanges en l'honneur de Guy Braibant*, Dalloz, Paris, 1996, s.221-228.

⁷ Séverine Brondel, L'Institut français des sciences administratives, *AJDA*, No.35, 2005, s. 1930-1931.

⁸ Jean Claude Bonichot, "Où en est la science administrative?", *AJDA*, 2003, s.961.

⁹ Séverine Brondel, *a.g.k.*

¹⁰ Jacques Chevallier, merkezi Paris'te olan, Paris 2 Üniversitesi'ne bağlı Yönetim Bilimi İnceleme ve Araştırma Merkezi'nin (Centre d'Etudes et de Recherches de Science Administrative - CERSA) başkanıdır. 6 Haziran 2007 tarihinde CERSA'da, Prof. Jacques Chevallier ile makalenin savları üzerine bir görüşme yapılmıştır. Kendisine teşekkürlerimi sunuyorum.

adıyla Avrupa Yönetişim Okulu'nun (Ecole européenne de Gouvernance - ENA) köklü bir dönüşüme uğradığıdır. ENA'nın tarihsel olarak en temel görevleri, üst düzey yönetici yetiştirmek, yöneticilerin mesleki formasyonlarına yönelik eğitimler vermek ve yönetim alanında araştırmalar yapmak ve yaptırmaktır. Yönetim ve akademik çevrelerde 2000'li yılların başından itibaren ENA'nın işlevleri üzerine yoğun tartışmalar yapılmış, ENA sistemi yoğun eleştiriler almıştır.¹¹ Devlet reformu kapsamında, 2002 yılından beri ENA bir dizi reform hareketi içine girmiş, aynı yılda Uluslararası Kamu Yönetimi Enstitüsü (IIAP) ile ENA birleştirilmiştir.¹² Daha sonra ENA içinde, özellikle giriş sınav sistemini düzenleyen bir dizi yenilik getirilmiş, eğitim programları yeniden düzenlemiştir.¹³ 2005 yılında yayımlanan iki kararname ile ENA bugünkü görünümünü kazanmıştır.¹⁴ Bu kapsamda ENA, merkezini Paris'ten "Avrupa'ya açılmak için"¹⁵ AB'nin ikinci başkenti olan Strasbourg'a taşımış, sisteminde köklü değişiklikler yapmıştır. Kısaca, yapılan reformlar, ENA'nın kamu işletmeciliği ilkelerini benimsemesi ve Avrupalılaşıma anlayışı çerçevesinde kendi faaliyet alanını Fransa odağından AB odağına kaydırması ile sonuçlanmıştır. Bu yönüyle de ulusal çapta yönetici yetiştirme anlayışından AB çapında yönetici yetiştirme anlayışına doğru bir değişim yaşanmıştır.¹⁶ ENA'nın dönüşümü kendi tarihsel rolü içinde, karşılaştırmalı ve ayrıntılı olarak incelenmesi gereken bir konudur.

Bu iki saptamaya ek olarak yönetim incelemelerinde, bazı çok temel eleştiri noktaları bulunmaktadır. Buna göre yönetim biliminin krizinin nedenlerini şu şekilde özetlemek mümkün görünmektedir:

¹¹ Basında da bu konuya ilişkin önemli yazılar çıkmıştır. Bunlardan biri ENA'nın Amerikan işletme okuluna dönüştüğünü iddia etmektedir. Alain Garrigou, "Comment Sciences-Po et L'ENA deviennent des 'business schools'", *Le Monde Diplomatique*, Novembre 2000.

¹² Décret n° 2002-49 du 10 janvier 2002 relatif aux missions, à l'administration et au régime financier de L'Ecole Nationale d'administration.

¹³ Décret n° 2002-50 du 10 janvier 2002 relatif aux conditions d'accès et aux régimes de formation à L'Ecole Nationale d'administration.

¹⁴ Décret n° 2005-355 du 18 avril 2005 modifiant le décret n° 2002-49 du 10 janvier 2002 relatif aux missions, à l'administration et au régime financier de L'Ecole nationale d'administration; Décret n° 2005-1722 du 30 décembre 2005 modifiant le décret n° 2002-50 du 10 janvier 2002 relatif aux conditions d'accès et aux régimes de formation à l'Ecole nationale d'administration.

¹⁵ ENA, *Rapport Annuel de l'ENA 2005*, Août 2006, s.3.

¹⁶ Phillippe Yolka, "ENA: aliénation sans déclassement", *AJDA*, 2005, s.2313

1. Yönetim bilimcilerin, Anglo-Amerikan yaklaşımdan günden güne daha çok etkilenmesi ve giderek bu yaklaşımı daha çok benimsemeleri¹⁷
2. Avrupa bürokrasisinin yükselişi ve Avrupa çalışmalarının önem kazanması karşısında yönetim bilimi uzmanlarının pasif kalmaları¹⁸
3. Üniversitelerde yönetim konusunda öğrencilere tavsiye edilebilecek düzeyde yetkin yönetim bilimi araştırmalarının noksanlığı ve Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nin (Centre National de la Recherche Scientifique – CNRS) bilim öncelikleri içinde yönetim biliminin olmaması, bu alanda çalışan genç araştırmacıların gün geçtikçe alandan uzaklaşmaları ve özellikle yönetim bilimi konusunda doktora tezi yazma olanaklarının kısıtlılığı¹⁹
4. Gerçeklikten kopuk, soyut, genel geçer kalıplara sıkıştırılmış ve körleştirici bir biçimsellik arayışı içinde olan çalışmaların yazında önemli bir ağırlığının olması²⁰
5. Yöneticilerin yönetim uzmanlarının çalışmalarına güvenmemesi, somut adımlarda bu çalışmaları gerektiği gibi kullanmaması²¹ ve yönetim üzerine çalışanların yöneticinin deneyiminden yararlanmaması, yönetimi bir çeşit kurgu (fiction) olarak görmeleri.²²

Fransa'nın, merkez ülkelerden biri olarak, kendi gücünün uluslararası anlamda zayıflaması nedeniyle, pek çok sosyal bilim dalında olduğu gibi yönetim yazınında da Amerika Birleşik Devletleri (ABD) karşısında gerilediği yönünde ciddi iddialar bulunmaktadır. Touraine'e göre üniversitelerdeki ve araştırma merkezlerinin olanaklarındaki sıkıntılar ve bunların sonucu olarak akademik üretimdeki zayıflık, genel olarak Avrupa'nın sorunudur.²³ Bunun da temel olarak iki nedeni bulunmakta-

¹⁷ Sylvaine Gunzburg, "Sur la nécessité de critiquer les travaux de science administrative", *La Revue Administrative*, No.349, 2006, s.41; Louis Bretteville, "La crise de la science administrative", *La Revue Administrative*, No. 317, 2000, s. 502.

¹⁸ Bretteville, *a.g.m.*, s. 502.

¹⁹ *a.k.*

²⁰ Sébastien Lenain, "Ne pas voir en science administrative", *La Revue Administrative*, No.347, 2005, s. 479; Claude Goyard, "La crise de la science administrative", *La Revue Administrative*, No.301, 1998, s.120.

²¹ Sylvaine Gunzburg, *a.g.m.*, s.41.

²² Guy François, "Dix années d'études sur la science administrative", *La Revue Administrative*, No.355, 2007, s.41.

²³ Alain Touraine, "Les politiques de la science, entre recherche et société", V. Duclert –A. Chatriot (ed.), *Quel Avenir Pour La Recherche?*, Flammarion, Paris, 2003, s. 55-56.

dır. Avrupa'nın küresel karar mekanizmalarındaki ağırlığının azalması ve yine küresel elitlerin (nitelikli işgücünün) çeşitli olanaklar sunan Amerika'ya çekilmesidir.

Fransız alanyazınının kendine ilişkin saptamaları oldukça açık ve acımasız görünmektedir. ABD ya da Anglosakson ruhun ağırlığı altındaki Fransız yönetim düşüncesi 1980'li yıllardan sonra hangi özelliklere sahiptir? Bu özelliklerin üzerinde durarak, yönetim yazınımıza ilişkin bazı saptamalar yapmak mümkün müdür?

Terminolojiye ve İnceleme Konusuna İlişkin

Fransa'da yönetim incelemeleri olarak tanımladığımız çalışma alanı, terminolojik olarak bazı sıkıntılarla doludur. Daha en başta, alanın adlandırılmasında karmaşa vardır. *Yönetim bilimi* ve *kamu yönetimi* kavramları ile *yönetim bilimi* ve *yönetim bilimleri* kavramları arasındaki farklar açıkça tanımlanmamış, aynı alanın adlandırılışı farklı yazarlar tarafından farklı biçimlerde yapılmıştır. Yönetim bilimi ve kamu yönetimi kavramları arasındaki ince ayırım, bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, tarihsel olarak incelenmesi gereken bir durumdur. Ancak şu kadarı belirtilebilir ki, Fransa için yönetim biliminin inceleme nesnesi kamu yönetimidir.²⁴ Yönetim bilimi ile yönetim bilimleri arasındaki farkı anlamlandırmak ve ayırtırmak ise göreceli olarak daha kolaydır. Yönetim bilimi (science administrative), Fransa'da yönetimi incelemenin tek bir yöntemi ve biçimi olduğunu savunanların kullandığı bir terminoloji olarak değerlendirilmektedir. Yönetim bilimleri (sciences administratives) ise yönetimi incelemenin diğer disiplinleri de zorunlu olarak içerdiğini kabul edenlerin savunduğu terim olmuştur. Yönetim bilimleri terimi, kamu yönetimi ile özel yönetimin örgüt bilimi paydasında bulunduğu bir perspektife sahiptir.²⁵

Fransa'da yönetim terminolojisi ve inceleme konusunda Lalumière'in deyimiyile bir anarşi söz konusu olmuş, her yazar yönetsel olguyu kendine göre tanımlamaya çalışmıştır.²⁶ Bu farklılıklar ya da tanımlardaki uyumsuzluklar, inceleme alanının, disiplinleşmeden

²⁴ Can Umut Çiner, "Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine", *Yayıma Kabul Edilmiş Çalışma*, Haziran 2008.

²⁵ Gérard Timsit, "La Science Administrative d'Hier a Demain...Et Apres Demain", *Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et a l'Etranger*, No.4, 1982.

²⁶ Catherine Lalumière, *Science Administrative, 1973-1974*, Centre d'Etudes et de Recherches de Science Administrative, Paris, 1974, s. 1-2.

bağımsız olarak hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimi arasında bir yerlerde olduğunun bir göstergesi olmuştur. Bu anlamda yönetim incelemelerinde, Fransa özelindeki durum, tarihsel olarak, alanın kavramları, nesnesi ve yöntemi üzerinde bir tür uzlaşmama öyküsü olarak da değerlendirilebilir. Hatta Fransız yönetim bilimci Timsit'e göre daha da ileri gidilerek, disiplinin yerinin, kavram ve kategorilerindeki farklılaşmanın sonucu olarak yönetimin epistemolojik bağımsızlığı sorunu vardır. Bu sorun da, zorunlu olarak nesne ve yöntem tartışmasına yol açmaktadır.²⁷ Fransa'da devlet bilimleri, yönetim bilimleri, kamu yönetimi, kamu politikası vs. gibi çok çeşitli çalışma başlıkları altında toplanabilen bir yönetim bilgisi vardır. Bu birçok alandan beslenen yönetim bilgisi oldukça nazık bir konudur. Özellikle, Fransa'da kamu yönetimi disiplini üzerine bir tartışma yapmak oldukça zordur. Bu türden bir tartışma her ne kadar Timsit tarafından yapılmış olsa da, alanın uzmanları arasında bu konuda da bir uzlaşma söz konusu değildir.²⁸

1980'LERE KADAR ANA AKIMLAR: Hukuk, İşletme ve Sosyoloji

19. yüzyıl Fransa'sındaki yönetim incelemeleri hukuki, iktisadi, toplumsal, siyasal ve yönetsel bilgilerin faydacı bir biçimde bir araya getirilmesinden oluşan bir bütün olarak değerlendirilebilir. 19. yüzyıl Fransız yönetim bilimi, kameralist dönemin mirası üzerine, bilimsel bir 'yönetim' bilgisi oluşturmaya çalışmıştır. Charles - Jean Bonnin'in katkılarıyla sosyal bilimlerin bir kolu olarak kendi başına, belirgin özellikleri ve ilkeleri olan, yönetim hukukunun yanında ve onunla bağlantılı bir bilimden söz edilmeye başlanır.²⁹ Aynı dönemde önem kazanan "hukuk" incelemeleri, bir başka deyişle yönetim hukukunun zamanla egemen olması, Fransız yönetim incelemelerinde yeni bir evreye geçişin habercisi olmuştur.³⁰ Yönetim incelemeleri, özellikle Vivien ile birlikte hukuk egemenliğine girmiş, yönetim hukuku, yönetsel gerçekliği anlamak için 1980'li yıllara kadar en baskın yaklaşım olmuştur.

²⁷ Gérard Timsit, "La Science Administrative d'Hier a Demain...Et Apres Demain", s. 930-931.

²⁸ Gérard Timsit, "L'interdisciplinarité dans la recherche administrative en Europe", *Théorie de l'administration*, Economica, Paris, 1986, s.17-42.

²⁹ Georges Langrod, "La science de l'administration publique en France au 19ème et au 20ème siècle, Aperçu historique et état actuel - I", *La Revue Administrative*, No.79, Janvier - Février, 1961, s. 6-7.

³⁰ Jacques Chevallier ve Danièle Loschak, *Science Administrative*, Tome 1, LGDJ, Paris, 1978, s.22.

Kamu hukuku ağırlıklı pozitivist bakışa göre, yönetim bilimi ile yönetim hukuku arasındaki sınırlar kesin değildir.³¹ Ayrıca, yönetim bilimi, *betimleyici* bir disiplin olarak belirlenirken, yönetim hukuku tündengelimci mantığa dayanan, belirli bir sistematığı olan *normatif* bir disiplin olarak tanımlanmıştır.³² Yönetimsel gerçekliği anlamının en yetkin yolunun hukuk olduğu konusu özellikle 1960 ve 1970’lerde, yönetim bilimi başlığı altında yapılmış çalışmalarda oldukça net bir biçimde görmek mümkündür.³³

Hukuk ağırlıklı incelemelerin yanında, 20. yüzyılın başında Henri Fayol ile Fransa’da örgüt bilimine doğru açılan bir başka akım daha ortaya çıkmıştır. Örgüt biliminin Fransa’daki temsilcileri, süreç içinde işletmeci yaklaşımı temsil etmeye başlamışlardır. Bu anlamda, işletmeci bakış, Fransa’da 1960’lı yıllardan itibaren yine tartışılmaya başlayan ancak asıl olarak 1980’li yıllardan itibaren ağırlığını koyan bir yaklaşım olmuştur. Kamu yönetiminde işletme tekniklerinin uygulanmasını öneren bu yaklaşım, Fransa’da etkinlik, verimlilik ve rasyonalizasyon temaları etrafında önem kazanmaya başlamıştır. Bunun sonuçlarından biri, kamu işletmeciliği programlarının görülmesi ile somutlaşmıştır. *Yüksek Ticaret Okulu (Ecole des Hautes Etudes Commerciales)* ve *İktisadi ve Ticari Bilimler Yüksek Okulu’ndaki (Ecole Supérieure de Sciences Economique et Commerciales)* programlar ve bu okulların dışında özel bir enstitü biçiminde örgütlenmiştir. Kamu İşletmeciliği Enstitüsü (Institut du Management Public) ve onun çıkardığı *Politiques et management public* adlı dergi de işletmeci yaklaşımı temsil etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Hukuki ve işletmeci yaklaşımın yanında, 1960’lı yıllarda sosyoloji ağırlıklı bir başka görüş ortaya çıkmıştır. Özellikle örgütler perspektifini ve hukuk yaklaşımını Amerikan sosyoloji geleneği içinden farklı bir biçimde yorumlama eğilimi ile birleşmiştir. Yaklaşım, Michel Crozier³⁴ tarafından Fransa’da Örgütler Sosyolojisi Merkezi (Centre

³¹ Andy Smith, “Studying Administrative Reform in Britain and France: Academic Questions, Traditions and Debates”, *Public Policy and Administration*, Vol. 16, No. 4, 2001, s. 12.

³² Jacques Chevallier, “Administrative Science in France”, *The Modern State and its Study*, W. Kickert, R. J. Stilman (ed.), Edward Elgar, 1999, s.88.

³³ 1960 ve 1970’lerdeki bu çalışmalar için R. Drago, C. Debbasch ve G. Langrod’nun çalışmalarına bakılabilir.

³⁴ Crozier’in en önemli çalışmaları: *Le phénomène bureaucratique*, Le Seuil, Paris, 1964; *Etat modeste, Etat moderne*, Fayard, Paris, 1987; *Le phénomène bureaucratique*, Le Seuil, Paris, 1964.

de la sociologie des organisations - CSO) kuruluşu aracılığı ile yerleşmiştir. Burada Fransız yönetiminin işleyişi, modernizasyonu, merkez-çevre ilişkisi gibi konular incelenmeye başlanmış, bürokrasi eksenli incelemeler ön plana geçmiştir.³⁵ Crozier, tüm çalışmalarında Amerikan sosyoloji geleneğinden etkilenmiş ve Fransa'da o geleneği yerleştirmeye çalışmış uzmanlardan biri olarak bilinmektedir.³⁶ Amerikan örgütler sosyolojisinin Fransa'da yerleştirilmesine dönük bu çalışmalar pek çok eleştiri almış, özellikle örgütler dünyasının kendi içine kapalı dünyası ve inceleme yöntemindeki sorunlar üzerine önemli tartışmalar yapılmıştır.³⁷ Ancak bu tartışmaların alanı dönüştürme bakımından etkisinin sınırlı kaldığı söylenebilir.

Yine 1960'larda, o tarihe kadar yapılan yönetim incelemelerinde ihmal edilen boyutlardan biri olduğu düşünülen yönetim tarihi incelemeleri önem kazanmaya başlamış ve yönetim tarihi yeni bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır.³⁸ Özellikle Pierre Legendre ve Guy Thuillier'nin eserleri bu alanda temel eserler olarak kabul edilmiştir.³⁹ Yönetim tarihi çalışmaları ve bunun üzerinden yapılan çeşitli tartışmalar günümüz Fransa'sının önemli araştırma alanlarından biridir.⁴⁰

GÜNÜMÜZ FRANSASINDA YÖNETİM İNCELEMELERİ

1980'lerden sonra Fransız yönetim incelemelerinde yönetsel olguya yaklaşım ve tanımlama biçimi önemli ölçüde değişmiştir. Bu durumu devletin ve yönetimin değişiminin zorunlu sonucu olarak değerlendirebiliriz. Bir yandan, yönetimin toplumdaki yerinin değişmesi, bir başka deyişle devlet biçiminin değişmesi; diğer yandan yönetimin, 19. yüzyıldan bu yana zorunlu olarak onun incelenmesinin ve bu alanda

³⁵ 1960'ların ikinci yarısından sonra, CSO bünyesinde P. Grémion, J. Lautman, J.P. Worms, E. Friedberg ve D. Desjeux'nün çalışmaları dikkat çekicidir.

³⁶ Andy Smith, *a.g.m.*, s.12 ; Lalumiere, *a.g.k.*, s. 67.

³⁷ J. C. Thoenig ve J. C. Willig, "Note Critique sur l'analyse organisationnelle: démarche scientifique et phénomène culturel", *Sociologie du Travail*, 1966, No.3, s.317.

³⁸ François Burdeau, *Histoire de l'administration française du 18e au 20e siècle*, 2. édition, Montchrestein, Paris, 1994, s.11.

³⁹ Bu çerçeveden bakıldığında iki önemli eser bu alandaki çalışmaların öncülüğünü ve tetikleyiciliğini yapmıştır. Bunlardan ilki, Pierre Legendre'in 1968 yılında yayınladığı "1750'den Günümüze Kadar Yönetim Tarihi" (*Histoire de l'administration, de 1750 à nos jours*), diğeri ise Guy Thuiller'in "Yönetimin Tanıkları" (*Temoins de l'administration*) adlı çalışmadır.

⁴⁰ Bu alandaki çalışmaları takip etmek için *La Revue Administrative* adlı dergiye bakılabilir.

bir bilgi birikiminin de biçim değiştirmesinin sonucudur.⁴¹ Bir başka deyişle, yönetimin değişmesinin, sorunsalların farklılaşmasından, alandaki paradigmaların, modellerin yeniden tanımlanmasına kadar birçok perspektiften anlaşılabilir yonleri bulunmaktadır.

Yönetime ilişkin yaklaşımların ve çalışmaların çok boyutluluğu Jacques Chevallier'e göre, Fransa'da zaman içinde çok-disiplinlilikten (multi-disiplinlerlikten) disiplinler-arasılık (inter-disiplinlerlik) konumuna doğru bir yönelime işaret etmektedir. Burada, multi-disiplinlerlik, yönetimin yönetim hukuku, sosyolojisi, psikolojisi, tarihi vb. disiplinlerden beslenmesine işaret etmektedir. Multi-disiplinlerlikten inter-disiplinlerliğe geçiş, Chevallier'e göre, yönetimin heterojen, parçalı ve bölünmüş yapısının zorunlu olarak başka disiplinlerden beslenmesini gerektirmektedir. Burada farklı görüşteki yönetim ve siyaset bilimciler arasındaki tartışma, yönetim bilimlerinden bir yönetim bilimine geçme tartışmasıdır. Chevallier'e göre, yönetsel olguyu incelemek birden çok yaklaşımın, yöntemin ve nesnenin birbirleriyle buluşmasını zorunlu olarak gerektirmektedir. Bu bağlamda, Chevallier "yönetimin bir kavşak bilim" olarak tanımlanması gerektiğini ve yeni paradigmalara açılması gerektiğini savunmaktadır. Söz konusu yeni paradigmalara açılış, günümüzde kaçınılmaz olarak Anglo-Sakson dünyanın disiplinler etkilerine açık olmayı kabulleniş anlamına gelmektedir. Chevallier'nin disiplinin inter ve multi olması üzerine değerlendirmesi, bize Fransız yönetim biliminin disiplin olarak sıkıntılarını anlatması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca, yönetime ait inceleme nesnelere farklılaşması zorunlu olarak incelemelerin de sınıflandırılmasındaki zorluğa işaret etmektedir.

Fransız yönetim incelemelerinde hukuk, sosyoloji ve daha sonra ortaya çıkan işletme ağırlıklı çalışmalar varlığını sürdürürken, bunların yanında ve bazıları ile iç içe geçmiş bir biçimde, *kamu politikası* ve *Avrupalılaşma* çalışmaları, yönetim incelemelerinde yükselen çalışma alanları olarak göze çarpmaktadır.

Fransa'da halen hukuk ve sosyoloji ağırlıklı çalışmalar varlığını sürdürmekle birlikte, hukuk yaklaşımı üzerinde Avrupa Birliği normlarına uyum ve karşılaştırmalı hukuk göreceli olarak gelişen bir alandır. Her ne kadar hukuk ağırlıklı çalışmalarda yönetsel gerçeğin

⁴¹ Jacques Chevallier, "Le Regard des sciences sociales", Françoise Gallouédec-Genyus (ed.), *Propos de l'Administration Française*, La Documentation Française, Paris, 1998, s.175.

salt hukuk ile anlaşılabilceği yavaş yavaş terk edilmeye başlansa da, özellikle kamu ve idare hukukçularının önemli bir bölümü bu geleneği sürdürme arzusundadır. Yine de burada özellikle vurgulanması gereken, Fransa’da hukuk incelemeleri diğer alanlara kıyasla kendi özgünlüklerini yansıtmaları bakımından en nitelikli çalışmalardır.

Örgütler sosyolojisi cephesinde ise CSO çalışmalarına devam etmekle birlikte, son 15 yılda, Merkez üzerinde uluslararasılaşmanın ve Anglo Sakson etkisinin artarak devam ettiği vurgulanmaktadır. Bu anlamda işletmeci akımla birleşen örgütler sosyolojisi yaklaşımında, bir tür örgütler sosyolojisi yaklaşımından örgütler teorisine doğru bir yönelmenin olduğu vurgulanmaktadır. Fransa özelinde örgüt sosyolojisi çalışmalarının tarihsel mirasa uygun olarak Amerikan yönelimi, son yıllarda işletmeci akıma daha da yakınlaşmasıyla sonuçlanmıştır.⁴²

Geleneksel olarak hukuk gibi sosyoloji de Fransız akademisinin diğer Avrupa ülkelerine kıyasla güçlü olduğu alanlardan biridir. Ancak her iki akımın da kamu işletmeciliği yaklaşımının etkisi altında olduğu görülmektedir. İşletmeci akım, 1980’lerden sonra tüm dünyada olduğu gibi Fransa’da da ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. İşletme yönetimi ile kamu yönetiminin tamamen farklı olduğunu ve işletme yönetiminin ona üstün olduğu varsayımından yola çıkan işletmeci yaklaşım, gerek kurumlarda, gerekse akademide önemli bir yer kaplamaktadır. Djelic’e göre, 1980’lerin başındaki bu köklü değişim, Anglo-Amerikan dünyadan transfer niteliğinde olup, daha sonra doğrusal bir evrim geçirmiştir.⁴³ Kısaca, Fransız kamu dünyasının ve kurumlarının işletmeci yaklaşımla bütünleşmesi Fransa için bir devrim niteliğindedir.⁴⁴ Bu anlamda da, Fransız hukuku ve yönetiminde işletmeci teknikler üzerine yazın oldukça gelişkindir.⁴⁵

⁴² Catherine Ballé, *Sociologie Des Organisations: Les Dernières Évolutions D’une Tradition (1990-2006)*, 27-06-2007, [Erişim Tarihi: 01.08.2008], http://www.cso.edu/fiche_actu.asp?actu_id=563

⁴³ Marie-Laure Djelic, “L’arrivée du management en France: Un retour historique sur les liens entre managérialisme et Etat”, *Politiques et management public*, Vol. 22, No.2, 2004, s.13.

⁴⁴ a.k., s.14

⁴⁵ Bkz: Lionel Chaty, *L’administration face au Management*, L’Harmattan, Paris, 1997; Jean Marc Weller, *L’Etat au guichet: sociologie cognitive du travail et modernisation administrative des services publics*, Désclée de Brouwer, 1999; Serge Valleront, *Le débat public: une réforme dans l’Etat*, LGDJ, Paris, 2001; Sylvie Trosa, *Vers un management post bureaucratique la réforme de l’Etat, une réforme de la société*, L’Harmattan, Paris, 2007; Henri Guillaume, G. Dureau, F. Silvent, *Gestion Publique: L’Etat et la Performance*, Presses de Sciences Po, Paris, 2002.

Avrupalılaşma alışmaları

Yönetimdeki değişme abalarının en önemlilerinden biri kuşkusuz Avrupa Birliği ekseninde yapılan reformlardır. Söz konusu reformların odağında, devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin değiştirilmesi ve bunun tüm yönetim yapısına etkileri bulunmaktadır. Devlet reformunda Fransa, merkeziyetçi yapısını değiştirmiş, bürokrasisini döneme uydurmaya çalışmıştır.⁴⁶ İkinci olarak, merkez ile yerel arasındaki ilişkilerde yerelleşme ve bölgeselleşme politikasını özellikle 1990'lardan sonra hızlandırmıştır. Üçüncü olarak da, liberal ekonomik düzenin gereklerini yönetim modelinde sosyal unsurları geriye iterek yerine getirmiştir.⁴⁷ Tüm bu değişmenin bağlamı, Fransa'nın neoliberal anlayışa tam olarak eklenmesi olarak değerlendirilmektedir.

Liberal işletmeci yaklaşımın Avrupa Birliği etkisiyle birleşmesi, *Avrupa İdari Alanı ve Avrupalılaşma* tartişmaları üzerinden yapılmıştır. Özellikle, bu iki ana akım, son dönemde yönetim alanında en moda çalışma başlıklarından biri haline gelmiştir. Ayrıca, *kamu yönetiminin Avrupalılaşması* konusu tüm bu çalışma konularının ve yönetim incelemelerinin içinde sivrilmıştır. Avrupa'nın bütünleşmesinin ulusal devletlere yönetsel etkilerinin incelenmesi, uluslararası anlaşmaların durumu, yetkilerin dağılımının biçiminin ve yönteminin değişmesi, Anayasa tartişmaları, uzmanlık bilgilerinin paylaşımı, değerlendirilmesi gibi birçok yeni çalışma alanı öne çıkmıştır.⁴⁸

Avrupalılaşma konusu ise kendi başına önemli bir inceleme alanı olan *Avrupa alışmaları*'nın içinden doğmuştur. Avrupa alışmaları ile Avrupalılaşmayı birbirinden ayırmak gerekir. Avrupa alışmaları daha çok Avrupalı devletlerin egemenlikleri ve Avrupa'nın bütünleşmesinin doğası üzerine incelemeleri temel alırken, Avrupalılaşma temel olarak Avrupa'nın bütünleşmesinin üye devletler üzerine etkilerini incele-

⁴⁶ Gérard Timsit, "La Réforme Managériale de l'Etat: Le Cas de la France", *Seminario Internacional a Reforma Gerencial Estado*, Brasilia, 1998, [Erişim Tarihi: 05.09.2007], http://www.planejamento.gov.br/arquivos_down/seges/publicacoes/reforma/seminario/TIMSIT.PDF

⁴⁷ Fransız yönetimindeki hızlı değişme ve yönetimin krizde olduğu yönünde tartişmalar özellikle 1990'lardan sonra alevlenmiş, değişimin yönelimi ve aktörleri üzerine oldukça ciddi tartişmalar yapılmıştır. 1991 yılında Fransız Siyaset Bilimi Birliği'nin düzenlediği "Fransız Yönetim Modeli Krizde mi?" sorusuna akademiden gelen yanıtlar oldukça çarpıcı biçimde yönetimdeki değişmeyi anlatmaktadır. Pierre Muller, *L'Administration française est-elle en crise?*, L'Harmattan, Paris, 1992.

⁴⁸ Bruno Palier, Yves Surel (ed.), *L'Europe en Action, L'Européanisation dans une perspective comparée*, L'Harmattan, Paris, 2007.

mektedir. Bu anlamda iki inceleme alanı ontolojik anlamda farklı olup incelemeyi politika düzleminden olgu düzlemine alır. Bize göre, Avrupalılaşıma çalışmaları özelliği, Avrupalılaşıma siyasetinin kendisinin doğrudan bir politika olduğunun olgusal düzlemde kabul edilmiş olmasıdır.

İnceleme konusu olarak Avrupalılaşıma, kendini en somut anlamda *kamu politikasının Avrupalılaşıması* çalışmaları içinde belirginleştirmiştir. Bu da Fransa’da kamu politikası alanında diğer bilim dalları ile iç içe geçen yeni bir inceleme alanı olarak önemli inceleme alanlarından biri olmuştur.⁴⁹ Buna göre, Avrupa Birliği’nin yönetsel olarak ulusal sistemler üzerine etkileri “policies, policy ve polity” düzeyinde sınıflandırılarak incelenebilecek bir yapıdadır. Brüksel’in ulus ve ulusaltı düzeylerde sektörel düzeyde ve Birlik açısından gündemi belirlemesi; Birlik düzeyinde bir temsil alanının oluşması ve karar alma mekanizmasının değişmesi kamu politikasının Avrupalılaştığının en önemli göstergeleridir.⁵⁰

Fransız yönetim yazınında Avrupalılaşıma üzerine çalışmalar, özellikle, karar alma mekanizmasının hem Avrupa Birliği’nin kamu politikalarına hem de ulus devletlerin kamu politikalarına yansımaları açısından ve Avrupalılaşıma kamu politikalarının yapısı, süreçleri ve mekanizmaları açısından oldukça ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Son olarak, karşılaştırmalı kamu yönetimi, günümüz Fransa’ında önemli bir inceleme alanı olarak göze çarpmaktadır. Her ne kadar karşılaştırmalı kamu yönetimi, Fransız yönetim yazınının zayıf alanlarından biri olsa da,⁵¹ özellikle Avrupa ölçeğinde yapılan karşılaştırmalı çalışmalar giderek fazlalaşmaktadır. Bu alanın en iddialı çalışmaları, yerel ve bölgesel yönetimler üzerine yapılmış karşılaştırmalardır.⁵²

Kamu Politikası İncelemeleri

Fransa’da kamu politikası incelemeleri (politique publique) siyaset ve yönetim biliminin önemli bir koludur. ABD kökenli olan kamu

⁴⁹ Kamu politikasının Avrupalılaşmasına pek çok örnek verilebilir. Savunma politikası ve orduda Avrupa etkisini inceleyen oldukça iyi bir çalışma için bkz: Bastien Irondele, “Europeanization without the European Union? French Military Reforms, 1991-1996”, *Journal of European Public Policy*, 10/2, April 2003, s.208-226.

⁵⁰ Pierre Muller, *Les politiques publiques*, Que-sais je?, PUF, 2003, s. 97-102.

⁵¹ Jacques Chevallier, *Administrative Science in France*, s. 97.

⁵² Bu konuda Romain Pasquier, François Bafail ve Béatrice Hibou’nun çalışmalarına bakılabilir.

politikası incelemeleri, Fransa’da devletin değişimiyle birlikte, özellikle 1980’li yılların sonundan itibaren önem kazanmaya başlamıştır.⁵³ Yönetim alanındaki hukuk egemenliğini azaltma çabaları kamu politikası incelemelerinin yükselmesinin önemli bir nedenidir. Ancak, hukuktan tamamen bağımsız bir kamu politikası anlayışı yazında epistemolojik bir yanlış olacağından pek çok araştırmacı disiplinde hukuk boyutunu göz önünde tutmuştur.

Kamu politikası incelemelerinin başka bir boyutu “*action publique*” tartışmalarıdır. Buna göre, devlet artık faaliyetleri/eylemleri ile değerlendirilmekte ve bu faaliyetin sonuçları ile olumlanmakta ya da olumsuzlanmaktadır. Devlet tartışmalarının önemli bir boyutu, her zaman onun yeri ve meşruluğu sorunsalı olsa da, devletin faaliyetleri, artık özel ve kamusal aktörler arasındaki ilişkiler ve onların topluma müdahale dinamikleri olarak değerlendirilmektedir. Kamu politikası yazını Fransa’da özellikle 1980’lerden sonra, genel olarak örgütten eyleme doğru bir geçiş olduğunu düşünenlerin tartıştığı bir inceleme alanı olmuştur. Buna göre, artık *yönetimin ne olduğu değil, ne yaptığı* inceleme konusudur. Kamu yönetimi disiplini açısından bu yeni tartışmaların ABD kökenli olarak “policy analysis” politika çözümlemesi olarak formüle edildiği de bilinmektedir.⁵⁴ ABD kökenli politika çözümleme paradigması günümüz Fransa’sının en çok üzerinde çalışılan inceleme konularından biridir.⁵⁵ Ancak kimi yazarlar, bu incelemelerin daha sonra yönetsel ve yazınsal gelenek içinde evrildiğini iddia etmektedir.⁵⁶ Bu konu, disiplinde önemli bir inceleme konusu olarak halen tartışılmaktadır. Fransa özelinde, devleti bir başka biçimde incelemenin yöntemi olarak da tartışılan politika çözümlemesi, aynı zamanda devleti merkeze alan bu yaklaşıma karşı bir tepki olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca, politika analizi incelemelerinin Fransa’da popüleriği, tepeden inme bir yaklaşımı hatırlatan kamu politikasına bir tepki olarak da değerlendirilmelidir. Bu da devletin faaliyetlerinde karar, yapı ve mekanizma süreçlerinde sadece kamunun öncelikli olmadığı bir sürece işaret etmektedir.

⁵³ Pierre Muller, *Les Politiques Publiques*, s.4.

⁵⁴ Pierre Muller, Yves Surel, *L’analyse des politiques publiques*, Montchrestien, Paris, 1998, s. 10-11.

⁵⁵ Jacques Chevallier, “La Science Administrative et le Paradigme de l’Action Publique”, *Etudes En l’Honneur de Gérard Timsit*, Bruylant, Bruxelles, 2004, s.273.

⁵⁶ Laurie Boussaguet, Sophie Jacquot, Pauline Ravinet (ed.), *Dictionnaire des politiques publiques*, Presses de Sciences Po, Paris, 2004, s.20.

“*Action publique*” incelemeleri Fransa’da oldukça dinamik, araştırmacıların yoğunlukla çalıştığı ve üzerine pek çok akademik çalışma yapılan bir alan olarak dikkati çekmektedir.⁵⁷ Chevallier’e göre, yönetim yazınındaki yeni açılımlar yönetim incelemelerine yeni bir bakış kazandırmış, kamusal eylemin pragmatik olarak inşası anlamında yeni bir inceleme alanı ortaya çıkarmıştır.

SONUÇ

Fransa’da özellikle hukukçular ve sosyologlar, yönetim biliminin sosyal bilimlerin içinde tartışmalı olan bir bilim dalı olduğunu iddia etmişlerdir.⁵⁸ Yönetim bilimi ve disiplinin niteliği üzerine tartışmanın boyutları ve tarafları da her zaman oldukça sert olmuştur. Bunun nedeni hukuk ve sosyoloji ağırlıklı geleneksel çalışmalarla işletmecilik akımı arasındaki gerilimdir.

Yönetim incelemelerini sınıflandırmaya çalıştığımız bu makalede, Fransa’da hukuk ve sosyoloji ağırlıklı çalışmaların egemenliğinin yanında, Avrupalılaşıma ve kamu politikası incelemelerinin de önemli inceleme konuları olarak karşımıza çıktığı saptanmıştır. Bugünün Fransa’sında yönetim incelemelerinin güncel akademik durumuna topluca bakıldığında, Fransızların kendi tarihsel miraslarına ve tarihsel konumlanışlarına göre, hem disiplinin niteliği hem de güncel reformların başarısı anlamında bir gerileme içinde olduğu alanın uzmanları tarafından saptanmıştır.

Alanyazının uzmanlarının vurguladığı ve bizim çalışmamızın en önemli sonucu, yönetim incelemelerinin bugünkü dağılımı ve akımların arasında dengenin büyük ölçüde Anglo-Amerikan yaklaşımlar tarafından belirlendiği yönündedir. Özellikle kamu işletmeciliği yaklaşımı, kamu politikası ve Avrupalılaşıma alanlarının içine sızmış bir biçimde tüm alanları etkilemektedir.

Fransa’da Anglo-Amerikan yönetim düşüncesi geleneğinin gerçeklikleri Fransız gerçeklikleri ile artık çelişki içinde değil, uyum içindedir. Bu açıdan, Fransa’da yönetim incelemeleri ve buna bağlı olarak devlet reformları günümüz Fransa’sında yabancı gerçeklikler bütünü olmaktan çıkmış, değişen Fransa’nın gerçeklikleri haline gelmiştir. Bu anlamda,

⁵⁷ Gilles Massardier, *Politiques et action publiques*, Armand Colin, 2003.

⁵⁸ Luc Rouban, “Où va la science administrative?”, *La Revue Administrative*, No.301, 1998, s.192-196.

yönetim incelemelerindeki nesne, yöntem ve terminolojide uyuşmazlık dönemi de yerini neoliberal ideolojiye uyumlu bir yönelime bırakmıştır. Bu noktadan hareketle, Fransa'nın Türk kamu yönetimi yazını açısından öneminin niteliği değişmiştir.

KAYNAKÇA

- Ballé, Catherine, *Sociologie Des Organisations: Les Dernières Évolutions D'une Tradition (1990-2006)*, 27-06-2007, [Erişim Tarihi: 01.08.2008], http://www.cso.edu/fiche_actu.asp?actu_id=563
- Bonichot, Jean Claude, "Où en est la science administrative?", *AJDA*, 2003, s.961.
- Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Bretteville, Louis, "La crise de la science administrative", *La Revue Administrative*, No. 317, 2000, s. 502-503.
- Brondel, Séverine, L'Institut français des sciences administratives, *AJDA*, No. 35, 2005, s. 1930-1931.
- Burdeau, François, *Histoire de l'administration française du 18e au 20e siècle*, 2. édition, Montchrestein, Paris, 1994.
- Chaty, Lionel, *L'administration face au Management*, L'Harmattan, Paris, 1997.
- Chevallier, Jacques, "Administrative Science in France", *The Modern State and its Study*, W. Kickert, R. J.Stilman (ed.), Edward Elgar, 1999, s.83-99.
- Chevallier, Jacques, "La Science Administrative et le Paradigme de l'Action Publique", *Etudes En l'Honneur de Gérard Timsit*, Bruylant, Bruxelles, 2004, s.267-292.
- Chevallier, Jacques, "Le Regard des sciences sociales", Françoise Gallouédec-Genuys (ed.), *A Propos de l'Administration Française*, La Documentation Française, Paris, 1998, s.175-185.
- Chevallier, Jacques, Loschak, Danièle, *Science Administrative*, Tome 1, LGDJ, Paris, 1978.
- Crozier, Michel, *Etat modeste, Etat moderne*, Fayard, Paris, 1987.
- Crozier, Michel, *Le phénomène bureaucratique*, Le Seuil, Paris, 1964.
- Çiner, Can Umut, "Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine", *Yayına Kabul Edilmiş Çalışma*, Haziran 2008.
- Djelic, Marie-Laure, "L'arrivée du management en France: Un retour historique sur les liens entre managérialisme et Etat", *Politiques et management public*, Vol. 22, No.2, 2004, s.1-17.
- ENA, *Rapport Annuel de l'ENA 2005*, Août 2006.
- Franc, Michel, "L'Institut français des sciences administratives aujourd'hui et demain", *L'Etat de Droit Mélanges en l'honneur de Guy Braibant*, Dalloz, Paris, 1996, s.221-228.
- François, Guy, "Dix années d'études sur la science administrative", *La Revue Administrative*, No.355, 2007, s.39-41.
- Garrigou, Alain, "Comment Sciences-Po et L'ENA deviennent des 'business schools'", *Le Monde Diplomatique*, Novembre 2000.
- Goyard, Claude, "La crise de la science administrative", *La Revue Administrative*, No.301, 1998, s.117-121.
- Guillaume, Henri, Guillaume Dureau, Franck Silvent, *Gestion Publique: L'Etat et la Performance*, Presses de Sciences Po, Paris, 2002.
- Gunzburg, Sylvaine, "Sur la nécessité de critiquer les travaux de science administrative", *La Revue Administrative*, No.349, 2006, s.41-44.

- Irondele, Bastien, "Europeanization without the European Union? French Military Reforms, 1991-1996", *Journal of European Public Policy*, 10/2, April 2003, s.208-226.
- Lalumière, Catherine, *Science Administrative, 1973-1974*, Centre d'Etudes et de Recherches de Science Administrative, Paris, 1974.
- Langrod, Georges, "La science de l'administration publique en France au 19ème et au 20ème siècle, Aperçu historique et état actuel - I", *La Revue Administrative*, No.79, Janvier - Février, 1961, s.5-11.
- Legendre, Pierre, *Histoire de l'administration, de 1750 à nos jours*, PUF, Paris, 1968.
- Lenain, Sébastien, "Ne pas voir en science administrative", *La Revue Administrative*, No.347, 2005, s.479-481
- Marcou, Gérard, "L'Administration Publique en Allemagne et En France: Des systemes différents, des valeurs communes", *Revue Française d'Administration Publique*, No.78, Mai-Juin 1996, s.357-373.
- Massardier, Gilles, *Politiques et action publiques*, Armand Colin, 2003.
- Muller, Pierre, *L'Administration française est-elle en crise?*, L'Harmattan, Paris, 1992.
- Muller, Pierre, *Les Politiques publiques*, Que-sais-je?, PUF, Paris, 2003.
- Muller, Pierre, Surel, Yves, *L'analyse des politiques publiques*, Montchrestien, Paris, 1998.
- Palier, Bruno, Yves Surel (ed.), *L'Europe en Action, L'Européanisation dans une perspective comparée*, L'Harmattan, Paris, 2007.
- Rouban, Luc, "Où va la science administrative?", *La Revue Administrative*, No.301, 1998, s.192-196.
- Smith, Andy, "Studying Administrative Reform in Britain and France: Academic Questions, Traditions and Debates", *Public Policy and Administration*, Vol. 16, No. 4, 2001, s. 9-19.
- Thobie, Jacques, *Intérêts et Impérialisme Français dans l'Empire Ottomane (1896-1914)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1977.
- Thoenig J. C., Willig, J. C., "Note Critique sur l'analyse organisationnelle: démarche scientifique et phénomène culturel", *Sociologie du Travail*, 1966, No.3.
- Thuiller, Guy, *Témoins de l'administration*, Berger Levrault, Paris, 1967.
- Thuillier, Guy, Tulard, Jean, *Histoire de l'Administration française*, Que sais-je?, PUF, Paris, 1984.
- Timsit, Gérard, "L'interdisciplinarité dans la recherche administrative en Europe", *Théorie de l'administration*, Economica, Paris, 1986, s.17-42.
- Timsit, Gérard, "La Science Administrative d'Hier a Demain...Et Apres Demain", *Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et a l'Etranger*, No.4, 1982.
- Timsit, Gérard, "La Réforme Managériale de l'Etat: Le cas de la France", *Seminario Internacional a Reforma Gerencial Estado*, Brasilia, 1998, [Erişim Tarihi: 11.09.2007], www.planejamento.gov.br/arquivos_down/segas/publicacoes/reforma/seminario/TIMSIT.PDF
- Touraine, Alain, "Les politiques de la science, entre recherche et société", V. Duclert – A. Chatriot (ed.), *Quel Avenir Pour La Recherche?*, Flammarion, Paris, 2003, s. 53-58.
- Trosa, Sylvie, *Vers un management post bureaucratique la réforme de l'Etat, une réforme de la société*, L'Harmattan, Paris, 2007.
- Vallermont, Serge, *Le débat public: une réforme dans l'Etat*, LGDJ, Paris, 2001.
- Weller, Jean Marc, *L'Etat au guichet: sociologie cognitive du travail et modernisation administrative des services publics*, Désclée de Brouwer, 1999.
- Wunder, Bernd, "Le Modèle Napoléonien d'Administration: Aperçu Comparatif", Bernd Wunder (ed.), *Les Influences du Modèle Napoléonien d'Administration Sur L'Organisation*, IIAS, Bruxelles, 1995, s.9-21.
- Yolka, Phillippe, "ENA: aliénation sans déclassement", *AJDA*, 2005, s.2313.

ÖZGEÇMİŞLER

Doğan ERGUN: 1932’de Akşehir’de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Akşehir’de, lise öğrenimini Afyon’da tamamladıktan sonra Fransa’da Aix Üniversitesi’nde sosyoloji okudu. Bir süre de Centre National de la Recherche Scientifique’in sosyoloji bölümünde “araştırmacı sosyolog” olarak çalıştı. 1963’de yurda döndüğünde Gazi Eğitim Enstitüsü sosyoloji öğretim görevliliğine atandı. Bu göreve devam ederken Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde de öğretim görevlisi olarak çalıştı. Doğan Ergun, Kültür Bakanlığı danışmanlığından emekli olmuştur. Başlıca eserleri: 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı (Gerçek 1973, 1974, 1979, 1984, 1990, 1993; K Kitaplığı, 2003; İmge, 2004), Sosyoloji ve Tarih (Yar, 1973; Der, 1982; İlke Kitabevi, 2004), Sosyoloji ve Eğitim (Verso, 1987; İlke Kitabevi, 1995; İmge, 2004), Türk Bireyi Kuramına Giriş (Gerçek, 1991; İmge, 2004), Yöntemi Bulmak (Gerçek, 1993; İmge, 2004), Kimlikler Kıskaçında Ulusal Kişilik (İmge, 2000, 2004).

Gazanfer AKSAKOĞLU: Hacettepe Tıp Fakültesi’ni bitirdi. Toplum Hekimliği uzmanlık eğitimini Nusret Fişek’in danışmanlığında ‘Sosyalleştirilmiş Sağlık Hizmetlerinden Yararlanma’ konulu tezi ile yaptı. Çubuk ve Etimesgut Bölgeleri’nde sağlık ocağı, hastane ve başkanlıklarda hekim ve yönetici olarak çalıştı. Liverpool School of Tropical Medicine-Department of International Community Health’de konuk öğretim üyesi olarak görev yaptı. Dokuz Eylül Üniversitesi’nde 1982’den beri görev yapıyor. Narlidere Eğitim Araştırma Sağlık Grubu Başkanlığı, Üniversite Yönetim Kurulu ve Yayın Komisyonu üyelikleri, Uygulama ve Araştırma Hastanesi Başhekimliği, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD Başkanlığı, Onkoloji Enstitüsü Preventif Onkoloji AD Başkanlığı, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdür Yardımcılığı, Tıp Fakültesi Koordinasyon Kurulu üyeliği görevlerini yürüttü. Bağışıklama, AIDS eğitimi, sağlık örgütlenmesi konularında TTB, Sağlık Bakanlığı, TÜBİTAK, UNICEF ve WHO-Geneva danışmanlıkları yaptı. TTB-Nusret Fişek Hizmet Ödülü-2002 sahibi. (gazanfer.aksakoglu@deu.edu.tr)

Mehmet Gürsan ŞENALP: Lisans ve yüksek lisans derecelerini sırasıyla Hacettepe Üniversitesi (2001) ve Siyasal Bilgiler Fakültesi (2003) İktisat bölümlerinden almıştır. Halen Atılım Üniversitesi İktisat bölümünde öğretim görevlisi olup, Gazi Üniversitesi İktisat bölümü doktora programında “Küreselleşme Sürecinde Devlet-Toplum Kompleksinin Dönüşümü ve Türkiye’de Ulusötesi Sermayenin Yükselişi: Koç Holding Örneği” başlıklı tez çalışmasına devam etmektedir. Ulusötesileşme, ulusötesi kapitalist sınıf, ulusötesi şirketler, küresel yönetim ve kurumsal iktisat alanlarında çalışmaktadır. Batı dışı dünyadaki bağımsızlıkçı hareketler ve sosyalizm mücadeleleri, Marksist milliyetçilik kuramları diğer ilgi alanlarındandır. 1996-2003 yılları arasında *Ulusal* dergisinin yayın kurulu üyeliğini yapmıştır. *Ulu-*

sal Sola Teorik Katkı (1999) ve *Kurumsal İktisat* (2007) gibi derleme kitaplarda yer alan çalışmaları mevcuttur. Folklor/Edebiyat, Praksis ve Sınırdaki gibi dergilerde yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır. (mgsenalp@atilim.edu.tr)

Örsan ŞENALP: Lisans ve yüksek lisans eğitimini sırasıyla Hacettepe Üniversitesi İktisat (2001) ve Vrije Üniversitesi (Amsterdam) Siyaset Bilimi / Uluslararası İlişkiler (2007) bölümlerinde tamamlamıştır. Bir süre DİSK'e bağlı Oleyis sendikasında uluslararası ilişkiler uzmanlığı görevini yürütmüştür. Aynı dönem *Ulusal* dergisi yayın kurulunda bulunmuştur. *Ulusal Sola Teorik Katkı* (1999) kitabının editörlerindedir. Şu an Amsterdam merkezli TNI (Transnational Institute) ve TIE-Hollanda'da (Transnationals Information Exchange) uluslararası emek ve su hareketleri üzerine içeriden bir araştırma yürütmektedir. Güncel teorik çalışmaları kapitalizmin evrimi, sermayenin ve devletin dönüşümü ve kapitalizm karşıtı hareketler arasında ulusötesi dayanışma konularına yoğunlaşmaktadır. (orsan@tni.org)

Ashlı YILMAZ: 1982 Antalya doğumludur. Lisans öğrenimini ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde tamamladıktan sonra 2005 yılında AÜ SBE Yönetim Bilimleri Bütünleşik Doktora Programı'na başlamıştır. Halen aynı bölümde tez çalışmalarını yürütmektedir. 2007 yılından bu yana Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörlük Avrupa Birliği Ofisinde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. (yasli@metu.edu.tr)

Ergül ACAR: 1972 yılında Çorum'da doğmuştur. Lisans derecesini Ankara Üniversitesi (AÜ) SBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nden, yüksek lisans derecesini AÜ Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'ndan "Türkiye'de Devletçiliğin Ekonomik ve Politik Temelleri" başlıklı teziyle almıştır. Halen, "Sermaye Birikim Süreçleri ve Devlet: Türkiye ve Arjantin Örnekleri (1945-80)" konulu doktora tezi üzerinde çalışmaktadır.

Can Umur ÇİNER: 1979 Ankara doğumludur. Lisans derecesini 2001 yılında A.Ü. S.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünden almıştır. Yüksek lisans derecesini 2004 yılında A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilimleri Lisansüstü Programı'nda "Çalışma Yönetiminin Dönüşümü: Sosyal Politikadan İşgücü Yönetimine" başlıklı teziyle tamamlamıştır. Halen aynı bölümde doktora tez çalışmalarını sürdürmektedir. Ayrıca Fransa, Belçika ve Çek Cumhuriyeti'nde konuk araştırmacı statüsünde bilimsel araştırmalar yapmıştır. 2002'den itibaren A.Ü.S.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Sosyal politika, kamu yönetimi kuramı ve yerel yönetimler üzerine çalışmaları bulunmaktadır. (cuciner@politics.ankara.edu.tr)

SOCIALIZATION PROCESS OF HEALTH

Gazanfer AKSAKOĞLU

During the final decades of the Ottoman Empire, economy has been dependent to West, and health care was almost absent. The successful state owned health organization in the first years of the Republic was slowed down by the Democratic Party governments. The 1960, May 27th coup -like all the other progressive initiatives- has reached to its revolutionary aims in health with 'Nationalized Service'. Together with the West bound structuring of the 1980's economy; health would also be privatized and globalised to be internationally dependent.

Keywords: Nationalization of health services, health organization, health policies.

STATE AND BOURGEOISIE IN TURKEY Transnational Rivalries and Dispossessing the State Class

Mehmet Gürsan ŞENALP & Örsan ŞENALP

This paper examines the relationship between state and bourgeoisie within a transnational historical materialist framework. That is, certain patterns of transnational rivalries, which take place both in national and international levels, among diverse fractions of capitalist class and between the great powers of capitalist system will be analyzed. In the first part of this work, we will briefly explain some basic concepts frequently used in our analysis such as "capitalist class", "class consciousness" and "class fractions." The second part deals with the transnational phenomenon and the transnational capitalist class formation theses. The main argument developed here is that to understand the very nature of social class relations / struggles and the conflicts among the dominant classes that occur within the borders of a nation-state, we have to make clear the fundamental characteristics of the contemporary capitalism. In this respect, we draw upon the concept of "transnational rivalries" developed by Kees van der Pijl in his path-breaking works and his, in our opinion, "accurate" approach to the global political economy. In this context, the third part of this study focuses on the dual structure of transnational capitalism that mainly consists of the "liberal" Lockean heartland and Hobbesian "contender" state-society complexes. To us, that sort of conception towards the current issues of global political economy and international relations make possible to conduct a historical materialist account of the analysis. Finally, the fourth section focuses on the intense and ongoing struggles among the social forces in Turkey by using transnational rivalries framework. Those struggles are taking place simultaneously among distinct fractions of the dominant capitalist class on the one hand; and among dominant, subordinate and state classes, on the other.

Keywords: Transnational rivalries, transnational capitalist class, Lockean heartland, contender state-society complexes, state class

STATISM THAT IS LIQUIDATED AND ITS ORGANIZATION: From Liberal-Statism to Liberalism

Ash YILMAZ

Statism, established in the 1930s in Turkey, can not be explained by the arguments such as “a determined result of the world conjuncture” or “a tool of pragmatist approach of the ruling cadre”. In fact, statism had been shaped by a severe social-political struggle between two models of statism emerged in the era of 1929 crisis and socialism; i.e. planned-statism and liberal-statism. This study aims at revealing the story and characteristics of these two models. To explain the statist model, the establishment years of the policy is examined and the evolution of planned and liberal-statism and their organizational structures are revealed.

Keywords: Statism, Sumerbank, Mustafa Şeref Özkan, 1930s, planning

GLOBALISATION AND THE FUTURE OF NATION-STATE

Ergül ACAR

Accumulation regime of Fordism appearing after the Second World War, faced with an economic crisis since the mid 1970s. The emergence of political crisis together with the economic crisis, the legitimacy of the Keynesian national state is severely damaged. Together with the internationalization of production, the existence of the nation-state is debated. Although the authorities of the nation-state are relatively restricted, as a political entity constituted by the society of citizens, it will continue its existence as long as the capitalists seek for the state support in order to gain international competitive advantage.

Keywords: Fordism, economic crises, welfare state, nation-state, globalisation

CURRENT ADMINISTRATIVE LITERATURE IN FRANCE

Can Umut ÇİNER

In recent years, French administration and administrative research aren't well known in Turkey because researches on public administration are mainly originated from the USA and the situation in France and the Continental Europe haven't been studied. This study aims at the current evaluation of administrative literature in France and investigation of lessons learned and finds an explanation for the reasons of not being effective in Turkey. In this study current French administrative literature is examined by two different perspectives. Firstly, in recent years in the area of French administrative literature, “important crisis” and “fall” status declared by the experts. Secondly in the French administrative literature sources of new approaches, relationships and balances will be examined. Today, three main directions are observed in the French administrative studies. First are traditional law and sociology studies on administration. Second is evaluation of the French administrative problems at European Union scale in the axis of “Europeanization” studies. In the third group public policy research is seen as dominant and in vogue.

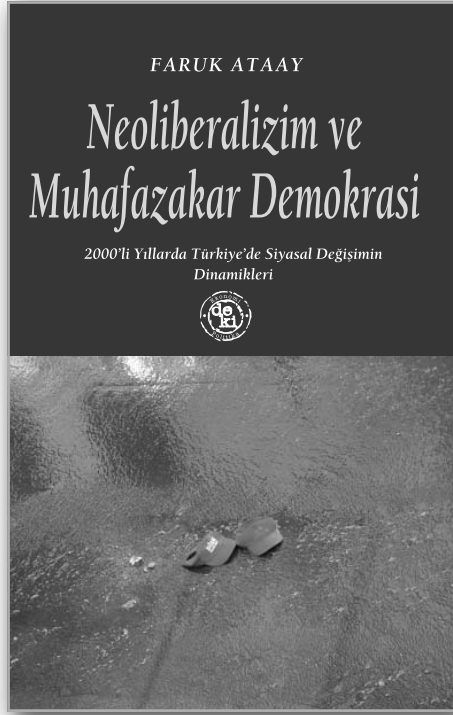
Keywords: France, administrative science, public administration, Europeanization, public policy

Türk Kamu Yönetimi ve Avrupa Birliği: Karşılaştırmalı Eleştirel Bir İnceleme

A. Argun Akdoğan
TODAİE Yayınları, Ankara, 2008

AB'nin kamu yönetimi alanında ortak bir müktesebatı olmamasına rağmen bir takım idari norm, standart ve ilkeler Avrupa Birliği'ne uyum gerekçesiyle Türk mevzuatına aktarılmaktadır. Türk idari sisteminde var olduğu ileri sürülen aşırı bürokratiklik, hantallık gibi sorunların çözümü amacıyla aktarılan ilkelerin hem birbirleriyle, hem de Türk idari sistemi ile olan çelişkilerinin ortaya çıkarılması eserin temel amacıdır. Yapıtta; Türkiye'de idealleştirilen AB norm ve standartlarının neler olduğu, bunların nasıl ortaya çıktığı ve uygulandığı; Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik sürecinde yapması gereken genel idari değişikliklerin nasıl belirlendiği ve gerçekleştirilen idari reformların sonuçları; Türkiye'nin AB'ye idari uyumla ilgili politikaları ve uygulama hedefleri ile AB'nin bu konuda Türkiye'den talepleri anlatılmakta; Avrupa idare hukuku alanının normatif özelliği, bu alanı tanımlayan hesap verebilirlik, katılım ve etkinlik gibi kavramların, farklı ülkelerin idari sistemlerinde, farklı şekillerde algılandığı ve uygulandığı örneklerle açıklanmaktadır.

Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi

2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri

Faruk Ataay

De ki, Ankara, 2008

Faruk Ataay'ın bu çalışması, Türkiye'de liberal muhafazakâr hegemonyanın kuruluşuna denk düşen AKP iktidarının, izlediği iç ve dış politikaların ve bu politikaların zeminini oluşturan ekonomi politikalarının değerlendirmesini yapıyor. AKP iktidarının ideolojik formasyonunu bu doğrultuda analiz etmeden önce Ataay, neo-liberalizmin 1970'lerle birlikte geçirdiği sürecin Türkiye'ye olan yansımalarını ele alarak neo-liberal ekonomi politikalarına denk düşen liberal siyasetin az gelişmiş ülkelerde hangi düzeyde gerçekleştiğini ve liberal ekonomi politikaları ile muhafazakâr siyasetin az gelişmiş ülkelerde birbirini bütünlediği gerçeğini ortaya koyuyor. Bu doğrultuda kitap asıl olarak iki ana bölüm ekseninde gelişiyor. İlk kısımda, neo-liberalizmin geçtiği evrelere denk düşen politik rejimler ve bunların birbiri ile olan ilişkisi analiz edilirken demokrasi ile kapitalizm arasındaki bağlantı üzerinden ekonomik ve siyasal liberalizmin birbiriyle olan ilişkisi değerlendiriliyor. İkinci kısımda ise bu durumun, Türk siyasetinde ekonomi ve politikadaki izdüşümünün AKP örneği ile nasıl gerçekleştiği görülebiliyor.

Ali Tarık Develioğlu

Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri:

Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme

Cenk Reyhan

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008

Cenk Reyhan bu incelemedeki amacının “şarkiyatçı görüşün kapitalizmin kökenlerine yönelik geliştirdiği yaklaşım modellerini incelemek, alternatif bir tarihsel-sosyolojik yaklaşım modeli geliştirmek ve bunları yerel belge koleksiyonları vasıtasıyla sorgulamak” olduğunu söylüyor. Osmanlı toplum yapısı ile kapitalizm ilişkisi söz konusu olduğunda en çok benimsenen Weber’ci ve Wallerstein’ci yaklaşım modellerini örnek olarak seçen ve tartışan yazar, Osmanlı kendi özgün tarihi gelişimi içinde incelendiğinde, şarkiyatçı görüşün aksine, son derece canlı bir sosyo-ekonomik ve kültürel tarihi süreçle karşılaştığını ileri sürmektedir. Cenk Reyhan kavramsal modelini 18. yüzyılın ikinci yarısına ait Bursa şerhiye sicillerinden oluşan veri tabanı ile sorgulamaktadır.

Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahaddin (1877-1948)

Cenk Reyhan

İmge Yayınları, Ankara, 2008

Yeni Osmanlılardan Jön Türklere değin uzanan tarihsel-toplumsal süreç, sonu devrime çıksın ya da çıkmasın, bir "devrimci hareket" idi. Bu süreçte, Türk siyasi düşüncesi iki temel damara ayrıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde örgütlenen pozitivism ile Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nde (daha sonra bu gelenekten Ahrar ile Hürriyet ve İtilaf Fırkaları'ında) örgütlenen liberalizm. Bu partilerin birbirleri ile olan gerilimleri daha ziyade ülke yönetim şeklinin merkezîyetçi mi yoksa adem-i merkezîyetçi mi olması gerektiği noktasında yoğunlaştı. İTC'nin merkezîyetçi anlayışına karşılık Prens Sabahaddin adem-i merkezîyetçilik kavramını öne sürdü. Bu kavram, İttihatçılar tarafından ülke bütünlüğü açısından ciddi tehditler taşıdığı düşünüldü. Tartışmaların bir başka sebebini, Prens Sabahaddin'in örgütsel tabanında Ermeni İhtilâlcî Cemiyetler, Katolik Kilisesi ve Rum Patrikhanesi ya da özellikle İngiltere gibi emperyal Batılı devletlerin de yer alması oluşturdu. İncelemede, bu bağlamda, meşrutiyetin II. kez ilanı ile sonuçlanacak olan süreçte, Prens Sabahaddin örneğinde, liberal-devrimci düşünce ve hareket tahlil edilmeye çalışılmıştır.

MEMLEKET DERGİLERİ
KURUMSAL ABONE FORMU

Memleket SiyasetYönetim

<u>İstenen</u>	<u>Toplam</u>	<u>Ödeme</u>
2006 Yılı (iki sayı) AdetYTL
2007 Yılı (üç sayı) AdetYTL
2008 Yılı (üç sayı) AdetYTL

(Dört aylık dergi, 2006 yılı 20 YTL; 2007-2008 yılı 30 YTL, Posta ücreti dahil)

Yukarıda belirtilen abone istemi karşılığı toplam YTL,
İş Bankası Mithatpaşa Şubesi Ankara YAYED İktisadi İşletmesi'nin
4228 304210 721055 numaralı hesabına yatırılmıştır.

İstenen dergilerin aşağıda belirtilen adrese gönderilmesini, konuyla ilgili herhangi bir sorunda belirtilen kişi/birim ile ilişki kurulmasını rica ederim.

[] Posta Adresi:

.....
.....
.....

Bağlantı Kişisi / Birimi / Tel / Faks / e- posta

(Uygun gördüğünüz bilgileri yazınız)

.....
.....

Memleket SiyasetYönetim dergisine abone olmak istiyoruz.

Ad Soyad:

Tarih:

İmza:

Bu Forumu Lütfen İletiniz:

Faks: (0312) 430 62 90

e-posta: merkez@yayed.org

Adres: Ziya Gökalp Cad. 30/17 Kızılay – Ankara

**MEMLEKET DERGİLERİ
BİREYSEL ABONE FORMU**

Memleket SiyasetYönetim

<u>İstenen</u>	<u>Toplam</u>	<u>Ödeme</u>
2006 Yılı (iki sayı) AdetYTL
2007 Yılı (üç sayı) AdetYTL
2008 Yılı (üç sayı) AdetYTL

(Dört aylık dergi, 2006 yılı 20 YTL; 2007-2008 yılı 30 YTL, Posta ücreti dahil)

Belirtilen abone istemi karşılığı toplam YTL,
YAYED İktisadi İşletmesi'nin

İş Bankası Mithatpaşa Şubesi Ankara 4228 304210 721055
numaralı hesabına yatırılmıştır.

Posta Çeki No: hesabına yatırılmıştır.

Elden Sn. teslim edilmiştir.

Dergilerin şu adrese postayla gönderilmesini istiyorum:

.....
.....
.....

Dergileri Dernekten elden teslim alacağım.

Memleket SiyasetYönetim dergisine abone olmak istiyorum.

Ad Soyad:

Tarih:

İmza:

Bu Forumu Lütfen İletiniz:

Faks: (0312) 430 62 90

e-posta: merkez@yayed.org

Adres: Ziya Gökalp Cad. 30/17 Kızılay - Ankara